

Dzimte un tulkošana

LU Akadēmiskais apgāds

Dzimte un tulkošana. Novikova, I. (sast.) Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 212 lpp.

Zinātniskā redakcijas padome

Dr. habil. philol. prof. **Ina Druvieta** (Latvijas Universitāte, Latvija)

Ph.D. prof. **Šerija Saimone** (*Sherry Simon*) (Konkordijas Universitāte, Kanāda)

Dr. philol. asoc. prof. **Sandra Meškova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Dr. philol. prof. **Jeļena Vladimirska** (Latvijas Universitāte, Latvija)

Ph.D. doc. **Garets E. Hamiltons** (*Gareth E. Hamilton*) (Latvijas Universitāte, Latvija)

Ph.D. asoc. prof. **Dimitars Kamburovs** (*Dimitar Kambourov*) (Trinitī Koledža, Īrija; Sofijas Universitāte, Bulgārija)

Dr. theol. vad. pētniece **Ilze Jansone** (Latvijas Universitāte, Latvija)

Rakstu krājuma sastādītāja

Dr. philol. prof. **Irina Novikova**

Projekta koordinatore

Dr. philol. pētniece **Marija Semjonova**

Zinātniskie recenzenti

Dr. philol. asoc. prof. **Sandra Meškova**

Ph.D. doc. **Garets E. Hamiltons**

Ph.D. asoc. prof. **Dimitars Kamburovs**

Dr. philol. prof. **Jeļena Vladimirska**

Latviešu tekstu redaktore *Mg. philol.* lekt. **Sigita Kušnere**

Angļu tekstu tulkotāja *Dr. philol.* pētniece **Marija Semjonova**

Korektore **Ruta Puriņa**

Krājuma makets **Andra Liepiņa**

Vāka dizains **Baiba Lazdiņa**

Visi rakstu krājumā iekļautie raksti ir recenzēti.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Rakstu krājums ir izdots ar LU Akadēmiskās attīstības projekta atbalstu (projekta finansējuma kods: Y5-27850-PK-N-015).

Rakstu krājums apstiprināts publicēšanai 2018. gada 3. septembrī ar LU Humanitāro zinātņu padomes lēmumu (protokols Nr. 10).

- © Agita Baltgalve, Māris Baltiņš, Olga Castro Vaskesa, Eleonora Federici, Luise von Flotow, Aleksandra Ļaučuka, Irina Novikova, Natālija Pilipa, Jūlija Popova, Aivita Putniņa, Joan W. Scott, Marija Semjonova, Kornelia Slavova, Andrejs Veisbergs, Marita Zitmane, 2018
- © Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Dzimtes studiju centrs, 2018

ISBN 978-9934-18-369-0

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Dzimtes studiju centra draugi, kolēģi un partneri, kuriem veltīts šis krājums, atzīmējot centra divdesmit gadu (1998–2018) jubileju:

This jubilee-anniversary volume is dedicated to all friends, colleagues and partners of *The Center for Gender Studies at The University of Latvia* during the twenty years of the Center's work (1998–2018):

Filips Aivzs (*Philip Ives*)
Laura Asmuta (*Laura Assmuth*)
Natka Badurina
Viktorija Boļšakova
Rada Boriča (*Rada Borić*)
Krasmira Daskalova (*Krassimira Daskalova*)
Eiropas Dzimumu līdztiesības institūts (EIGE) (*EIGE, European Institute for Gender Equality*)
Agnese Gaile
Lilija Goldenā (*Lily Golden*)
Džefs Hērns (*Jeff Hearn*)
Līza Husu (*Liisa Husu*)
Renata Jambrešiča Kirina (*Renata Jambrešić Kirin*)
Ilze Jansone
Dimitars Kamburovs (*Dimitar Kambourov*)
Biljana Kašiča (*Biljana Kašić*)
Maikls Kimels (*Michael Kimmel*)
Rejena Konela (*Raewyn Connell*)
Lēna Kurveta-Keosāre (*Leena Kurvet-Käosaar*)
Marianna Laksena (*Marianne Laxén*)
Skaidrīte Lasmane
Iluta Lāce
Jasmina Lukiča (*Jasmina Lukić*)
Maksims Matusevčs (*Maxim Matusevich*)
Sandra Meškova
Tatjana Muravska
Aili Nenola
Elžbieta Helena Oleksija (*Elżbieta Helena Oleksy*)
Elizabete Pičukāne (*Elizabete Pičukane*)
Railija Pildsāra-Marlinga (*Raili Põldsaar-Marling*)
Giedre Purvaneckiene (*Giedre Purvaneckienė*)
Pia Purra (*Pia Purra*)
Aivita Putniņa
Ēva Raevāra (*Eeva Raevaara*)
Joanna Regulska

Lēna Maija Rossija (*Leena Maija Rossi*)

Arja Rozenholma (*Arja Rosenholm*)

Ilze Rūmniece (*Ilze Rumniece*)

Irina Savkina

Sandra Sebre

Sieviešu studiju centrs, Zagreba (*Centar za ženske studije, Zagreb*)

Sieviešu studiju Kristīnas institūts, Helsinku Universitāte (*The Kristiina Institute
for Women's Studies, University of Helsinki*)

Nensija Stepana (*Nancy Stepan*)

Kima Šepeleja (*Kim Scheppele*)

Svetlana Šlapšaka (*Svetlana Slapsak*)

Ulla Vuorela

Ieva Zaķe

Ziemeļvalstu Ministru padome (*The Nordic Council of Ministers*)

Marita Zitmane

Irina Žerebkina (*Irina Zherebkina*)

Sergejs Žerebkins (*Sergej Zherebkin*)

LU HZF Dzimtes studiju centrs pateicas LU HZF Domei par atbalstu centra pievienošanas fakultātei procesā.

Īpašu pateicību centrs izsaka Latvijas Republikas Labklājības ministrijai par sniegto atbalstu konferences un krājuma projekta sagatavošanā dzimtes un tulkošanas jautājumos.

Saturs

Natālija Pilipa	
Priekšvārds	7
Ievads	13
1. DZIMTE UN TULKOŠANA. DZIMTE TULKOŠANĀ	17
Andrejs Veisbergs	
Dzimtes jautājums valodā un tulkojumā	19
Luise von Flotow, Joan W. Scott	
Gender studies and translation studies	
“Entre braguette” – connecting the transdisciplines	32
Māris Baltiņš	
Ar dzimuma apzīmēšanu saistītie termini: teorētiski apsvērumi un ieteikumi praksei	57
Aivita Putniņa	
The life and journey of the gender concept in Latvia: some anthropological observations	65
Eleonora Federici	
A European Map of Feminist Translation: Searching for New Methods and Practices	76
2. DZIMTE UN VALODA. DZIMTE VALODĀ	93
Olga Kastro Vaskesa (<i>Olga Castro Vazquez</i>)	
No seksisma brīvs tulkojums un sociālās pārmaiņas: dzimtes aspekti tulkošanā	95
Aleksandra Laučuka	
Débats sur la féminisation des noms de métiers, titres et fonctions en France: 1974–2016	113

Agita Baltgalve Lietvārdu dzimte sanskritā un tibetiešu valodā kā kultūras specifikas izpaušme	125
3. DZIMTES POLITIKA UN TULKOŠANA	141
Kornelia Slavova EU Gender Politics in Bulgarian Translation: the Failed Dream of a Common Language	143
Marita Zitmane Stambulas konvencijas atspoguļojums Latvijā iznākošajos nacionālajos dienas laikrakstos 2016. gadā. Jēdzieni un skaidrojumi	159
Irina Novikova Dzimte: no teorijas praksē – starp zinātni un politiku	170
4. LITERATŪRA TULKOJUMĀ – KULTŪRAS ZINĀŠANAS UN INTERKULTURĀLĀS KOMPETENCES	185
Jūlija Popova Not Lost in Translation: Kazuo Ishiguro's Text Production	187
Marija Semjonova Sieviešu identitātes "aizmiršanas" stratēģijas un kultūru apvērstā tulkošana mūsdienu latviešu sieviešu prozā	199
Summary of the volume "GENDER AND TRANSLATION"	209

PRIEKŠVārds

Dzimumu līdztiesības terminoloģijas trūkums pēdējos gados piesaistījis vairāku autoru un politikas ekspertu uzmanību, tāpēc šis jautājums arvien biežāk tiek skatīts dažādās konferencēs, diskusijās un ekspertu platformās. Šī ir viena no nedaudzajām nozarēm, kuras terminoloģijai raksturīgs konotatīvs piesātinājums, kas apgrūtinā jaunu jēdzienu darināšanu, to skaidrošanu un vēlāk arī popularizēšanu. Iemesls tam ir gaužām vienkāršs – temats ir personisks un skar ikdienišķas darbības, kuras mums šķiet pašas par sevi saprotamas. Centieni veidot atklātas diskusijas nereti rada pretreakciju, jo tiek uztverti kā norādījums uz nepieciešamību mainīt veidu, kādā esam raduši domāt, rīkoties un izteikties.

Zināms, ka mūsdienu demokrātiskajā sabiedrībā ikvienam ir tiesības uz savu identitāti – tiesībām pastāvēt, izpausties un līdzdarboties sociālajā dzīvē atbilstoši priekšstatam par savu personību¹, un šeit svarīgi atzīmēt, ka mūsu domas un tām sekojošās rīcības un uzvedības ir daļa no mūsu identitātes. Izskanot apgalvojumam, ka sievietēm un vīriešiem ir tiesības uz vienlīdzīgu tiesību un apjomu kopumu, tā sabiedrības daļa, kas uzskata, ka sievietēm un vīriešiem ir atšķirīgas sociālās lomas un tām pakārtotas uzvedības, jūtas apdraudēta. Vienota izpratne par terminoloģijas lietojumu varētu mazināt viedokļu sadursmes un veicināt konstruktīvu diskusiju rašanos, taču, tā kā dzimumu līdztiesības jēdziens Latvijā vēl arvien ir salīdzinoši jauns un diskutabls, mūsdienīgas un ikvienam saprotamas terminoloģijas attīstība ir apgrūtināta.

Nozares juridisko, pētniecisko u. c. tekstu tulkošanas problemātikas kontekstā neizbēgami jārunā arī par valodu kā domas un apziņas izteiksmes līdzekli. Fakts, ka latviešu valodā ir tik maz jēdzienu, kas skaidri atspoguļo angļu, franču, itāļu, spāņu, vācu u. c. Eiropā izplatītākajās valodās lietotos konceptus, norāda uz to, cik maz uzmanības šim jautājumam pievēršam. Situāciju lieliski ilustrē jēdziens “dzimumu līdztiesība”, kura lietošana mēdz izraisīt asas diskusijas, nereti novēršoties no galvenā jautājuma, kas ar to tiek risināts. Lai izvairītos no šādām situācijām, ir ieviests alternatīvs jēdziens, kas uzskatāmi paskaidro dzimumu līdztiesības ideju – “sieviešu un vīriešu vienlīdzīgas tiesības un iespējas”². Tas gan neatrisina problēmu, jo šāda aprakstoša

¹ Mihailova, A. (2013) “Personas identitāte pamattiesību skatījumā”. Liniņa, S. (red.) *Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade: LU 71. konferences rakstu krājums*, 334. lpp.

² Skat., piemēram, LR Labklājības ministrijas *Pamatnostādnes sieviešu un vīriešu vienlīdzīgu iespēju un tiesību nodrošināšanai 2016.–2020. gadam projektu*. Pieejams:

jēdziena lietošana automātiski liek uzdot tik ļoti klasisko jautājumu: vai tad sievietēm un vīriešiem nav vienlīdzīgu tiesību? Varētu šķist, ka likums visiem ir viens un arī iespējas taču ir katra paša izvēle, jo valsts politiskā iekārta neliedz izvēlēties nedz nodarbošanos, nedz dzīvesveidu. Radikālākās diskusijās nereti tiek piesauktas arī vīrišķās un sievišķās sūtības³, dzimumu maiņas operācijas (sakot: ja jau mūs grib pataisīt par līdztiesīgiem, tad mums tādiem arī jāizskatās), sengrieķu mitoloģija⁴, “vācēju” un “mednieku” koncepts⁵ un pat bībeliskie raksti⁶, kuros it kā ir teikts, ka cilvēkiem būs spēlēt vīriešos un sievietēs. Šādi viedokļi liecina, ka politikas veidotājiem, nevalstiskajām organizācijām, kā arī citiem entuziastiem ir jāsastopas ar daudziem izaicinājumiem un nepieciešamību veidot sabiedrībai saprotamu argumentāciju.

Arī politikas kontekstā ir bijuši vairāki mēģinājumi vienādot nozares terminoloģiju, skaidrojot atšķirības starp dažādiem pašlaik lietotiem jēdzieniem vai pamatojot nepieciešamību ieviest jaunus. Labklājības ministrijas mājaslapā atrodams nozarē biežāk lietoto jēdzienu skaidrojums⁷, tomēr jāatzīmē, ka, laikam ejot, mainījies arī veids, kādā dzimumu līdztiesības jautājumi tiek uztverti politikas kontekstā, tādēļ plānots tuvākajā nākotnē minētos skaidrojumus atjaunot. Runājot par terminoloģijas attīstību, jāatzīmē, ka sākotnēji tika runāts par “dzimumu vienlīdzību”, ar to saprotot “iespējas bez dzimumu lomu ierobežojumiem visiem cilvēkiem brīvi attīstīt personīgās spējas un veikt izvēli, kā arī to, ka sieviešu un vīriešu dažāda uzvedība, centieni un vajadzības tiek vienādi novērtēti un atbalstīti”⁸. 20 gadus vēlāk tiek runāts par “dzimumu līdztiesību”, saprotot, ka dzimumu līdztiesības politikai jātiecas nodrošināt vidi, kurā sievietēm un vīriešiem ir *vienlīdzīgas*, nevis vienādas tiesības un iespējas. Tas nozīmē, ka sievietēm un vīriešiem piešķirto tiesību un iespēju apjoms ir atkarīgs no situācijas, kādā sievietes un vīrieši atrodas.

Visspilgtāk šādu pieeju ilustrē valsts finansēto veselības aprūpes pakalpojumu klāsts, proti, sievietēm vecumā no 25 līdz 70 gadiem ir tiesības reizi trijos gados bez maksas veikt dzemdes kakla audzēju agrīnās diagnostikas

http://www.lm.gov.lv/upload/publikacijas/1/pamatnostadnu_projekts_090616.pdf (virzība apturēta).

³ Eglīte, P. (2000) Tiesiskās līdztiesības nepilnība Latvijā. Thorborg, M., Zariņa, I. B. (red.) *Dzimumlīdztiesība Latvijā gadu mijā*, 64. lpp.

⁴ Skat., piemēram, Gough, K. (2012) *Gender in Greek Mythology*. Pieejams: <https://kate-gough.com/2012/05/18/gender-in-greek-mythology/>.

⁵ Skat., piemēram, Lattelcom televīzijas “360TV” sarunu cikla “100 personības līdz Latvijas simtgadei” intervijas ierakstu. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=tTC2DFizIqo>.

⁶ Skrebele, I. (2015) *Reliģijas un morāles savstarpējā (ne)saistība*. Pieejams: <http://www.satori.lv/article/religijas-un-morales-savstarpeja-nesaistiba>.

⁷ Latvijas Republikas Labklājības ministrija. *Skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/text/220>.

⁸ Latvijas Republikas Ministru kabineta 1998. gada 8. decembra sēdes protokola Nr. 66 35. § pavadvēstule (nepublicēta).

izmeklējumus⁹, kamēr vīriešiem šādas tiesības nav piešķirtas, jo pēc tām nav nepieciešamības. Vienlaikus gan vīriešiem, gan sievietēm vecumā no 50 gadiem ir tiesības reizi gadā bez maksas veikt zarnu vēža agrīnās diagnostikas izmeklējumus¹⁰, jo šādu diagnozi iespējams noteikt kā sievietēm, tā vīriešiem. Tāpat jau vairāk nekā 15 gadus tiesības izmantot bērna kopšanas atvaļinājumu ir arī vīriešiem¹¹, tādējādi nodrošinot iespēju sievietēm atgriezties darba tirgū uzreiz pēc bērna piedzimšanas. Kā redzams, arī politikas kontekstā izpratne par dzimumu līdztiesības jautājumiem kļūst arvien liberālāka un mūsdienīgāka.

Lai arī teorētiski dzimumu līdztiesības koncepts nav sarežģīts un kopumā sniedz pozitīvu ieguldījumu kā sieviešu un vīriešu individuālajā, tā visas sabiedrības izaugsmē, diskusijas par šo tēmu nav vienkāršas. Savā pieredzē esmu vairākkārt pārliecinājusies, ka dzimumu līdztiesība ir viens no tiem tematiem, par kuru iespējams diskutēt tikai tad, ja sarunas partneri spēj vienoties par vienādiem vai vismaz samērā līdzīgiem diskusijas objekta raksturlielumiem. Būtiska loma šeit ir arī indivīda personiskajai pieredzei, uztveres īpatnībām un temperamentam.

Minēšu piemēru: pirms nepilniem diviem mēnešiem piedalījos Ziemeļvalstu Ministru padomes un Apvienoto Nāciju Organizācijas Dzimumu līdztiesības un sieviešu tiesību veicināšanas institūcijas (*UN Women*) konferencē par vīriešu lomu dzimumu līdztiesības veicināšanā.¹² Vienā no konferences sesijām organizatori aicināja dalībniekus dalīties grupās pēc dzimuma. Sieviešu diskusijas vadīja sievietes, vīriešu diskusijas – vīrieši. Gan sieviešu, gan vīriešu grupas tika lūgtas dalīties savā personīgajā pieredzē, atceroties pirmo reizi, kad sapratuši, ka sievietes un vīrieša ikdiena un sociālā loma atšķiras. Diskusija raisīja interesantus secinājumus. Proti, diskusiju dalībnieki atzina, ka viņu argumentācija mainās atkarībā no tā, kas uzdod jautājumu. Piemēram, ja sieviete sievietei vaicā par dažādības nozīmi un tās nepieciešamību, tiek dota skaidrojoša atbilde, taču, ja šo pašu jautājumu sievietei uzdod vīrietis, automātiski tiek ieņemta aizsardzības pozīcija, baidoties, ka līdztiesības ideja varētu tikt apšaubīta. Atšķiras arī veids, kādā tiek uzdots jautājums, kādi piemēri tiek minēti, kā arī tas, cik emocionāli tiek uztvertas un analizētas žestikulācijas, mīmikas, ķermeņa valodas un konotācijas. Diskusijās vairākkārt tika secināts arī, ka dzimumu diskriminācija nereti tiek saskatīta situācijās, kurās tās nav, stereotipizējot diskriminējošas situācijas (piemēram, tas, ka priekšnieks (vīrietis), tiekoties ar saviem diviem darbiniekiem, no kuriem viens ir sieviete un otrs vīrietis, acu kontaktu veido tikai ar vīriešu dzimuma

⁹ Ministru kabineta 2013. gada 17. decembra noteikumu Nr. 1529 "Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība" 7. pielikuma 2.1. punkts.

¹⁰ Turpat, 2.2. punkts.

¹¹ Darba likuma 156. pants.

¹² Konferences ieraksts. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=9J3oLM4L79s>.

darbinieku, automātiski nenozīmē, ka sieviešu dzimuma darbiniece tiek diskriminēta, jo šādai priekšnieka rīcībai var būt arī cits iemesls, kam ar darbinieku dzimumu nav saistības).

Terminoloģijas attīstību būtiski kavē arī sabiedrībā pastāvošie dzimumu stereotipi. Nedaudz vispārinot, sievietes un vīrieša loma sabiedrībā un ģimenē ir diezgan skaidri noteikta: no sievietes sagaida sakoptu māju un aprūpētus bērnus, no vīrieša – karjeru un ekonomisku stabilitāti. Par laimi, šis ir mainīgs rakurss un mēs arvien biežāk redzam sievietes, kas ģimenes vietā izvēlas karjeru, un vīriešus, kas labprātāk veido ģimeni, nevis karjeru, tāpat ir ģimenes, kurās sieviete saņem lielāku atalgojumu nekā vīrietis, mēs redzam vientuļos tēvus, kas spēj pilnvērtīgi aprūpēt bērnu, dzirdam arī par vīriešiem sociālajiem darbiniekiem un sievietēm inženierēm. Tas liecina, ka galu galā nozīme ir subjektīvajām vērtībām, nevis sabiedrības moralizēšanai. Te gan jāpiebilst, ka ne visi ir gatavi stāties pretī aizspriedumiem un pārmetumiem, tādēļ, neskatoties uz iepriekš minētajām veiksēm, rakstos, publikācijās un sociālo tīklu ierakstos turpinām sastapt agresīvus izteikumus, kuros akcentēta nepieciešamība nodalīt sievietes un vīriešus to privātajā, profesionālajā un sociālajā uzvedībā.

Ja man jāmin savs personīgais viedoklis, tad jāteic, ka piederu pie tiem, kas dzimumu uztver kā fona informāciju. Neapstrīdu bioloģiskās atšķirības, kas nemainīgi pastāv no cilvēces pirmsākumiem, taču nevienam nav izdevies man piedāvāt argumentu, kas pamato nepieciešamību piedēvēt izglītību, profesiju, vērtību kopumu, pasaules uztveri vai pat intelektuālās spējas atkarībā no personas dzimuma. Manā skatījumā (līdz)tiesība ietver ideju par taisnīgu *līdzās pastāvēšanu*, un tā nav iespējama, ja mēs jau fundamentāli iedalām sabiedrību pēc pazīmēm, kam ar indivīda saprāta vai rīcības robežām nav tieša sakara.

Lai veicinātu saturīgas diskusijas un aktualizētu iepriekš minētos strīdīgos jautājumus, veiksmes stāsti būtu jāprezentē un jāanalizē visiem saprotamā valodā, taču – kā lai saturīgi runā par dzimumu līdztiesību un no tās izrietošiem izaicinājumiem, ja lielākā daļa jēdzienu, kas ar to saistīti, latviešu valodā nepastāv? Te vietā uzdot jautājumu: kāpēc mums nav vārdu, kas precīzi raksturo angļu *gender, equity, equality* u. tml. jēdzienu saturu? Pārfrāzējot lietišķās valodniecības un lingvistiskās pedagoģijas ekspertes profesores Klēras Kramšas (*Claire Kramsch*) teikto¹³, valoda kalpo ne vien kā informācijas apmaiņas instruments, bet arī kā simbolu kopums, ar kura palīdzību radām

¹³ Kramsch, C. (2009) "Discourse, the symbolic dimension of intercultural competence." Hu, A., Byram, M. (red.) *Interkulturelle Kompetenz und fremdsprachliches Lernen*. Tübingene, Vācija: Gunter Narr. 109.–110. lpp.

un veidojam objektīvās īstenības subjektīvu atspoguļojumu, tai skaitā bagātinot mūsu vērtību, pasaules uztveres, kā arī identitātes un realitātes apziņu. Tātad nav iespējams piepildīt valodu ar jēdzieniem, kuru nozīme mums ir neskaidra vai pat sveša. Lielisks piemērs ir jēdziens “zīmols”¹⁴. Tas ir veiksmīgi uzņemts latviešu valodas vārdu saimē, un mēs to labprāt akceptējam, lai gan vēl pirms neilga laika iztikām ar anglicismu, lietojot jēdzienu “brends”. Līdz ar tautsaimniecības attīstību radās akūta nepieciešamība pēc minētā jēdziena ekvivalenta valsts valodā, un tas tika radīts. Dzimumu līdztiesības jomā šis process ir krietni lēnāks, jo sabiedrībā vēl arvien pastāv dalīts viedoklis par to, vai būtu jānodarbojas ar sieviešu un vīriešu vienlīdzīgu tiesību un iespēju veicināšanu.¹⁵

Savā pētījumā *Gender equality legislation and terminology in Latvia and European Union: a comparative legal and linguistic study* (2015), kura fragments ir publicēts arī šajā kolektīvajā monogrāfijā, secināju, ka jēdzienus, kas skar dzimumu līdztiesības tematiku, vismaz pagaidām nav iespējams izteikt vienā vai divos vārdos – gandrīz vienmēr tas ir vārdu virknējums, kas drīzāk pilda paskaidrojošu funkciju. No vienas puses, tas dod iespēju detalizēti informēt sarunas partneri par sakāmā jēgu; no otras puses, šādu vārdkopu lietošana apgrūtina sarunas veidošanu, jo īpaši, ja viedoklis jāprezentē ātri un pārliecinoši, nezaudējot sarunas partnera uzmanību. Grāmatā iekļautie raksti spilgti iezīmē iepriekš minētās tendences, ar kurām tulkotāji, valodnieki un nozares eksperti saskaras ikdienas darbā.

Jāatzīst, ka jebkuri centieni pilnveidot dzimumu līdztiesības terminoloģiju, tādējādi atvieglojot nozares lingvistisko attīstību, nedrīkst būt atrauti no publiskām diskusijām par sabiedrībā pastāvošajiem dzimumu stereotipiem, tādēļ īpaši apsveicamas ir pēdējo laiku iniciatīvas teātri¹⁶, mākslā¹⁷, kā arī literatūrā¹⁸. Neskatoties uz viedokļu dažādību, ir būtiski akcentēt, ka šādas diskusijas veicina arī valodas attīstību. Mēs esam spiesti radīt jēdzienus, ar

¹⁴ Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija (2003). Lēmums Nr. 23 “Par angļu vārda *brand* atbilstmi latviešu valodā”.

¹⁵ Skat., piemēram, Tīrgus un sociālo pētījumu aģentūra “Latvijas Fakti” (2014). *Attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem sabiedrībā*, 19.–22. lpp. Pieejams: http://www.sif.gov.lv/images/files/SIF/progress-lidzt/Dzimumu_lidztiesiba_Rezultatu_ataskaite_09.2014.pdf

¹⁶ Skat., piemēram, Procevska, O. (2014) *Starp mums, feministiem, runājot. Pārdomas par Ingas Gailes un Martas Elīnas Martinsones režisēto izrādi “Trauki” radošajā platformā “Dirty Deal Teatro”*. Publicēts interneta žurnālā *Punctum*. Pieejams: <http://www.punctummagazine.lv/2014/12/29/starp-mums-feministiem-runajot/>.

¹⁷ Skat., piemēram, *Latvijas Mākslas akadēmijas un Sabiedrības integrācijas fonda organizētā izstāde “Sievietei būt”* (2014). Pieejams: http://www.sif.gov.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=9390:izstade-%E2%80%9ESievietei-but%E2%80%9D&catid=14:Jaunumi&Itemid=186

¹⁸ Skat., piemēram, Kļavis, A. (2017): *11 stāsti par vīriešiem*. Rīga, Latvija: Zvaigzne ABC.

kuriem raksturot savu domu un apziņas noskaņu, mēs tiekam mudināti rast vārdus, ar kuriem apzīmēt to, kas mūs satrauc. Jācer, ka laika gaitā šādu sarunu un diskusiju skaits pakāpeniski pieaugs un saturīgas, lingvistiski skaidras viedokļu apmaiņas būs iespējams veidot starp abām nometnes pusēm.

Natālija Pilipa,
LU Labklājības ministrijas Sociālās politikas
plānošanas un attīstības departamenta vecākā eksperte

IEVADS

Pēdējo trīsdesmit gadu laikā dzimtes koncepta izpausmes sieviešu kustības ietekmē tika saistītas ar valodas izpausmēm. Līdzīgajā laika nogrieznī tulkošanas studijas attīstījās kā daļa no vispārīgākā pavērsiena kultūru studiju virzienā. Dzimtes studijas un tulkošanas studijas ir līdzvērtīgas jaunas starptautiskās un starpdisciplinārās pieejas un metodoloģijas attīstošas zinātnes un zināšanu jomas. Tās ir vērsušas īpašu uzmanību uz tradicionālo akadēmisko disciplīnu robežu pārvarēšanu un jaunā dialoga veicināšanu transnacionālo sabiedrību starpā un starpkultūru komunikācijā.

Ir svarīgi atzīmēt: kaut arī dzimtes studijas un tulkošanas studijas var būt vienlaicīgi pastāvoši pētniecības lauki, to attīstība nav bijusi paralēla. Tulkošanas studijas ir piedzīvojušas ātru attīstību Eiropā pēdējās dekādes laikā; šī attīstība, bez šaubām, ir politiskā un ekonomiskā klimata, kam raksturīgas kultūras un ekonomikas apmaiņas starp dažādajām valodu grupām, veicināšana. Mūsu mērķis ir apvienot šīs divas disciplīnas; skaidrojot dažas savstarpējas saiknes starp dzimtes studiju un tulkošanas studiju īpašībām, mēs ceram skaidrot, veicināt diskusiju un sekmēt šo lauku turpmāko intersekcionālo pētniecību.

Krājums “Dzimte un tulkošana” par dzimtes un tulkošanas jautājumiem ir radies, pateicoties interesei par dzimti kā lingvistisko un kultūras konstruktū un tā tulkošanu kultūru mijiedarbībā. Krājums apvieno starptautiskās konferences “Tulkošana un dzimte” (Rīga, Latvijas Universitāte, 30.09.2016.) materiālus.

Dzimtes jēdziena tulkojamības sarežģītība un tai sekojošā kritiskā doma ir šī krājuma izpētes priekšmets. Brīdī, kad tās tiek iesaistītas savstarpējās mijattiecībās, parādās virkne īpašību, kuras krustojas savā starpā: kultūras dzimtes dažādības, šo īpašību atklāšana un veidošana valodā, to tulkošanas ietekmētā pārnese citās kultūras telpās, kurās izgaismojās dažādi dzimtes pastāvēšanas apstākļi. Starp būtiskākiem jautājumiem šo attiecību izpratnē ir dzimtes politikas nozīmīgums institūcijās, kā arī tulkotāja/-as un kritiķa/-es dzimtes piederība.

Valoda nenoliedzami ir klātesoša abos pētniecības laukos; diskusijas par “patriarhālo valodu” ieņēma nopietnu pozīciju dzimtes jēdziena izpratnē. Valodas “pārņemšana” savukārt ir pamata elements tulkošanas studiju diskusijās, un dzimtes jēdzienam ir jāklūst par īpašu gadījumu tulkošanā.

Dzimtes izpratnes apvienošana ar tulkošanu ir sniegusi iespēju pārskatīt parasti “neredzamās/-ā” tulkotāja lomu. Tulkošanas attiecību diskursa pārskatīšana ir vedusi teorētiķus pie tulkošanas apjēgsmes saistībā ar dzimtes hierarhijām. Runājot par pārtulkošanas un kritikas iemesliem, šāda tipa analīze un darbi iezīmē valodas pārnesšanas ideoloģiskus aspektus. Šis krājums raisa virkni jautājumu Latvijas lasītāju lokam, tajā ietvertais materiāls var būt interesants dzimtes un tulkošanas mijiedarbības turpmākai apzināšanai, lietošs plašākās pētniecības laukā un tulkošanas studiju ietekmētās salīdzināmās, interkulturālās un supranacionālās pētnieciskās pieejas attīstībā.

Krājums apvieno pētījumus no dažādām humanitāro un sociālo zinātņu disciplinām, un tā mērķis (A. Veisberga, A. Putniņas, M. Baltiņa, I. Novikovas rakstos) ir izprast ar dzimtes jēdzienu saistītos tulkošanas terminoloģijas un konceptu iespējamus izaicinājumus, kas radušies dzimtes studiju disciplīnas izteikti starptautiskā un starpdisciplinārā rakstura dēļ. Pirmās nodaļas autori pārstāv dažādas pozīcijas analītiskās kategorijas *gender* ekvivalentu tulkošanā. Krājuma diskusijā par *gender* jēdziena tulkošanu kā ‘dzimte’ vai ‘dzimums’ arī piedalās tādas pazīstamas un vadošas tulkošanas un dzimtes studiju pētnieces kā Luīze von Flotova (*Luise von Flotow*, Kanāda), Olga Kastro (*Olga Castro*, Lielbritānija), Eleonora Federiči (*Eleonora Federici*, Itālija).

Krājuma autore Marita Zitmane, Kornēlija Slavova un Aleksandra Ļaučuka vērš uzmanību uz tulkošanas terminoloģijas, konceptu, ar ES un nacionālās dzimumu līdztiesības politiku un dzimumu stratēģiju saistīto latviešu un bulgāru valodas diskursīvu rāmju praktiskajiem aspektiem. Eiropas Savienība tiek risināts arī jautājums par dzimumu līdztiesības politiku izglītībā un izglītības/zinātnes institūcijās, un tulkošana tajā ir viens no attīstītās politikas likumības nodrošināšanas instrumentiem, kurš virza dzimumu līdztiesības artikulāciju no normatīvas idejas un stratēģijas ES līmenī uz to praktisko lietojamību un dzimumu līdztiesības politiku un stratēģijas selektīvu pielāgošanu nacionālajā līmenī. Krājuma raksti aplūko tulkošanas, dzimtes un terminoloģijas izpausmes dažādajās disciplīnās no šīs perspektīvas. Runājot par *gender* analītisko kategoriju, krājuma autori izmanto gan jēdzienu “dzimte”, gan “dzimums”. Krājuma projekta īstenotāji atstāja jēdziena tulkošanas izvēli, ņemot vērā raksta autoru metodoloģisko un teorētisko pieeju īpašības.

Tulkošanas studiju, dzimtes attiecību un dzimumu līdztiesības politikas apvienošana ir kļuvusi iespējama, pateicoties kopīgai piesaistei valodai. Tulkotāja/-as uzdevums ir saprast, kā dzimtes dažādības un hierarhijas ir izteiktas valodā, un padarīt tās par mērķauditorijai redzamām un saprotamām. Brīdī, kad ir definētas dominēšanas izteiksmes, mērķauditorija var lietot jēdzienus valodā, izcelt un dažādīskot sākotnējo nozīmi konceptuāli, sintaktiski un terminoloģiski. Tādējādi dzimtes tulkošanas aspekti un problemātika krājumā tiks saprasta kā gan vēsturiskās, gan mūsdienu sabiedrības pašdefinēšanas un individuālās dažādīskšanas ikdienas dinamika.

Treškārt, konceptuālajā nozīmē tulkojumi tiek skatīti Agitas Baltgalves, Marijas Semjonovas, Jūlijas Popovas rakstos kā kultūras reprezentācijas produkti, t. i., mediācijas procesa paraugi, kuri ir organiski saistīti ar citiem komunikācijas modiemi/veidiemi. Dzimte ir bijusi viens no svarīgākajiem aspektiem kultūras identitātes veidošanā un pēdējo dekāžu laikā guva atpazīstamību arī lingvistikas, sociālajā un politikas laukā.

Iekļautie raksti rosinās aktīvu domu apmaiņu mūsdienu Latvijas sabiedrībā, apspriestie temati var kļūt par augsti vērtējamiem atspēriena punktiem vispārīgās sabiedrības inteliģences/izglītības sasniegšanā. Krājuma izdošana var potenciāli ietekmēt tematiski saistīto rakstu un publikāciju izdošanu nākamajos gados un uzturēt augošo interesi. Izdevuma tapšana arī uzturēs teorētiskās domas un tās praktiskās pielietošanas sinerģiju, kas var paplašināt vēl lielāku interesentu loku, tādējādi veicinot arī kopēju sabiedrības izglītošanu par tematiem, jautājumiem un problēmām, kas saistīti ar dzimti.

Rakstu krājuma projekta īstenotāji

1.

DZIMTE UN TULKOŠANA.
DZIMTE TULKOŠANĀ

Andrejs Veisbergs

Dzimtes jautājums valodā un tulkojumā

Kopsavilkums

Atšķirībā no feminisma nostādnēm, dzimtes jautājumi postmodernajā sabiedrībā aptver plašāku jautājumu loku un ir mazāk tendenciozi. Dzimtes jautājumi valodas jomā skar vārdu interpretācijas, valodas lietojuma, valodas struktūru, valodniecības un praktiskus aspektus. Dzimtes diskrimināciju valodās var saskatīt šādās sfērās: vairumā valodu daudzskaitļa formās tiek ignorēta sieviešu dzimte, vīriešu dzimtes vārdi tiek vispārināti, lietoti ģenēriski; vairumā valodu vārdu pāros sieviešu dzimte tiek subordinēta – pirmais komponents parasti vīriešu dzimtē; vairumā valodu pastāv asimetriskā neekvivalence – sieviešu dzimtes vārdu negatīvākā semantika paralēlajos vārdu pāros; vēl dažās valodās vai nu ar titulu, vai morfoloģiski tiek norādīts uz sievietes statusu ģimenē. Dažās valodās ir mēģinājumi aiziet no dzimtes vispār, taču latviešu valodā dzimte ir visaptveroša, tāpēc diskrimināciju var novērst tikai ar lielāku diferencēšanu un iekļautību. Tulkojumteorijā un praksē feminisms vērsās pret ekvivalenci kā tulkošanas pamatjēdzienu, kas zināmā mērā atbilda ekvivalences nolieguma tendencei translatoģijā, kur jau ilgāku laiku uzsvars ir uz mērķauditoriju un tulkojuma pielāgošanu konkrētām vajadzībām. Tāpat feministiskā kustība centās uzsvērt tulkotāja/-as nesekundāro lomu, salīdzinot ar autoru. Tulkojumā dzimtes jautājums nereti rada sarežģījumus – ja dzimtes jautājums ir aktualizēts avottekstā, to ne vienmēr var izdarīt mērķtekstā. Dažas ar dzimti saistītas valodas iezīmes tulkojumā atveidot nav iespējams. Visbeidzot, pieaugošais mašintulkojuma izmantojums var automātiski stiprināt tekstu maskulinizāciju.

Atslēgvārdi: dzimte, dzimums, valoda, tulkojums, feminisms, ekvivalence, dzimumneitrāls.

Atšķirībā no feminisma nostādnēm, dzimtes jautājumi postmodernajā sabiedrībā aptver plašāku jautājumu loku un ir mazāk tendenciozi. Feminisms kā jebkura kustība vai mācība nes sevī interesantas idejas un svaigus ieteikumus un kā visas doktrīnas pārspilē savu nozīmību un argumentāciju. Pretējā gadījumā ir grūti piesaistīt klausītāju, lasītāju, potenciālo līdzdomātāju.

Feminisms un dzimtes studijas skaidri šķir dzimti (kā sociālu kategoriju) no dzimuma kā bioloģiskas piederības. Tiek uzskatīts, ka sociālais ir veidots un bioloģiskais – dots. Tiesa, arī šeit var saskatīt zināmas transformācijas, un

vēl nesēn visai noturīgais cilvēka dzimums kļuvis gan sociāli, gan medicīniski modificējams.

Dzimtes jautājumi valodas jomā skar vārdu interpretācijas, valodas lietojuma, valodas struktūru, valodniecības un praktiskus aspektus. Kāpēc feminisms tik nopietni pievēršas valodas jautājumam? Acīmredzot tāpēc, ka, pirmkārt, pašas idejas galvenokārt var paust ar valodas palīdzību (valoda kā medijs, līdzeklis). Otrkārt, ja pieņem, ka valoda ir vīriešu veidota un kontrolēta, vīrietiska, androcentriskā, tad mainīt esošo situāciju ar nemainītu “apspiedēju” līdzekli nebūtu nedz efektīvi, nedz ētiski. Treškārt, valodā dabiski, vēsturiski un sociāli iekodētās struktūras un jēdzieni pretojas izmaiņām, neļaujot paust un saprast jaunās idejas. Valoda ir matrice, ar ko viegli atražot ierasto, bet kas konservatīvi turas pretī mākslīgi (pareizi vai nepareizi) uzspiestajam – valodas inženierijai. Dzimtes pamatjautājumi šajā griezienā latviešu valodā ir ieskicēti jau pasen (Veisbergs 1999a, 2001; Druviete 2001).

Feminisms uzskata, ka dzimtes diskrimināciju valodās var saskatīt šādās sfērās (latviešu piemēri):

- Vairumā valodu daudzskaitļa formās tiek ignorēta sieviešu dzimte, vīriešu dzimtes vārdi tiek vispārināti, lietoti ģenēriski: *direktors, doktors, reņģu ēdājs, mēs visi, vajadzīgi strādnieki*; tas attiecas arī uz sakāmvārdiem, parunām: *kas pirmais brauc, tas pirmais maļ, katrs pats sev tuvākais*.
- Vairumā valodu vārdu pāros sieviešu dzimte tiek subordinēta – pirmais komponents parasti ir vīriešu dzimtē: *vīriešu un sieviešu, vīrs un sieva, zēnu un meiteņu, viņš vai viņa, Ādams un Ieva, latvietis/-e*.
- Vairumā valodu pastāv asimetriskā neekvivalence – sieviešu dzimtes vārdu negatīvākā semantika paralēlajos vārdu pāros: *suns – kuce, patrons – matrona, vazaņķis – vazaņķe*.
- Vēl dažās valodās vai nu ar titulu, vai pat morfoloģiski (kā lietuviešu valodā) tiek norādīts uz sievietes statusu ģimenē.

Dzimtes jautājums valodā parasti tiek aplūkots kā seksisms (dzimumaizspriedumainība) valodā – vārdi un darbība, kas apzināti raksturo vai piešķir cilvēkiem lomas pēc to dzimuma (Nilsen 1977). Seksisms tāpat ir skatāms vienā kategorijā ar rasismu, etniskumu, “vecismu”, “izskatismu” un citiem “ismiem”, kas apzīmogo jeb stigmatizē kādu cilvēku grupu vai individu.

Radikālais feminisms aicina revolucionāri pārveidot “patriarhālo” valodu, sagraut un iznīcināt to, eksperimentēt, veidot jaunus vārdus, nereti piedāvājot nezinātniskus valodas faktu skaidrojumus, viltus etimoloģijas u. c. Dzimtes aspekti saistībā ar valodu skatāmi vairākos griezumos.

Dzimumu valodas lietojums

Lakofs (Lakoff 1976) pētījumā par valodu un sievietēm norāda, ka dzimumi lieto valodu atšķirīgi un valoda arī raksturo dzimumus atšķirīgi – tas ir valodas lietojuma – izrunas, vārdu un gramatikas izvēles, sarunas uzturēšanas stila un neverbālās uzvedības jautājums.

Vārdu krājuma pētījumi dažādās valodās rāda, ka vīriešu un sieviešu sarunu temati ir visai atšķirīgi, un tas nevar neietekmēt lietoto leksiku. Vīrieši biežāk runā par darbu, sportu, naudu un politiku. Sievietes – par vīriešiem, citām sievietēm, sevi, apģērbu. To var izskaidrot ar dzimumu atšķirīgajām ekonomiskajām lomām, izglītību, sociālajām gaidām un ievirzi (Komarowsky 1967). Bez tam vīriešiem ir izteiktāka interese par informāciju un faktiem, sievietēm – interese par cilvēkiem un attiecībām. To nenoliedz pat zvērinātas feministes, kas angļu valodā mēģina piešķirt pozitīvu konotāciju vārdam *gossip* (*tenkas*), kas pasvītro interesi par socializāciju, nevis vienkāršu informācijas apmaiņu (Jones 1980). Citi pētījumi rāda, ka sievietes lieto daudz precīzākus krāsu apzīmējumu vārdus nekā vīrieši, netiešās un pieklājīgākas gramatiskās formas. Vīrieši savukārt daudz vairāk lieto pavēles izteiksmi, nestandarta gramatiskās formas, rupjības (Goodwin 1988; Politere 2013).

Piemēram, interesanti kā dzimumu aspektu latviešu valodā redz ārzemnieks: “Ja mēs iztēlojamies valodas kā vīrišķīgas vai sievišķīgas, tad latviešu valoda man šķiet sievišķīga valoda. Kad sievietes runā latviski, vārdi viņoņas un dejo, un šī citādi it kā nedaudz vecišķā valoda ar tās tumšajiem patskaņiem un vācieša ausij vecmodīgajām ģenitīva formām top jauna un dzīvības pilna. Kad sievietes runā latviski, rodas sajūta, ka tu vari ļauties šim valodas plūdumam un justies labi, arī neko nesaprotot. Savukārt, kad es dzirdu latviski runājam vīriešus, man nereti rodas iespaids, ka viņi sazinās svešvalodā, kurā ir vienkop sapludināti visi iespējamie, relatīvi viegli atpazīstamie svešvārdi no vācu, angļu un krievu valodām.” (Vinteršeids 1995: 174–175)

Šis raksturojums, manuprāt, atspoguļo vīriešu pretnostatījumu sievietēm, par ko mēs visi varam pārliecināties, arī atšķirot jebkuru izklaides žurnālu. Tā ir ļoti dabiska parādība – pretnostatījums ir viens no veidiem, kā mēs redzam un aptveram pasauli – *liels un mazs, balts un melns, ciets un mīksts* – bez pretnostatīšanas daudz ko nemaz nevar definēt, antonīmi valodā atvieglo orientāciju.

Dzimte valodās un latviešu valodā

Vairumā indoeiropiešu valodu pastāv dzimtes kategorija. Lai gan dzimte ir nominālā kategorija, tā var skart arī citas vārdu šķiras – adjektīvus, dīvdabjus, verbu galotnes, artikuslus. Dzimte var būt arī gramatiski vāji izteikta (piemēram, angļu valodā) un parādīties tikai atsevišķās vārdu šķirās,

piemēram, vietniekvārdos vai artikulos. Tulkojot valodā, kur dzimte izteikta plašāk, tulkotājam pēc gramatikas likumiem, loģikas vai intuīcijas jāizvēlas dzimte. Bet arī valodās, kur dzimte atainojas minimāli, tā var būt atsevišķos vārdos izteikta mentālos tēlos, kam arī ir dzimtes pieskaņa – angļu *sun* (*saule – viņš*), *ship* (*kuģis – viņa*). Arī ķermeņa daļu dzimtiskās iezīmes ir interesantas, *zobi* parasti ir vīriešu dzimtē, tāpat arī *deguns* (izņemot vācu *die Nase*), *lūpas* – sieviešu dzimtē. Arī zivis parasti ir sieviešu dzimtē, bet *zutis* parasti ir vīriešu dzimtes pārstāvis, *čūska* – sieviešu dzimtē.

Dažās valodās ir interese un mēģinājumi panākt dzimumneitrālu valodu. Valodā, kur dzimte ir gramatiska, to praktiski izdarīt nav iespējams. Var lietot abas dzimtes, kas iespējams sludinājumos vai oficiālās uzrunās – *meklējam redaktoru/redaktori, he and she, Genossen und Genossinnen*. Bet ir grūti iedomāties, ka sarunvalodā teiks: *Ja atskanēs trauksme, visi un visas iesim ārā. Ko jūs te visi un visas darāt?* Valodas ekonomijas princips pretojas šādai liekvārdībai, turklāt dubultlietojums satur vēl kādu dzimumu līdztiesības problēmu – kurš komponents būs pirmais. Dažās valodās feministes iesaka izdomāt jaunus, mākslīgus vietniekvārdus.

Latviešu valodā dzimte bez lietvārdiem ietekmē arī īpašības vārdu, lokāmo divdabju, skaitļa vārdu un vietniekvārdu lietojumu. Latviešu valodā ir divas dzimtes – vīriešu un sieviešu, nekatrā dzimtē ir zudusi jau aizvēsturiskajā periodā. Citā valodās, piemēram, vācu un krievu, ir arī nekatrā dzimtē. Jāpiebilst, ka lībiskajās izloksnēs zudusi arī sieviešu dzimte (*Up ir dziļš*), un tas reizēm izpaužas arī latviešu sarunvalodā.

Latviešu valodā dzimtes kategorija ir gramatiska, to nosaka morfoloģiskas pazīmes – forma (vārdu galotnes). Bet vairumā gadījumu dzimte ir arī loģiska/dabiska (atbilstoša bioloģiskajam dzimumam). Citās valodās gramatiskā dzimte ne vienmēr atbilst loģiskajai: vācu *das Mädchen* (*meitene*) – nekatrā dzimtē. Latviešu valodā ir arī loģiski un gramatiski izņēmumi *skuķis, lauva, puika, meitietis, sievišķis, meitēns*.

Latviešu valodā dzimte ir visai universāla, dzimtes kategorija ir gandrīz visiem dzīvu būtņu vārdiem, profesiju, amatu nosaukumiem, ja vien ir iespējama dzimšu variēšana ar galotnes palīdzību. Kā jebkurā sarežģītā sistēmā pastāv arī izņēmumi un novirzes, piemēram, dažiem lietvārdiem ir atšķirīgas vārda saknes, piemēram, vīriešu un sieviešu dzimtes radnieku un dzīvnieceku nosaukumos, *brālis – māsa, kaza – āzis, vista – gailis*. Ir arī vienas dzimtes zvēru nosaukumi, kur dzimte parasti nav ļoti aktuāla: *gulbis, čūska*. Dažos gadījumos, ja tas ir svarīgi, iespējams norādīt uz pretējo dzimti, pievienojot dzimti apzīmējošu vārdu: *lācis – lāču māte* (arī *lācene*), *zoss – zostēviņš*.

Pastāv arī grupa kopdzimtes vārdu, ko lieto neatkarīgi no dzimuma, parasti ar sieviešu dzimtes sufiksālo galotni -a (vairumam šo vārdu ir negatīva vai nievājoša nozīme): *plikadīda, bende, nejēga, slepkava, prostitūta, varmāka, plāpa, auša, miegamice, badmira*. Līdzīga parādība vērojama arī citās valodās, kur attīstīta gramatiskā dzimte. Ir arī neitrālas ievirzes sieviešu dzimtes vārdi:

autoritāte, pažiņa, galva, persona, būtne, augstība, godība, ko var attiecināt uz abām dzimtēm. Līdzīgi ir vīriešu dzimtes vārdi, kas apzīmē abām dzimtēm piederošas būtnes: *cilvēks, upuris, liķis, spoks*.

Savukārt semantiskā dzimtes transpozīcija valodas lietojumā (Kalnača 2008: 31) – runājot par sievieti, bet lietojot vīriešu dzimti, piemēram, mīlinājumvārdus *zakītis, dārgums, mazais*, ir ar izteikti pozitīvu pieskaņu. Dažas no šīm grupām varētu kļūt par nīdējamām, ja dzimtes jautājumu mēģina risināt no radikālā feminisma viedokļa.

Vēl kādu grupu veido salikteņi, kur vienai dzimtei raksturīgais elements neļauj viegli izveidot pretējā dzimuma nosaukumu: *karavīrs, valstsvīrs, vecmāte, runasvīrs, medmāsa*. Jāatzīmē arī atkāpes formālu vārdu pāru nozīmēs, kas var radīt problēmas, mēģinot risināt dzimtes jautājumu, piemēram, *cilvēks – cilvēce, manikīrs – manikīre, pedikīrs – pedikīre, zemessargs – zemessardze, ausainis – ausaine*. Vēl ir vārdi, kuru dzimte ir svārstīga, nenoteikta vai nestabilizējusies: *uguns, sāls*, jaunāki aizguvumi, akronīmi: *NATO, Gestapo*, taču tie nav dzimumietonēti veidojumi. Ar laiku tomēr arī šiem vārdiem dzimte nostabilizēsies, kā tas noticis ar daudziem citiem aizguvumiem, jo gramatiskā dzimtes kategorija nozīmē arī to, ka aizguvumi latviešu valodā tiek iekļauti kādā dzimtē. Latviešu valodai vairāk ir raksturīgi veidot vīriešu dzimtes strupinājumus, pārejot no garākiem sieviešu dzimtes vārdiem: *fakultāte > fakis, kafejnīca > kafūzis, automašīna > autiņš*. Pastāv arī nelokāmie sugas vārdi, kas parasti tiek aizgūti vīriešu dzimtē: *kino, metro, depo, ragū*, sieviešu dzimtes aizguvumu ir *maz – kanoe, mis, misis*. Taču pilsētu, upju, valstu, salu nosaukumi (tāpat kā latviešu īpašvārdi) parasti kļūst par sieviešu dzimtes vārdiem: *Kongo, Turku, Kapri, Sanpaulu*. Kopumā varētu teikt, ka dzimtes sistēma latviešu valodā ir ļoti izvērsta un liela mēroga izmaiņas tajā veikt nav iespējams.

Vīriešu dzimtes dominance pastāv arī vārdnīcās (sīkāk par šo jautājumu skat. Veisbergs 1999a, b), kur vēsturiski valdošais princips ir vīriešu dzimtes dominācija šķirkļu pamatformās (lietvārds, īpašības vārds, lokāmie divdabji, skaitļa vārds), pret ko iebilst nebūtu pamata, jo, pastāvot divām paralēlām un visai regulārām sistēmām, ir racionāli lietot vienu. Skaidrojošajās vārdnīcās vismaz lietvārdiem parasti ir dotas abas dzimtes, divvalodu vārdnīcās – galvenokārt tikai vīriešu dzimte. Tomēr, dziļāk ieskatoties, redzam dzimumdiferenciāciju un zināmu aizspriedumu izplatību, piemēram, 1972. gadā aizsāktā *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (Latviešu 1972), kas principā dod abu dzimšu vārdus, daudziem šķirkļiem (kas acīmredzot vairāk asociējas ar vīriešiem) sieviešu dzimte nav uzrādīta: *algotnis, antagonists, automehāniķis, leģionārs, mežradznieks* (vienīgais no tradicionālā orķestra dalībniekiem dots tikai vīriešu dzimtē), *policists, ugunsdzēsējs*. Arī *Pareizrakstības vārdnīcā* (1995), kurā vērojam līdz šim vislielāko dzimumu līdztiesību, tikai sieviešu dzimtē dota *virēja*, bet tikai vīriešu dzimtē, piemēram, *jūrnieks, virsmācītājs, algotnis, virsnieks, generālis, generālmajors*.

Kopumā var teikt, ka latviešu vienvalodas vārdnīcās vērojama tendence paplašināt sieviešu dzimtes lietojumu, parādot to pie vīriešu dzimtes šķirkļa. Arī divvalodu vārdnīcās dominē vīriešu dzimte un atsevišķi šķirkļi ir dzimumierobežoti.

Valodas korpusu analīze rāda sieviešu dzimtes lietojuma paplašināšanos, jo dzimumi apgūst jaunas, netradicionālas profesijas: *bīskaps/-e, konsuls/-e, atašejs/-a, kapelāns/-e* (arī pretēja virziena kustība – *aukle-/is*). Šī attīstība ir acīmredzama, ja aplūkojam, piemēram, 18.–19. gs. tekstus, kur vīriešu dzimtes dominance profesijās ir ļoti izteikta (pat kuriozais ārste ar sieviešu galotni, bet semantiski vīriešu dzimtes lietojumu).

Redzam arī valodas lietotāju sākotnēju neelastību (Veisbergs 2001), kas palaikam parādās valodas praksē – gadījumos, kad jūtama nevēlēšanās darināt sieviešu dzimtes vārdu, piemēram:

Taču pēc gadiem četriem pieciem Latvijas bruņotajos spēkos varētu būt arī savs pulkvedis – sieviete. [...] varētu kļūt par pirmo sievieti pulkvedi (*Rīgas Balss* 16.12.1998.).

Latvijā būtu viena izcila sieviete-ģenerālis vai pulkvedis (*Kas Jauns* 02.08.2011.).

Taču pašlaik sieviešu dzimte militāro pakāpju lietojumā ir vispārpieņemta:

Par sievieti Latvijas policijā prof. Dr. iur. Ārija Meikališa, LPA rektora pienākumu izpildītāja, policijas pulkvede.

.. akadēmiskā rektore, brigādes ģenerāle, profesore Sindija Džeba (Cindy Jebb).

Skatot šā brīža valodas attīstības tendences, var teikt, ka sieviešu dzimtes izvēršanās latviešu valodā ir nenoliedzama, un tā acīmredzot turpināsies.

Dzimte tulkojumā

Tulkojumā dzimtes jautājums kļūst vēl sarežģītāks, jo saduras ne tikai divas gramatiskas sistēmas, bet arī divas uztveres, pieņēmumu un normu sistēmas attiecībā uz dzimtes izpratni saistībā ar valodas vienībām. Dzimtes jautājums tulkojumā ir aktuāls, jo tulkojumu apjoms aug ģeometriskā progresijā, turklāt latviešu valodā lielākā daļa publiski pieejamo tekstu ir tulkojumi (Ločmele, Veisbergs 2011). Dzimtes jautājumi tulkojumā aptver divas lielas grupas – vienu veido ideoloģiskie aspekti (Castro 2017), kas ietver arī tulkotāja darbu, otru veido konkrētā valodu pāra lingvistiskās nesaderības.

Feministu tulkošanas teorijas radās pirms apmēram 40 gadiem Kanādā un pievērsās valodas, kultūras, dzimtes, identitātes un dzimumlīdztiesības jautājumiem. Tagad, atskatoties uz tolaik provokatīvi un radikāli virzītajām idejām, var teikt, ka tās visumā ietilpst vispārējā tulkotāja emancipācijas gultnē (Flotow 1991, 1997, 2000, 2011). Feministu teorija postulēja, ka tulkotāji vēsturiski ir bijuši un joprojām paliek sekundāri, salīdzinot ar autoriem – tulkojums tradicionāli tiek uzskatīts par labāku vai vājāku oriģināla kopiju. Turklāt tradicionāli autors ir bijis vīrietis, tulkotāji bieži ir bijuši sievietes. Tāpēc radikālais feminisms cenšas šo hierarhiju mainīt.

L. Čemberleina (Chamberlain 1992: 66) apraksta binārās attiecības starp autoru un tulkotāju un oriģinālu un tulkojumu, kur pirmie vienmēr ir domnējoši. Tādējādi tulkotājs un tulkojums ir mazvērtīgāki un sekundāri. Viņa salīdzina to ar laulību kā kontraktu starp tulkojumu kā sievieti un oriģinālu kā vīru/tēvu/autoru. Tulkotāji ir aizbildņi (*guardians*), kam jāsargā jaunās meitenes/teksta šķīstība un nevainība, lai nodrošinātos, ka radītais bērns (tulkojums) ir patiess un tēva kopija. Oriģināla un tulkojuma salīdzinājumam lieto arī citas metaforas. Tādējādi feminisms vērsās pret ekvivalenci kā tulkošanas pamatjēdzienu, bet tas jau bija daļēji nokavēts jauninājums, jo ekvivalence translatoģijā jau ilgāku laiku nebija “moderna”.

Vēl kāds ar tulkošanu saistīts jautājums skar tulku un tulkotāju dzimumsadalījumu, tā iemeslus, tulkotāja statusu un citus līdzīgus jautājumus. Šeit feministiskais virziens uzsver, ka tulkotāja profesija kā otršķirīga ir skaitliski feminizēta. Otršķirīgo stāvokli pastiprina arī tulkotāja neredzamība (Venuti termins (Venuti 1986)). Viņš apraksta situāciju, kas raksturīga daudzām kultūrām, īpaši anglosakšu vidē, kur tulkotājs bieži ir nemanāms: ne vien tā vārds grūti atrodams, bet arī darbs tulkots tik gludā tehnikā (domestikācijas stratēģija, pilnīga avotteksta pakļaušana mērķvalodas normām un konvencijām), ka tulkojuma fakts nereti nav pamanāms. Te gan jāmin, ka, atšķirībā no Latvijas, anglofonajā vidē tulkojumi veido ļoti mazu daļu no literatūras kopapjoma. Ņemot vērā, ka tulkotājas bieži ir arī finansiāli vājākas un redzamības ziņā nobīdītā stāvoklī, feminisms uzstāj uz tulkotāja stāvokļa maiņu, emancipāciju, lielāku redzamību, ko bieži var sasniegt ar plašāku paratekstu izmantošanu (Veisbergs 2014). Tāpēc feministu tulkojumos bieži ir tulkotāja anotācijas, ievadi, skaidrojumi, zemspītras piezīmes utt., kā arī bieži radikāla oriģināla pārrakstīšana. Tas sakrīta ar vispārēju virzību uz tulkotāja redzamības paplašināšanu saistībā ar profesijas atzišanu un reputāciju un samaksas jautājumiem. Parateksti iekļauj ievadus, kas kontekstualizē pamattekstu, anotācijas, autora un tulkotāja biogrāfijas, skaidro pieejas, ideoloģijas, tulkotāja lēmumus, tāpat arī veic parasto skaidrošanas darbu tulkojumos – zemspītras piezīmēs, beigu piezīmēs utt.

Situācijas ir ļoti atšķirīgas dažādās kultūrās un valstīs, un tulkojuma un tulkotāja otršķirīgā loma nemaz nav tik universāla. Vāciešiem Lutera tulkojums šķiet svarīgāks nekā Bībeles oriģināls, un latviešiem Alunāna dziesmiņu

tulkojums ir svarīgāks nekā dažu šai krājumā iekļautu visai mazzināmu autoru oriģināli, piemēram “Nevis slinkojot un pūstot”, kura čehu autoru Františku Čelakovski nez vai vidusmēra latvietis spēj piesaukt.

Feministu teorijas rāda, kā gramatiskā, semantiskā un sociālā dzimte saistās ar stereotipiem un to veidošanu un uzturēšanu. Feministu tulkotājas uzstāj uz tiesībām manipulēt ar valodas dzimti, lai izvairītos no seksisma un padarītu sievietes redzamākas tekstā. Tā, protams, ir manipulācija ar tekstu, bet tulkotājas jebkurā gadījumā satur manipulācijas elementus (Dukāte 2009).

Vai ir pieņemami mainīt, piemēram, varoņu dzimumu mērķtekstā? Vai tā nav tulkotāja varas ļaunprātīga izmantošana? Feministu tulkotājas uzskata, ka oriģināla nozīmi var mainīt, ja teksts ir patriarhāls vai seksistisks. Iespējama teksta “nolaupīšana” (*hijacking*) – tāda teksta piesavināšanās, kura mērķi nav bijuši feministiski (Simon 1996: 15). Piemēram, Bībeles pārinterpretācija un Dieva kā Viņš noliegums.

Manuprāt, manipulācija ir pieļaujama, tikai lasītājam/auditorijai ir jā-dara zināms, ka notiek apzināta dzimtes manipulācija. Manipulācija liecina, ka tulkotājam ir mērķis ne tikai pārtulkot autora darbu, bet arī demonstrēt savu specifisko ievirzi, ideoloģiju. Iespējams, šo jautājumu var salīdzināt ar mūzikas atskaņojumu. Vivaldi vai Vāgnera skaņdarbam var būt dažādas interpretācijas/tulkotājas, tai skaitā ļoti atšķirīgi. Tas ir radošs process, kurā izpaužas atskaņotājmākslinieks – interpretētājs. Taču, ja komponista oriģināldarbs ir grūti atpazīstams, tad klausītājam vismaz ir tiesības par to būt informētam – koncertā vai ierakstā darbs tiks interpretēts neparasti, tas būs atskaņotāja rimeiks. Ja interprets ir man interesants, es būšu gatavs klausīties šādu interpretāciju. Ja man patīk tradicionālais Vivaldi vai Vāgners, iespējams, es neizvēlēšos klausīties rimeiku. Tādējādi auditorijai ir jādod ziņa par tulkotāju, vai tas ir tradicionāls tulkotājas darbs, vai tulkotāja manipulētais darbs, kur oriģināls ir bijis tikai ierosmes vietā.

Taču jāatceras, ka pat daudzu parastu vārdu un jēdzienu izpratne ir pakļauta mūsu subjektīvajām un pieredzes dotajām interpretācijām. Šīs tēmas ietvaros varētu minēt vārdu *sievišķīgs*, kura uztvere būs ļoti atšķirīga gan starp vīriešiem, gan sievietēm, tam būs gan pozitīvas, gan negatīvas konotācijas.

Valodiskās barjeras tulkojumos

Tā kā latviešu valodā dzimte (ar dažiem izņēmumiem) ir visaptveroša, problēmas var radīt īpašvārdu atveide no valodām, kur dzimte nav gramatiski izteikta. Angļu *cousin* automātiski kļūst par *brālēnu* vai māšīcu, *siblings* par *brāļiem* vai māšām vai *brāļiem un māšām*, līdzīgi arī vācu *Geschwister*. Tātad notiek konkretizācija un eksplikācija.

Tulkojot nereti ir grūti uzminēt, vai runa ir par vīrieti vai sievieti, jo angļu valodā uzvārdi un dažreiz arī vārdi to skaidri nenorāda. Tas īpaši apgrūrina

mutvārdu tulkošanu, kad konteksts bieži nav skaidrs. Piemēram, ja trūkst informācijas, *Robin Clarke* var būt gan *Robina Klārka*, gan *Robins Klārks*. Savukārt, tulkojot pretējā virzienā, bez papildinājuma *Ozols* angļu valodā netiks saprasts kā vīrietis, iespējams, pat radīsies iespaids, ka runa ir par vairākiem cilvēkiem, jo galotne signalizē par daudzskaitli. Vēl jaunāk, mutvārdu runā bez papildinājumiem vai paskaidrojumiem vārds *Ozols* vispār būs nesaprotams, jo nebūs īpašvārda lielā burta, kas signalizē par vārdu vai uzvārdu.

Bezdzimuma sugas vārdi, piemēram, angļu valodā *sales-assistant* – *pārdevējs/-a*, tulkojot latviski, nevar palikt bez dzimuma. Tulkotājam nereti jāuzņemas zināma atbildība un jāmēģina uzburt situācija, pieņemot, ka veikala smaržu nodaļā, visticamāk, strādā sievietes, kamēr dzelžus pārdod galvenokārt vīrieši – tātad jāiet stereotipu pavadā.

Arī vecumneitrālā un ģimenes statusa neitrālā angļu uzrunas forma *Ms.* var radīt problēmas – *kundze, jaunkundze*. Vēl sarežģītāk ir atveidot lietuviešu sieviešu uzvārdus citās valodās. Lietuviešu valodā uzvārda galotne signalizē par sievietes ģimenes stāvokli (*-aitė, -iūtė, -ytė* un *-ienė*). Tulkojumā šī atšķirība un papildinformācija zūd vai uz to jānorāda speciāli. Abos gadījumos rodas zināma neekvivalence – vienā zūd informācija, otrā tā tiek (iespējams, nevajadzīgi) uzsvērtā.

Tulkojumā parādās arī tāds jautājumu spektrs kā autora un tulkotāja dzimuma saderība. Ja vīriešiem un sievietēm ir atšķirīgas valodas (kā parādījām iepriekš), tad, pretējā dzimuma pārstāvim tulkojot kādu darbu, iespējamās nopietnas novirzes no oriģināla valodas īpatnībām un izpratnes. Tiesa, novirzes būs arī viena dzimuma tulkotājiem, un kvalificēti tulkotāji pietiekami labi gan kontrolē savu valodas lietojumu, gan izjūt avotteksta īpatnības. Bet jautājums, vai sieviete var “pareizi” un adekvāti pārtulkot Šekspīru, bet vīrietis – Aspaziju, ir būtībā neatrisināms. Vēl vairāk to var sarežģīt tāds mainīgais kā mērķauditorija – proti, kura dzimuma lasītājam tulkotājs vai tulkotāja tulko. Tomēr prakse rāda, ka abu dzimumu autoru darbu tulkojumus vienlīdz veiksmīgi spēj radīt abi dzimumi – tulkotāji un tulkotājas.

Pavisam postmodernistiska problēma ir transdzimuma vai dzimuma maiņas personu vārdu atveide latviski. Kā piemēru var minēt kādu ļoti populāru angļu žurnālistu/-i un esejistu/-i. Džeimss Moriss, viņš arī Džena Morisa (*James/Jan Morris*), laikposmā starp 1964. un 1972. gadu veica pakāpenisku medicīnisku pāreju no vīrieša dzimuma sievišķajā. Pavisam praktisks tulkotāja jautājums – kurā brīdī latviešu valodā mēs mainām īpašvārdu dzimti, kuriem darbiem šai laikposmā autors ir vīrietis un kuriem – sieviete. Domāju, lai kāds būtu risinājums, nepieciešams ievads, parindenis, tulkotāja piezīme.

Zināmas, lai arī vienkāršākas problēmas savulaik radīja sentimentālo bestselleru autore Hedviga Kurts-Mālere (*Hedwig Courths-Mahler*), kas vācu rakstības īpatnību dēļ latviski bieži tika atveidota kā vīrietis: *Kurts-Mahler, Kurts-Mahlers*, radot neskaidrības – “*Tas bija Vollesu un Kurts-Maler (vīrietis vai sieviete?) laiks.*” (Iklāvs 1939)

Tulkojumos nereti saduras arī vārda dziļāka semantika un tās atšķirība dzimtes ziņā, piemēram, *nāve* latviešu valodā ir sieviešu dzimtē, vācu valodā (*der Tod*) – vīriešu dzimtē. Attiecīgi mentālie tēli būs visai atšķirīgi un var radīt problēmas mākslinieciskos tekstos. Līdzīgas problēmas rada angļu vīrišķīgā *saule* un latviešu *saule* sieviešu dzimtē. D. H. Lorensa stāstā “Saule” galvenā varone iedomājas, ka sauļojoties tā milējas ar “Sauli-viņu”, stiprais “Saule-vīrietis” ienāk viņā. Latviski to precīzi atveidot nav iespējams:

She was thinking inside herself, of the sun in **his** splendour, and her mating with **him**. (Lawrence 1977: 31)

Viņa sevī domāja par sauli, **tās** krāšņumu, par to, kā saule ienāk viņā. (Lorens 1993: 15)

Dzimtei parasti pieskaņojas arī adjektīvi. Ja angļu *kuģis* ir sieviešu dzimtes, tad parasti to apraksta ar tādiem vārdiem kā *slaiks*, *skaists*, *izskatīgs*, *elegants*, kas latviešu valodā skan nedaudz savādi.

Visbeidzot, arī mašintulkošana rada jaunas problēmas dzimtes sakarā. Mašintulkotumi no angļu valodas latviešu valodā ir nospiedoši vīrišķīgi. Jo, tulkojot no valodas bez gramatiskās dzimtes, priekšroka tiek dota vīriešu dzimtei (to nosaka vārdnīcās dominējošā vai priekšplānā esošā vīriešu dzimte). *Director* būs *direktors*, ja vien tekstā nebūs specifiskas norādes uz dzimumpiederību. Ņemot vērā, ka mašintulkošana kļūs arvien visaptverošāka, šeit var saskatīt nopietnu problēmu automātiskā tekstu maskulinizācijas virzienā.

Tāču nobeigumā daži citi akcenti. Feminisms, uzbrūkot valodas struktūrai, kļūp pār tik ierasto jebkuras aktīvas/agresīvas ideoloģijas vēlmi pakļaut valodu un nespēju saskatīt, ka vārda nozīme nav pašā vārdā, bet gan mūsu (runātāju un klausītāju, rakstītāju un lasītāju) *attieksmē* pret to. Praktiski katram cilvēkam vārda nozīme vairāk līdzinās priekšstatam, tipiskam tēlam, ko mēs katrs uzbūram savā iztēlē. Šie priekšstati lielā mērā saistīti gan ar mūsu individuālo pieredzi, gan sabiedrībā valdošajiem stereotipiem – cilvēks, kam bērnībā ir bijis vilku suns, dzirdot vārdu “suns”, visticamāk, iztēlosies tieši vilku suni.

Ja vārdu nozīme nav objektīva (Wittgenstein 2010, 1953; Popper 1972), ja tā atspoguļo sabiedrības un indivīda attieksmi, tad vārdus nevajadzētu uzvert pārāk nopietni – tie ir tikai apzīmējumi, etiķetes, ko mēs lietojam. Tie nav tieši saistīti ar realitāti. Censties mainīt pašus vārdus ir bezjēdzīgi, varam mēģināt mainīt attieksmi.

Tomēr centieni mainīt valodu, to uzlabot ir visai dzīvi dažādās auditorijās, kur nereti uzskata, ka daudzi esošie vārdi ir slikti, veci, nepareizi, pazemojoši, diskriminējoši un tāpēc jāaizstāj ar pareiziem. Šeit feminisms savienojas ar polikorektumu – vēlmi izskaust no valodas visus vārdus, kas kaut mazākā mērā varētu kādu aizskart. Tā faktiski ir cīņa ar vējdzirnavām – ja kaut kam nepatīkamam tiek mainīts vārds (kas ir tikai birka), tad agrāk vai vēlāk

arī jaunā birka iegūs negatīvo skanējumu, jo pamatā ir cilvēka attieksme pret parādību, nevis vārdu kā tādu. Jaunie aizstājējvārdi tiek regulāri mainīti (kā tas notiek ar eifēmismiem), taču izvairīties no konotācijām neizdodas. Katrs jaunievedums nes vecās nozīmes asociāciju nastu, attieksmi.

Atgriežoties pie iespējamās diskriminācijas, mans viedoklis par izmaiņu vēlamību un iespējamību trijos iepriekš minētajos aspektos latviešu valodā ir visai skeptisks.

Ignorēšana/vispārināšana ir valodas ekonomijas aspekts. To iespējams skaust un ierobežot rakstu valodā, kā tas arī notiek dažādos oficiālos dokumentos, taču sarunvalodā to novērst, šķiet, neizdosies.

Subordinācija ir neizbēgama, tā notiks jebkurā gadījumā, vienīgā iespēja ir apvērst to otrādi, kas neatrisina lietas būtību.

Arī negatīvā semantika (lai gan visai reta parādība) ir valodas leksiski-semantiskajā sistēmā tik dziļi iesakņojusies, ka ar to cīnīties, manuprāt, nez vai ir jēga.

Taču ir vērts šos jautājumus skaidrot, lai cilvēki apzinātos valodā iekodētās likumsakarības un arī nobīdes no lingvistiski neiespējamās pilnīgas līdztiesības dzimtes jautājumos.

Atsauces

- Castro, O., Ergun, E. E. (2017) *Feminist Translation Studies. Local and International Perspectives*. London: Routledge.
- Chamberlain, L. (1992) "Gender and the Metaphorics of Translation", *Signs* 13, 3, pp. 454–472.
- Daugavpils Universitātes mājaslapa*. "ASV militārās akadēmijas USMA rektores vizīte DU". Pieejams: <https://du.lv/asv-militaras-akademijas-usma-rektores-vizite-du/> [skatīts 04.11.2017.].
- Druviete, I. (2001) "Valoda un sievietē, sievietē un valoda", *Feministica Lettica* 2, pp. 174–186.
- Dukāte, A. (2009) *Translation, Manipulation, and Interpreting*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Flotow, L. von (1991) "Feminist translation: Contexts, practices and theories", *Traduction, Terminologie, Rédaction* 4, 2, pp. 69–84.
- Flotow, L. von (1997) *Translation and Gender. Translation in the Era of Feminism*. Manchester: St. Jerome.
- Flotow, L. von (2000) "Women, bibles, ideologies", *Traduction, Terminologie, Rédaction* 13, 1, pp. 9–20.
- Flotow, L. von (ed.) (2011) *Translating Women*. Ottawa: Presses de la Université de Ottawa.
- Goodwin, M. H. (1988) "Cooperation and competition across girls' play activities", Todd, A. D., Fisher, S., eds. *Gender and Discourse: The Power of Talk*. Norwood, NJ: Ablex, pp. 55–94.
- Iklāvs, P. (1939) "Grāmatas un grāmatnieki". *Jēkabpils vēstnesis* 2, 2.

- Jones, D. (1980) "Gossip: notes on women's oral culture", Kramarae, C. (ed.) *The Voices and Words of Women and Men*. Oxford: Pergamon, pp. 193–198.
- Jurista vārds*. "Par sievieti Latvijas Policijā". Pieejams: www.juristavards.lv/doc/73299-par-sievieti-latvijas-policija [skatīts 04.11.2017.].
- Kalnača, A. (2008) "Dzimtes stilistiskās funkcijas latviešu sarunvalodā". Grām.: *LU Raksti*, 728. sēj. *Valodniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 28.–34. lpp.
- Kas Jauns?* "22 gadus jaunāka. Uzņēmējs Aigars Strauss un viņa mīļotā". Pieejams: <http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/54730/22-gadus-jaunaka-uznemejs-aigars-strauss-un-vina-milota> [skatīts 04.11.2017.].
- Komarovsky, M. (1967) *Blue Collar Marriage*. New York: Vintage.
- Lakoff, R. (1976) *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca* (1972–1976). Rīga: Zinātne.
- Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca* (1995). Rīga: Avots.
- Lawrence, D. H. (1977) *The Complete Short Stories*. New York: Penguin.
- Lorenss, D. H. (1993) *Saule*. Rīga: Puse.
- Ločmele, G., Veisbergs, A. (2011) "The other polysystem. The impact of translation on language norms and conventions in Latvia", in Baer, B. J. (ed.) *Contexts, Subtexts and Pretexts. Literary Translation in Eastern Europe and Russia*. Amsterdam: J. Benjamins Publishing Company, pp. 295–316.
- Nilsen, A. P. (1977) "Sexism as shown through the English vocabulary", Nilsen A. P. et al. eds. *Sexism and language*. Urbana: NCTE, pp. 27–41.
- Politere, Kr. (2013) "Atšķirības valodas lietojumā: dzimtes aspekts". Grām.: A. Veisbergs (red.) *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 325.–328. lpp.
- Popper, K. (1972) *Objective Knowledge: an Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Rīgas Balss* 16.12.1998., cit. no Veisbergs A. *Pārdomas par dzimti latviešu valodā*. Pieejams: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=149&id=310> [skatīts 04.11.2017.].
- Simon, S. (1996) *Gender in Translation. Cultural identity and the politics of transmission*, London: Routledge.
- Veisbergs, A. (1999a) "Dzimtes kategorija latviešu vārdnīcās", *Linguistica Lettica* 5, pp. 48–59.
- Veisbergs, A. (1999b) "Gender in Latvian Monolingual and Bilingual Dictionaries", in Veisbergs, A; Zauberga, I. eds. (1996) *The Second Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation*. Rīga: LU/University of Mainz, pp. 252–264.
- Veisbergs, A. (2001) "Pārdomas par dzimti latviešu valodā". Grām.: Novikova, I. (red.) *Mūsdienu feministiskās teorijas*. Rīga: Jumava, 441.–450. lpp.
- Veisbergs, A. (2014) "Translation Quality, Translator Visibility, Paratexts", in Ločmele, G; Veisbergs, A. eds. *Translation, Quality, Costs. Proceedings of the 6th Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation*. Rīga: The University of Latvia Press, pp. 97–117.
- Venuti, L. (1986) "The Translator's Invisibility", *Criticism* 28, 2, pp. 178–214.
- Vinteršēids, F. (1995) *Mana Latvija*. Rīga: Vaga, 174.–175. lpp.
- Wittgenstein, L. (2010) *Philosophical Investigations*. Chichester: John Wiley & Sons.

Andrejs Veisbergs, habilitētais filoloģijas doktors (1993), Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātes profesors (kopš 1994. gada), Tulkošanas katedras vadītājs. Kopš 2000. gada LU Valodniecības profesoru padomes priekšsēdētājs un kopš 2004. gada Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs. Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. Vairāk nekā 370 zinātnisko publikāciju autors, t. sk. monogrāfijas *Latvian Idioms, Latvian and English Wordformation, Konferenču tulkošana* (2016), *The Swings and Turns in the Latvian Translation Scene* (2016), *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca* (2016). Eiropas Komisijas akreditētais tulks (kopš 1997. gada), tulkojis Dalailamas, B. Klintonas, Dž. Buša, Ban Kimuna u. c. vizītes un runas.

Luise von Flotow, Joan W. Scott

Gender studies and translation studies “Entre braguette” – connecting the transdisciplines*

Abstract

Gender studies and translation studies are related in many different ways: both are transdisciplinary fields that play roles in numerous other academic disciplines – in the social sciences, the humanities, in law and in medicine, as well as in commerce. Both raise questions about socio-cultural and political meaning-fulness, and its control – whether in regard to sexual difference or textual difference –, and both operate across linguistic, cultural, geographical and national borders. This chapter explores the many ways the two disciplines connect, with Joan Scott’s essay on the translation issues around the English term “gender” in international forums serving as the stimulus for a broader discussion about how these two areas of study can be brought together.

Keywords: gender, sex, sexuality, sexual difference, psychoanalysis, “faithless translation”, UN Commission on the Status of Women, UN Conference Beijing 1995, International Criminal Court, feminist translation.

1. Foreword

(Luise von Flotow)

How does translation impact gender studies? And how can translation studies shed light on the translanguaging, transnational, and transcultural aspects of gender studies. In fact, how can the juxtaposition and interweaving of these two fields work to expand the exploration of the interdisciplinary and international issues they touch? These are the questions that motivate this collaborative effort to think about the connections between two important ‘transdisciplines’: translation studies on the one hand and gender studies on the other.

* Raksta oriģināls ir publicēts krājumā *Border Crossings: Translation Studies and Other Disciplines*, Gambier Y.; Doorslaer L. (eds.) (2016). Amsterdam: John Benjamins Publishing House, pp. 349–374. *Benjamins Publishing Company* ir sniegusi atļauju raksta pārpublicēšanai.

The two fields developed more or less in parallel over the last thirty years of the 20th century, and have played strong roles in bringing once “marginal” concerns – women and translation, to put it simply – into the purview of more traditional academic disciplines. While gender studies made enormous inroads into the humanities and social sciences as well as law, medicine and international affairs over the course of the 1980s and came to denote much more than women’s studies in the 1990s, translation studies has been coming into its own as an academic field in the current wave of globalization. Numerous publications, conferences, and academic programs in many different countries attest to its growing impetus, driven by the realization that monolingual cultures may be a thing of the past, and that our world has not only grown smaller but linguistically and culturally much more diverse, and also accessible.

Translation is everywhere after all, and always has been – in the ancient and in the more recent pasts. It is traceable in the spread of ideas, religions, influence, commercial exchanges, and increasingly today, in international organizations, treaties, and courts of law. Gender, or perhaps more appropriately, differences of sex and the social and political arrangements that seek to manage these differences, are everywhere as well, and have always been an important element in the structuring of human societies. Like translation, the concept of *gender*, developed by feminist thinkers in English in the 1970s to explain and address the socio-cultural and political aspects of human sexual difference has also entered the international realm: in human rights proclamations, in UN initiatives, and in the work of NGOs and many other national and international organisms besides being present in every academic field. The two transdisciplines are structurally similar – both with universal, international aspects but also with strong local systems and applications where the struggle over meaning and the power to determine meaning is a constant.

Over the course of the 1990s, translation studies scholars brought feminism, women’s studies and gender studies into their research, and numerous books and articles ensued. These publications circulated widely among translation studies academics and were also read in cultural and literary studies. Their influence in the field of gender studies has been visible where questions arose in bi- or multilingual *literary* studies. The influence of translation studies has been less evident in the social sciences, law and politics and in other areas where there is less awareness of multilingualism or of translation as a vehicle of influence and change. The purpose of this text is to stimulate interest in further exploring and developing this contact zone, and to promote research where gender studies, in a wide range of academic disciplines, can fruitfully be approached from the perspective of translation.

Some work has already been done in this area, notably in a study of the travels, through translation, of the American feminist medical self-help

book, *Our Bodies, Ourselves*. Kathy Davis (2007) examines the different routes this iconic health manual has taken to arrive in languages as diverse as Chinese, Arabic and Italian. She explores how the target *cultures* as much as the target languages have had an impact on controlling the information about women's health that is allowed to move into a local culture via translation. The study reflects on the linguistic and cultural challenges that face international or transnational feminisms, many of which do not become evident until translations are undertaken, and the problems arise. That is the moment when serious issues of understanding and censorship come up. But Davis' study also examines how the source text develops and changes, as a result of its encounter with foreign cultures through translation; some of the homegrown information suddenly requires re-examination, development, and greater scope.

Similarly, the American and now increasingly international studies of the translations of Beauvoir's *Le deuxième sexe* (1949) – a key text for Second Wave feminism – have launched re-readings and revisions of Beauvoir reception, not only in English but also in languages such as Chinese, which had used the bowdlerized English version of 1953 as a source text. In deciding to sell Beauvoir's book as a sex manual, Knopf, the commissioner and publisher of the first English translation, insisted on extensive cuts and changes in the text, which led to significant misrepresentations of Beauvoir's thinking (Bogic 2011). The critical work on the English translations of Beauvoir, which began in the 1980s, has greatly added to scholarly understanding of what translation processes mean, what effects they can have, and how they can be manipulated by money, power, and ideology. Of course, these controversies have also revealed the importance of studying translations and understanding their outcome and their functions, especially but not only in an area as sensitive as gender studies.

Most recently, a special issue of the *Comparative Literature Studies* journal provides further examples of how questions of translation and gender can fruitfully be brought together. Pierre Zoberman (2014) examines the meaning of the word "homme" [man] and other supposedly gender-neutral terms in French moralist texts from the 17th century, and asks how they might be translated into English today: should they be rendered "germane" to the concerns of readers today, or should they remain as non-neutral and slippery as they are in the source texts? Sergey Tyulenev (2014) considers the role played by translation in westernizing Russian verbal arts in the 18th and early 19th centuries, in particular when sexuality was introduced as a literary theme. And Serena Bassi (2014) explores the changes a queer character undergoes in translation from Italian to English when American "homonormativity" is imposed as the interpretation of queer. Predictably, here, the focus is on gender issues in *literary* work and their manifestations/adaptations in translation.

But issues of translation and gender arise in everyday events as well, far beyond the pale of academic disciplines, and involve high politics as well as political philosophy. The scandal around Dominique Strauss-Kahn (DSK) is a case in point (Apter 2012); it not only raises serious questions about “the nature of sexual citizenship” – does gender determine a citizen’s rights, obligations, and protections? – but also shows the role translation plays in enunciating, understanding, and interpreting fundamental beliefs that are taken to ground societal and legal norms for such citizenship. Under the heading of “Translation Wars,” Apter recounts a very public altercation between historians Irène Théry (France) and Joan W. Scott (USA) that developed out of the scandal and ultimately turned on the topic of sexual citizenship. Responding to (French) caricatures of American feminism as “a kind of sexual Stalinism,” Scott described Théry’s French take on the DSK affair as founded on a “naturalized, ahistorical version of inequality” that is based on (French) notions of “seduction as a national way of life” and that would support the rights of a white male member of the political elite over those of a black immigrant female hotel employee. The question of translation or mistranslation arose in two places over the course of these arguments: first, in the reading and interpretation of a 15th century poem deemed to ground this national politics of seduction which Scott reads differently than Théry, and second, in the very word gender which, translated into French as “genre”, hardly means what it does in English. The trans-Atlantic discussions triggered by the DSK affair point not only to differences in feminist and gender politics internationally but also to the questions of language and text interpretation that dog attempts to devise legal or political solutions to such differences.

In what follows, Joan W. Scott raises many issues around the translation of the English term “gender”: when it moves into other languages, into international situations for international use, in the wake of feminist politics and in the face of right-wing anxieties over such politics. While Scott’s essay focuses on the translation problems around the one single word ‘gender,’ this raises much broader questions that reach well beyond the translation of that one term. These pertain to the translatability of concepts which are deemed to be or are presented as ‘universal’, and which must adapt or change when they move into local idioms and systems. They also ask about the hegemony of the English language and its academe in regard to gender studies, and about the relationship of this currently powerful ‘world language’ with the many other traditions and ways of perceiving, understanding and managing human sexual differences. Other questions revolve around the fact that debates and texts about gender often reach far back into the history of ideas and civilizations, where the bases of current gender relations are located, in ancient philosophical and religious works. Texts such as the Bible and the Qu’ran, which still serve to establish rules for gender relations, have under-gone multiple translations and rewritings, not only from ancient source

languages but also through commentary and exegesis. Translations of these texts have been done to fulfill the political purposes of various different translating authorities – competing churches, sects, subgroups – and have been deployed in colonialist politics around the world. Indeed, they are still regulated to provide rules for the management of human sexual differences.¹ The study of the translation, re-translation and dissemination of such texts, especially from the perspective of gender relations today, would seem to be of paramount importance.

One simple question connecting translation studies and gender studies today can be formulated as follows: how do contemporary ‘western’ uses of the term ‘gender’ play out in translation on an international scale? This question generates many more, including work on the intersections of supposedly universal concepts such as ‘gender’ and the local conditions where they are put to use. It can also provide for descriptions of how a new imported concept such as ‘gender’ affects the regulation of social and political life, which every society/culture seems to structure around human sexual differences (i.e. gender issues).

Joan Scott’s essay below demonstrates and discusses some of the translation issues around the English term ‘gender.’ Her work is meant to serve as the impetus and stimulus for further research, conjoining gender and translation studies. My afterword comments on this.

2. “Entre braguette” – notes on the translation of gender² (Joan W. Scott)

2.1

The title of this essay comes from a confusion of languages, not unusual at the United Nations where it occurred. The French Minister of the Rights of Women, speaking at a press conference held by the UN Commission on

¹ See *Liturgiam authenticam* (2001) in the Vatican library which has a special segment on gender issues in translating Roman Catholic liturgy: http://www.vatican.va/roman_curia/con-gregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20010507_comunicato-stampa_en.html, and the publications of the GIERFI (<http://gierfi.org/>) and the CERFI in Arabic (<http://www.annisae.ma/>) around Islamic feminism.

² For their help in thinking through these questions I wish to thank Françoise Gaspard, Noah Salomon, Amel Gorani, Bruno Perreau and Steven Caton, as well as the participants in the forum on “Gender in Translation” at the 16th Berkshire Conference on the History of Women (May 22–25, 2014): Gabriella Cano, Berteke Waaldijk, Ozlem Aslan and Fahriye Dincer, whose brilliant papers (as yet unpublished) added a great deal to my understanding of the challenges of translation in general and of translating gender in particular. I also benefited from the Theory Reading Group Colloquium at Princeton University on “Theory, Translation, Universality,” (April 25, 2014) organized by Gavin Arnall and Katie Chenoweth. The papers by Peter Thomas, Brent Edwards, Jacques Lezra and Peggy Kamuf broadened my theoretical understanding of translation and of what was at stake in translations of gender.

the Status of Women, wanted to indicate that the word gender had been put between brackets, as is customary when there is a dispute about terminology. In her rush to explain things, the minister used the French word for between (*entre*) and the English word, brackets, but with a definite French accent. As a result, the phrase – “entre braguette” – which sounded entirely French and could mean something in that language, elicited roars of laughter from French speakers in the room. *Braguette* in French refers to “the vertical opening at the front of trousers,” that is to a man’s fly. But “entre braguette” is not a formulation that would be typically used in ordinary conversation. The “between” can really only refer to being caught in a zipper (buttons are more forgiving) and so conjures the nightmare of injury or castration. A fitting way, perhaps, of describing what was happening to the word gender in the CSW report.

I offer this anecdote, though, not for its resonances with Lacan’s writing on the phallus (Lacan 1977: 288) which, he tells us, “can play its role only when veiled.” But rather to suggest that the terrain of translation – where we labor to produce equivalent meanings from one language to another – is a treacherous field. Errors of pronunciation, invocations of “faux amis,” and attempts to find appropriate equivalences for idioms are only part of the problem. Differences of culture, history, political context, and what Roland Barthes (Barthes 1986: 106) calls “neurotic structures” of societies complicate the effort even further. Although this is true for any number of words, whether they denote concrete objects or philosophical concepts, the term gender provides a particularly telling illustration. Adapted – not without controversy – by English and American feminists from the writings of American medical doctors, it resonated around the globe – again, not without controversy – in the wake of Second Wave feminism. Often used (whether by scholars or policy analysts) simply to indicate attention to the situation of women (the discrimination they face, the inequalities they experience), it soon acquired the status of theory for its advocates and critics alike. Recently it has received a great deal of publicity as a result of its denunciation by religiously-inspired opponents of gay marriage. Pope Benedict’s crusade against homosexuality was waged in the name of the immutable, god-given differences between women and men, said to be called into question by the invidious “theory of gender.”³ In France, in 2013, there were actually demonstrations with signs that said “Non, à la théorie du genre” and calls by right-wing Catholics and some of their Muslim allies to eliminate from programs of educational instruction, not just the word, but the “ideology” it was taken to impose. The theory was reviled as an American import. Although the notion that “one is not born,

³ <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/meditation-on-gender-lands-pope-in-hot-water-1210064.html> and the Pope’s 2008 Christmas message: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2008/december/documents/hf_ben-xvi_spe_20081222_curia-romana_en.html.

but becomes a woman” is Simone de Beauvoir’s, it was the US philosopher Judith Butler who was accused of denying the determinations of god and nature.⁴ According to its French critics, the “theory of gender” was alien to the culture and politics of France and, indeed, all of Europe. In response, French academics who regularly use the term had a hard time defining what it was they were defending. Was it “gender studies,” “theories of gender,” “social constructions of sex,” or a way of analyzing relations of domination based on sex? And what about “queer” – was it a version of gender theory or antithetical to it? The recent controversies reveal more clearly than before that the issue at hand is not simply a matter of misrepresentation or mistranslation, but the difficulty of pinning down even an original meaning for the term.

2.2

Gender came into popular consciousness in the 1970s and 80s as a political concept used by Second Wave feminists in England and the United States to refuse the naturalization of differences of sex by insisting that anatomy is not destiny, that genital makeup does not predict or determine the capacities and desires of individual women and men. Especially, of course, women since it was their inequality that feminists sought to remedy.

When American and English feminists borrowed the term gender from the writings of John Money and Robert Stoller they could be said to have performed its second translation. Translation in the sense of moving a term from one context to another and thereby altering its meaning. Money (1972) and Stoller (1968) had previously taken the grammatical category to distinguish between anatomy (sex) and social role/social identity (gender) in order to resolve the dilemmas faced by intersex children and to justify medical intervention that would assign them to an appropriate male or female identity. Feminists seized the term in order to refuse the dictum that biology was destiny; the motivation was political, not medical and it troubled (rather than accepted) the normative male/female dichotomy with which the endocrinologist and the psychiatrist had worked.

For Gayle Rubin, whose 1975 essay “The Traffic in Women” articulated the distinction, sex was about biology, gender about the attribution of meaning to sexed bodies; there was no necessary – no natural – correlation between the two. Drawing on Marx, Freud, and Levi Strauss – in effect translating the German and French theorists into an American feminist idiom – she used

⁴ For a small sampling of the controversy, see La ‘papesse’ de la théorie du Genre à Bordeaux!” *Infos Bordeaux*, septembre 21, 2011. <http://www.inforx-bordeaux.fr/2011/actualites/la-papesse-de-la-theories> (accessed November 23, 2011) See also, “Mauvais genre,” and the interview with Butler, “Judith Butler: Comprendre plutôt que classer” *Le Monde: Culture et idées* 1 October 2011. Interestingly, in the US opponents of gay rights have not focused their antipathy on “gender.”

gender to refer to a mode of social regulation. Biology could not account for inequality; apparently eternal definitions of men's and women's characters, roles, and behaviors were the result of histories, cultures, and politics. If these things were variable across cultures and time, they were open to change. The possibility of thinking about change was, of course, the point of the critique.

Judith Butler (1990) deconstructed the sex/gender opposition, insisting that "gender is not to culture as sex is to nature; gender is also the discursive/cultural means by which 'sexed nature' or 'a natural sex' is produced and established as 'prediscursive,' prior to culture, a politically neutral surface *on which* culture acts" (1990: 7).⁵ If gender established the meanings of sex, then physical bodies were not the matter of sexed identities. Butler moved the analysis in another direction, suggesting that these identities were achieved through repetitive performances. In her telling, gender was an engagement with normative regulation rather than the product of it; "drag" was emblematic of this process, the epitome of gender rather than its perverse manifestation. From this perspective, it was more pertinent to talk, in the plural, about genders as "masks, likenesses, or identity-asserting performances" (Berger 2014: 73). Gender became a way of refusing the determinations of sexuality by sex; the operations of desire transgressed any attempt to regulate them in heteronormative binary terms.

Anne Emmanuelle Berger suggests that the theories of gender in this early work of Rubin and Butler are in tension, between what she calls an "analytics of domination" and an "analytics of desire." The first tries to account for "the mode of regulation or binary distribution of sexed individuals;" the second is about "the theater of gender as an erotic machine" (Berger 2014: 74). It's one thing to argue that the material situation of women is an effect of patriarchy or male domination; it's quite another to say that the identity 'woman' itself is mutable, set not by god or nature but by the play of fantasy (individual and collective) in relation to the customs, norms, and regulations of societies. From this vantage, the male/female relationship (consecrated in conjugal marriage, consummated in reproductively-oriented sex) is itself 'constructed' and so open not only to variation but also to the unconstrained operations of desire. These analytics are not opposed to one another; they are related since in both cases the causality of biology is in question. But there is no single original concept of gender to which subsequent translations can refer. Instead, there has been an ongoing conversation across linguistic and cultural boundaries in which the term is addressed, disputed, qualified, and adapted; in the process the ambiguities that the term itself has acquired, the tensions it contains, are revealed.

⁵ Butler updates some of her argument in "Gender and Gender Trouble" (2014).

2.3

Theorists of translation grapple with philosophical questions about whether translation is possible. Does it presume a universality of meaning that can transcend particular cultural differences? Is this presumption of universality a feature of western colonial domination? Is the notion of a linguistically faithful translation thus illusory? Are we all locked in a Tower of Babel, necessarily but futilely attempting to achieve the unrealizable goal of common understanding? Or, do shared social and economic structures – for some “class” is an example – produce the conditions of possibility for communication across lines of cultural and linguistic difference (Derrida 1991)? The answers to these questions vary, I think, depending upon whether the object is a literary text or a political slogan. My interest in the translatability of gender has to do with its function as a feminist *political* concept.

The anthropologist Anna Tsing confounds the opposition between the universal and the particular when (referring to global feminist and environmentalist movements) she writes that “universalisms, ironically, are a flexible medium for translation.” By this she means that they are available for strategic appropriation in the “service of specific goals and local systems of alliance” (Tsing 1997: 266). At the same time, there is feedback in this process that continually rewrites the meaning of the universal. Or, to put it more accurately, since the universal can only be realized in and through concrete particularities, new meanings for those universals are constantly produced. The process of translation is, for Tsing, a negotiation between universals and particulars, not as opposites, but in a “heterogeneous continuum,” undermining any notion of the purity or stability of the original term (Tsing 1997: 253).

I often cite a report to the United Nations by a special committee charged with examining the usage of the word gender to illustrate the emptiness of the term as a universal, abstract formulation. The “Statement on the Commonly Understood Meaning of the Term ‘Gender’,” was drafted by a special contact group within the United Nations Commission on the Status of Women in preparation for the Beijing Conference in 1995. The group was set up to resolve heated conflicts between feminists and right-wing, primarily religious, organizations about the appearance of the term on the program and in the final report of the conference. While spokesmen for the Right insisted on a strictly biological definition of the roles of women and men, feminists argued for the socially constructed origins of those roles. The resolution of the dispute, which appeared as an appendix to the Program of Action of the Beijing Conference, effectively offered no definition at all:

Having considered the issue thoroughly, the contact group noted that (1) the word ‘gender’ had been commonly used and understood

in its ordinary, generally accepted usage in numerous other United Nations forums and conferences; there was no indication that any new meaning or connotation of the term, different from accepted prior usage, was intended in the Platform for Action... Accordingly, the contact group reaffirmed that the word 'gender' as used in the Platform for Action was intended to be interpreted and understood as it was unordinary, generally accepted usage. (UNCSW 1996)

That nothing certain can be named here but "ordinary, generally accepted usage" suggests that the meaning of gender depends – as Tsing suggests – on who uses the word, in what context, and for what ends.⁶ The issue is, of course, partly linguistic – is there an equivalent word for the English "gender" in other languages? But it is also political and philosophical – a matter of contested meanings both explicit and implicit that (in Barbara Johnson's words) "exceed the boundaries of stable control or coherence. It becomes something to be endlessly struggled over" (Johnson 1994: 48). In this sense, translation is about differences of attributed meaning within as well as across cultural boundaries.

But it is also about attempts to find commonality; struggling to reconcile local vernaculars with the word coined in English can be a gesture of feminist solidarity across the lines of national difference. Sometimes, too, a decision to renounce translation altogether and to instead coin a neologism – "gender" – is a means of signifying membership in a global political project. In this way, the universal status of the term (and of the political movement) is confirmed, seeming to transcend its particular articulations. At a minimum – in international parlance at the UN, the World Bank, the Ford Foundation, and for many NGOs – whatever else is lost or changed in translation, the appearance of the word gender draws attention to the unequal treatment of women. Indeed, in some local usages (Arab vernaculars, though not formal written conventions, are an example), the word gender carries with it a demand for equality between women and men. So those who oppose feminist claims will say simply that they are opposed to "gender."

⁶ Commenting on this passage, Elizabeth Weed notes, "...the statement ...offer[s] a stunningly candid glimpse at the *aporia* that is gender. Ideally, the contact group's statement would like to be able to appeal to some kind of apodictic truth. That not being available, it appeals to 'ordinary, generally accepted usage,' a usage that is...validated by past custom (no matter that 'gender' as something other than a grammatical term has existed scarcely more than several decades). In short, all the statement can offer is a language that *stands in* for a referent that can't be named. And whatever that unnamed referent is, it must always depend on the power of customary usage and the meanings it evokes. In other words, in lieu of demonstrable truth, language does its work." Elizabeth Weed, "From the 'Useful' to the 'Impossible' in the Work of Joan W. Scott," in Judith Butler and Elizabeth Weed, eds. *The Question of Gender: Joan W. Scott's Critical Feminism*. Bloomington: Indiana University Press, 2011, p. 289.

It's true that gender does not always mean women's equality. Gender is sometimes simply used as a synonym for women; sometimes as a euphemism for sex. The adoption of the word by journalists – “gender gap” is an example – can connote nothing more than differences in the behavior of women and men. Even when exposing inequality is the goal (of NGOs, the UN, philanthropic foundations, and the World Bank), gender can narrow the focus to local relations between women and men when those are actually the effects of large-scale economic and geo-political processes that also need to be addressed. Without changes in the structures that underlie poverty and inequality – by seeking out impoverished women in the global South as a source of cheap labor, by causing large flows of international migration and massive transfers of population and wealth – it is difficult to imagine how what these international organizations refer to as “women's empowerment” can be achieved. For this reason the very term gender has been criticized as “an imperialist scheme for coopting the world's women,” its exclusive emphasis on patriarchy deemed a distraction from the critique of capitalism that feminists ought to undertake (Baden and Goetz 1997:6; Massad 2015: 158–165; Spivak 1993: 188–192).⁷ Some of the struggle over gender's usefulness and its translatability has to do with disagreements among feminists (often along South/ North lines) about the importance of economics in their critiques.

Still, if we focus on the question of *feminist* translations of gender – those that aim explicitly at challenging women's subordination – there are commonalities and divergences which, in turn, expose the ambiguities the concept has acquired in its relatively short history. The commonalities have to do with addressing discrimination based on sex. Hence the Romanian feminist Enikő Magyari-Vincze:

Talking about translation becomes a way of understanding the complex relationship between language(s) and social circumstances... Translating ‘gender’ means for me to focus on this very potential, while being backed up by the feminist viewpoint – a complex system of power relations that are embedded in discourses and institutions, which produce subject positions, hierarchies, and inequalities between women and men of different *ethnicity, class, sexual orientation, age, etc.* (Magyari-Vincze 2002)⁸

For Magyari-Vincze “the feminist viewpoint” is a universal standpoint, an analysis of sex-based relations of power in whatever forms they take. Gender is the concept that enables this analysis by taking male/female relations of power

⁷ Baden and Goetz cite a pamphlet by the Revolutionary Women of the Philippines. See Spivak and Massad on the question of colonial domination.

⁸ The book is no longer available in print. I used a typescript version without page numbers.

as its object. Translating gender, for her, is a way of exposing “a complex system of power relations;” the point is to find the words in her own language that will do that work.

The divergences in translations of gender have to do with resistance of what translation theorists call “target” languages or cultures to the ultimate logic of denaturalization that is to the idea that not only the social roles, but the very meanings of man and woman are socially determined. It may be one thing to insist that ascribed roles for women and men can change, but it seems quite another to suggest that there is nothing fixed about what counts as woman or man. In the first case the sex/gender (nature/culture) distinction stands as a comforting reminder that normative understandings of the differences of sex are secure; in the second case no such assurance is possible. But the second case is implicit in the first, or at least the presumed irrelevance of biology for social roles opens the possibility for different bodies performing those roles. If sex does not determine gender, then what justifies enforcement of heterosexual norms? This is a tension that travels with gender; it comes to light in disputes about its translation which either try to foreclose or acknowledge the troubling implications of the idea.

Here we can point to a 2014 article in *Signs* by Lola Sanchez which identifies a discrepancy between some wording in the original of my article, “Gender: A Useful Category of Analysis” and its Spanish translation. Sanchez notes that my piece refers to “perceived differences between the sexes,” (in that way endorsing Butler’s point that gender defines sexed bodies; that there is no transparent meaning for anatomical difference, that sex, like gender, is a “cultural construction”). The Spanish translation drops the word “perceived” and instead reads “the differences that distinguish the sexes” (thereby introducing the very biological essentialism my piece was trying to avoid). Sanchez attributes this to the difficulty “our culture” (that is Spain) has in relinquishing the idea that “sex is ...something presocial” (Sanchez 2014: 574).

A similar resistance is evident in Egypt, according to Samia Mehrez: “the use [in Arabic] of the essentialist nouns *nau* or *jins* (kind, species, sort) to translate gender, given their history and current prevailing signification, reinforces notions of separation and difference. Both translations restation us in natural and fixed categories. Suddenly, ideas of socially constructed identities, of formation and of performance, all of which are packed into the concept of gender as we understand it today, are lost” (Mehrez 2007: 112).

2.4

A long history of feminist writing had proclaimed that “the mind has no sex,” that bearing children was (in the words of the French revolutionary the Marquis de Condorcet) only “a passing indisposition” which ought not

disqualify women from active citizenship, and that inequality was an invention of men, not nature (Condorcet 1790). For twentieth century Anglo-American feminists “gender” clarified this long-standing feminist distinction between social and biological differences.

The sex/gender distinction was a handy way for Second Wave feminists to formulate their critique. Whether sex was the biological ground and gender its social interpretation, or gender the cultural distinction which, after the fact, established sexed bodies as its referent, the point was to insist on a distinction between them. In ordinary English parlance this was difficult enough to do. As the American Heritage dictionary noted in 1992, the distinction between sex and gender was “useful in principle, but ...by no means widely observed, and considerable variation in usage occurs at all levels.” It was even more difficult when feminists struggled to find suitable equivalents in other languages. Donna Haraway suggested, in her effort at translation for a German audience (*Gender for a Marxist Dictionary*), that sex/gender represented a kind of binary thinking that is a peculiarly western phenomenon (Haraway 1991). But I think that overstates the case, since in many European languages the binary did not exist; instead, the same word was used for sex and gender. In other instances, the biological and the social referents carried so many other connotations that feminists looking for a linguistic equivalent had to choose between unsatisfactory alternatives. The choice of the neologism ‘gender’ was a way out of an impasse, but it inevitably troubled received notions of the relationships among sex, gender and sexuality.

The French Commission on Terminology and Neology ruled in 2005 that “the substitution of gender for sex responds to no linguistic need” and thus had no place in the French lexicon. Some feminists agreed, preferring “the social relations of sex” (*les rapports sociaux de sexe*) or “the power relations of sex” (*les rapports de force de sexe*) to gender.⁹ Others, however, used either the English “gender” or the French “genre,” extending its meaning beyond the grammatical and the notion of style or kind. Scandinavian feminists report that the words ‘kjønn’ (Norwegian), ‘køn’ (Danish), and ‘kön’ (Swedish) cover the meanings of both ‘sex’ and ‘gender,’ the physical and the social. The search for something that would distinguish between them led some scholars to the term “genus,” which they took to be gender’s equivalent, while others

⁹ For examples, see the various propositions de loi of the French National Assembly in the category of “genre.” See also the discussions in Dominique Fougeyrollas-Schwebel, Christine Planté, Michèle Riot-Sarcey et Claude Zaidman, eds. *Le Genre comme catégorie d'analyse: sociologie, histoire, littérature*. Paris: L'Harmattan, 2003. See especially the comments of Eliane Viennot, pp.164–65. “J'utilise donc toujours les périphrases traditionnelles, qui ont le mérite d'être claires: rapports sociaux de sexe, rapports de pouvoir, contraintes à la féminité/à la masculinité, délimitation idéologique des frontières de sexes, etc.”

insisted that *genus* posited the intertwining of biology and culture in a more “symbiotic” and “performative” way.¹⁰

The Iraqi literary scholar Ferial Ghazoul reported in the bilingual journal *Alif* that the editors decided “not to Arabize the term ‘gender’ by giving it an Arabic pronunciation and script, but to derive a term from the Arabic root which corresponds to the etymological significance of ‘gender.’ The tri-literal root *j-n-s* has mothered so many specifically defined terms such as *jins* (sex), *jinsaniyya* (sexuality), *ajinas* (races), *jinas* (alliteration), *tanjis* (naturalization and homogenization), among others. To use any of these terms would add confusion to an already misunderstood concept. While the biological factor is present in gender, the term is not biological in the first place, but cultural. Thus, we rendered gender (the collective formalization of the image, status, tasks, potential rights and responsibilities of males and females in a given culture at a certain historical moment) in Arabic in the neologism *j[u]nusa* which corresponds morphologically to *unutha* (femininity) and *dh[u]kura* (masculinity). *J[u]nusa* (gender) incorporates notions of the masculine and the feminine as they are perceived in a given time and place, with all the ideological twists and politics that such a construction and a vision imply” (Ghazoul 1999).

In Bulgaria (as elsewhere in Eastern Europe) the choices were between ‘rod’ and ‘pol,’ the former – decidedly asexual – denoting kinship or nation, the latter the sexual organs, the sexual act or even sexually transmitted diseases. But *pol* was also etymologically close to the Bulgarian word for half and divide, so sexual difference could be elided with gender difference, at once avoiding and acknowledging the essentialist meanings feminists wanted to contest. Debates about which was the more appropriate translation exposed, says Miglena Nikolchina, not so much an opposition between essentialism and anti-essentialism, but rather “a certain understanding of the praxis of feminist theory.” While academic feminists debated the virtues of ‘rod’ and ‘pol,’ many NGOs (and Nikolchina herself) opted for the neologism ‘gender’ (Nikolchina 2001)¹¹

Nikolchina suggests that the very difficulties of translation can become a site for research into the theoretical and strategic assumptions of feminism in its local/ global interactions. This is a way of exploring Tsing’s notion of a “heterogeneous continuum” produced when universal categories are grounded in local usages and when different local usages reflect philosophical

¹⁰ “Genus,” like gender, can be traced back to the ancient Greek γένος – *genos*, defined as “race, stock, kin,” so its use actually diminishes the specifically sexual aspect that is present in *kön* and its equivalents, while nonetheless importing a biological underpinning. See the various articles on the question of translating gender into different languages in the collection of articles edited by Rosi Braidotti and al. (2001).

¹¹ On the history and impact of translations of sex and gender in Iran, see Afsaneh Najmabadi (2013).

and political disagreements. I would add, though, that the disagreements also speak to tensions already contained in the term itself; the tension between nature and culture, bodies and practices is evident in these disagreements about which local words, if any, are appropriate to render the concept intelligible and politically efficacious.

2.5

The nub of the problem is that sex and gender are inseparable, however careful are the distinctions made between them. Berger comments that “American gender theory was from the outset a theory of gender trouble” (Berger 2014: 74). Whether for Rubin or Butler, gender implies a “breakdown” of the relationship between fixed biological categories and social behavior, the lack of necessary correspondence between a body and its social attribution (Berger 2014: 77). As the use of the grammatical reference implies, the assignment of masculinity and femininity is an arbitrary exercise. If there is nothing inherent in objects that leads to their gendered designation (for example, table in German is masculine, feminine in French), then the logical extension from things to people is there to be drawn.

And it may be that the critics of the term see more clearly than its proponents exactly how this is the case. Take for example the efforts to rein in the meaning of gender at Beijing. The Catholic opposition fixated on the idea that gender opened the door to homosexuality. Even after the phrase “generally accepted usage” was accepted, several Latin American delegates, apparently concerned about the normalization of homosexuality, felt compelled to say exactly what they thought gender meant. “Guatemala interprets the concept of gender solely as female and male gender in reference to women and men.” Peru’s delegate insisted that “sexual rights refer solely to heterosexual relationships.” The Vatican expressed a more general anxiety about the breaking apart of society’s very foundations: it took the meaning of gender to be “grounded in biological sexual identity, male or female” (United Nations 1995).

During the discussions of the drafting of the Rome Statute which created the International Criminal Court (ICC) in 1998, ‘gender’ was singled out for special definition, while terms like ‘political,’ ‘racial,’ ‘national,’ ‘ethnic,’ ‘cultural,’ ‘religious,’ ‘wealth,’ ‘birth,’ and ‘age,’ were taken to be self-evident and in need of no clarification (Oosterveld 2005). Long negotiations were required to find exactly the right wording – a wording whose awkwardness reflects the controversies the words were crafted to resolve. Article 7(3) of the Rome Statute defines gender this way:

For the purposes of this Statute, it is understood that the term ‘gender’ refers to the two sexes, male and female, within the context of society.

The term 'gender' does not indicate any meaning different from the above. (*United Nations General Assembly* 1998)

The phrase “two sexes” was a concession to the Right; “within the context of society” was meant to mollify social constructionists. The final sentence seems to me to convey everyone’s deep anxiety about the uncontainable nature of gender. Gender could mean much more than “two sexes, male and female”; its exact referent had therefore to be repeatedly specified and that might not be enough. Even if the referents were restricted to men and women, the idea that they are defined “within the context of society” calls into question any self-evident biological claim¹²

During the ICC debates one commentator noted that if gender were allowed to refer to anything beyond biological males and females in heterosexual relationships, the Court would be in the position of “drastically restructuring societies throughout the world.”¹³ This same concern, about the radical potential of the word, was expressed by the opponents of a French curriculum that had introduced the concept of gender in 2011. The “theory of gender,” as these critics dubbed it, “by denying sexual difference, [would] overturn the organization of our society and call into question its very foundations.”¹⁴ Speaking at the Vatican in November 2011, the French priest and psychoanalyst Tony Anatrella warned that the “ideology of gender” would “transform the meaning of the relations between women and men, the meaning of sexuality, and even the meaning of the family and procreation.”¹⁵ In the reasoning of these critics, gender leads inexorably to freedom of sexual orientation, the detachment of desire from its reproductive mandate. Once desire is freed in this way, it seemingly has no limits. Homosexuals, bisexuals, transsexuals are the phantasmatic incarnation of the end of man (Edelman 2004). Here the identity claims of sexual liberation movements confound the issue, fueling the anxieties of the Right.

If the term gender was meant to install walls of separation between biological sex, social roles, and sexual practice, its critics see only a proliferation

¹² Interestingly, the translations of the word in the final document vary. In French, the translation of gender is “sexe.” In Spanish it is “genero;” in Russian a transliteration – “gender;” and in Arabic, *nau’ al-jins*, which means type of sex or character of sex (*nau* hedges the sex in this translation).

¹³ This comes from an unpublished position paper cited in Oosterveld, “The Definition of ‘Gender’ in the Rome Statute.” Note 51. The paper was submitted to the conference by the David M. Kennedy Center for International Studies and is contained in Oosterveld’s files.

¹⁴ “La Théoricienne du gender honoré par l’Université Bordeaux 3,” a protest circulated by the Association pour la Fondation de Service politique, a Catholic organization, protesting the award to Butler. www.libertepolitique.com (consulted November 23, 2011.)

¹⁵ Cited in Mary Ann Case (2011), “After Gender The Destruction of Man?”

of sexualities expressed as formal identities, the replacement of the simple male/female binary by three, four, even five genders.

I think it is the status of sexual difference that is at issue, not only for Catholic crusaders, but for feminist translations of gender as well – sexual difference in the psychoanalytic sense, as the impossibility of knowing exactly what biological difference means. The critique of male domination, attributed as it is to “cultural construction,” inevitably raises the question of the arbitrary nature of the assignment of meaning to sexed bodies and so provokes what might be called the return of the repressed. For Laplanche (2011: 161), the repressed is the sexual, “it is essentially perverse infantile sexuality,” the “unconscious residue of the symbolization-repression of gender by sex.” Gender is the representation of plurality or doubleness (male/female). However, “the sex that enters into a symbolic relation with gender is not the sex of biology, but in large part the sex of a fantasy anatomy, profoundly marked by the condition of the *human* animal” (Laplanche 2011: 167). The fantasy of sex is expressed in terms of the dualisms presence/absence, phallic/castrated, but these don’t correspond to the physical properties of men’s and women’s bodies. The confusions of sex, gender, and sexuality, Laplanche suggests, are universal (“the condition of the *human* animal”), although they may play out in a variety of different ways. Referring to Laplanche, Butler puts it really nicely: “...gender is in part constituted by unconscious wishes conveyed through the enigmatic assignment of gender, so that one might say that gender emerges, from early on, as an enigma for the child. And the question may well not be, ‘what gender am I?’ but rather, ‘what does gender want of me?’ or even, ‘whose desire is being carried through the assignment of gender that I have received and how can I possibly respond? Quick – give me a way to translate!” (Butler 2014: 162).

Linguistic resistances to translations of gender, I would argue, have to do with the way cultures have attempted to resolve those psychic confusions with fixed categories, whatever their referents. So the French “*sexe*” and the Swedish “*kön*” insist on a dualism that conflates the biological and the social, while “*rod*” and “*pol*” distinguish between race/nation and sex, respectively, although they are both grounded in biology. Formal written Arabic struggles with “*nau*” and “*jin*” and also invents new terms “*al-jinsaaniyya*” or “*al-nu al-jinsaani*” to correspond to gender, but the referents are not precise (sex? social attribution? m/f relations of power? women’s inequality?) Whether explicitly or implicitly, feminist attempts to translate gender trouble established ways of thinking. Most often, the effort to deploy or adapt existing language is unsatisfactory, so a new word is invented or a transliteration – “gender” – is adopted. This doesn’t usually solve the problem, and the contest goes on. That is because the contest is less about the hegemony of English or the imperialism of western feminism, than it is about the status of sexual difference – open to interpretation or confined by the rules? Does biology justify inequality? If

“gender” is synonymous with a demand for equality, what does that imply about the status, the meaning, the determinations of biology?

The common dimension of feminist political movements, expressed in the word gender (whether in translation or in the original), opens those questions with whatever local strategies – linguistic and otherwise – activists devise. Even when pragmatic considerations call for restricting gender to an analysis of material and social inequalities, anxieties about sexual difference percolate. These are expressed in any number of ways, including calls for the protection of cultural integrity, communal tradition, religious belief, and national identity. If there is a universal element to all of this, it is not the concept of gender (which has a variety of definitions and uses), but the conundrum of sexual difference (an aspect of the human condition as Laplanche put it) that efforts to translate gender repeatedly expose.

2.6

This is perhaps the time to return to the anecdote with which I began. The decision to put gender between brackets was an effort at containment. It aimed to prevent a feminist challenge to established notions of masculinity and femininity. Since masculinity achieves its meaning in relation to femininity, the association of gender with feminist demands for equality – and so with a redefinition of the understandings of male and female it required – poses a threat to norms of masculinity whatever they are. Gender had to be put “entre braguette” because it represented the very threat of unthinkable radical transformation that the mispronounced phrase itself implied.

3. Afterword: Applying Scott’s work

(Luise von Flotow)

A number of issues raised in Scott’s text can be expanded upon immediately in order to develop broader contact zones and connections between gender studies and translation studies: these include

1. the political nature of both fields;
2. the challenges of defining a new concept such as gender and then adapting it to new contexts and cultures;
3. the struggle over meaning that marks both fields;
4. the ‘universal’ applied to the local;
5. the effects of translation upon “gender” arrangements.

3.1 Politics

Early on in her text Joan Scott makes it clear that she is writing from a political feminist perspective; she writes “My interest in the translatability of gender has to do with its function as a feminist political concept.” Her analysis of the translation issues around the Anglo-American term ‘gender’ stems from that perspective, and she systematically shows how politicized the term ‘gender’ can be and how attempts to translate and use the term in international fields is affected by politics. For scholars who have studied gender issues in translation over the past thirty years this is nothing new. They quickly discovered that all questions around gender and translation are political: gender, a term standing in for sexual difference and its socio-political ramifications, is the basis for major societal structures. Any critique of gender arrangements thus means a critique of social/societal arrangements. To use a longstanding literary example: feminist writers who point out how the officially sanctioned uses of a language can be systematically misogynist cause a political event. The translation of their texts into other languages is also a political event. Language, after all, is a social convention that is deployed and often controlled in order to maintain the social structures a society builds around its management of gender/sexual difference. To translate texts critical of gender relations or gender structures carries subversive influences into other cultures and languages, and is perceived as threatening.

This political edge stems from what Scott calls “the common dimension of feminist political movements, expressed in the word gender (whether in translation or in the original)” which, regardless how circumspect, cause “anxieties about sexual difference [to] percolate.” As Scott shows in her references to international organisms struggling over a workable definition of the term gender, these anxieties stem from the wish by any number of often competing groups to manage, control, and direct human sexualities. Many different players – governments, political parties, lobbyists, religious groups, academics and the media – interact and confront each other in such discussions, and consensus is never a given. On the one hand, this renders the translation of texts dealing with gender issues very edgy, while on the other it opens the way for translation studies approaches to serve as useful instruments for analyzing and understanding these difficulties and the political attitudes that underlie them. Much research remains to be done on the political and politicized relations between these two areas of human interaction.

3.2 Difficulties of definition, and then translation

Scott starts her essay with a discussion around the meaning of the word “gender” in English. This is something any working translator would need to consider before beginning on the interpretive and transformational process

that is translation. Yet it seems there is no unified, agreed-upon meaning: “gender” is a multiple term meaning different things to different groups, and used in different ways by academics, journalists, activists, and politicians as well as by the general public. Scott had pointed this out in an earlier reference to the American Heritage Dictionary of the English Language (Scott 1999) which notes the ongoing confusion in English usage between the terms “sex” and “gender.” This instability of meaning does not bode well for any attempt to produce an “equivalent” translation of the term into other languages. Indeed, it makes its translation and use in the target culture contingent upon many other factors at work in that culture. And while there is always the solution of transliteration, i.e. importing the term into the new language as a neologism which Scott describes as “a means of signifying membership in a global political project”, this does not solve the original problem of meaning and simply provides membership in an international grouping. The same applies to other new terms that have appeared in the ongoing research, lobbying and debate around gender, terms such as gay or queer, or the acronym “GBLTQI” [Gay, bisexual, lesbian, transsexual, queer, intersex]. Research initiatives in gender studies that reach beyond the bounds of English must, at the moment, engage with translation issues; there is no way around this, and this is where the two disciplines most obviously meet.

3.3 Struggles over meaning

One of the most important links Scott’s text establishes between translation studies and gender studies is that of ideology and the struggle to control meaning. She writes,

Whether explicitly or implicitly, feminist [or any other] attempts to translate gender trouble established ways of thinking. Most often, the effort to deploy or adapt existing language is unsatisfactory, so a new word is invented or a transliteration is adopted. This doesn’t usually solve the problem, and the contest goes on. That is because the contest is less about the hegemony of English or the imperialism of western feminism, than it is about the status of sexual difference – open to interpretation or confined by the rules? Does biology justify inequality? If “gender” is synonymous with a demand for equality, what does that imply about the status, the meaning, the determinations of biology?

In other words, swirling around questions about the translation of one small word are many other questions about the meaning of sexual difference: what is the legal situation of a female hotel cleaner in New York when she is assaulted by a male guest? Who decides? Do questions of gender play a role? Do the cultures of origin of the two characters play a role? Does an American

translation of the event, which could be stamped as hegemonically English and strongly affected by feminism, carry more weight than other versions? And what do the biological differences between these two people, and indeed, any two people, mean when “gender” is invoked, or “gender studies” are pursued, or “gender policies” are established? Or when gender is translated across linguistic and cultural borders. The points of contact, and the research questions that can be raised are considerable, and not confined to the present.

As Scott shows, discourses around “gender” involve problems of definition, philosophy, tradition and political meaning. The same applies to discourses around “translation” – where not only scholars but currently also business interests in translation technologies compete to establish what exactly is meant by the term, and where different cultures have different understandings of the processes, functions and importance of how meaning is transferred and disseminated over linguistic boundaries. While ‘Western’ theories of translation often start with wishful ideas about equivalence that seem to date from late medieval dangers around Bible translations, and have no vocabulary to express *degrees of translation* (Simon 2007), certain Asian cultures see translation as a more open and benign process where water (text) is poured into new vessels and must necessarily take new shapes. There is much disagreement on the boundaries between translation, rewriting, adaptation, paraphrasing, and other ways of hand(l)ing texts across linguistic borders, with the effect that “our contemporary vocabulary [for these processes] is impoverished and judgmental” and at a loss to “account for looser forms of translation” (Simon 2007: 10). Like gender studies, translation studies has not finally defined its object, and this may well be an ongoing challenge.

3.4 Universal vs local

Scott often evokes the tension between the universal meanings that can be assigned to “gender” or other related terms and the local differences when such terminology is translated. Citing Nikolchina, she suggests that the very difficulties of translation that she has described can become a site for research into the theoretical and strategic assumptions of feminism [or other gender interests] in its [their] local/global interactions. Such research, combining gender studies and translation studies explores what happens when “universal categories are grounded in local usages and when different local usages reflect philosophical and political disagreements.” In the case of the term “gender”, researchers may well ask “which local words, if any, are appropriate to render the concept intelligible and politically efficacious”, or pose more wide-ranging questions about the local translation and implementation of foreign concepts related to gender, concepts such as heteronormativity, or queer, or other GLBTQI terminology and thinking. Universalisms, in Scott’s text, are available for “strategic appropriation.” And the process is not unidirectional. Through

the processes of translation, a kind of negotiation takes place that also affects the source text – as Davis (2007) showed in regard to the translations of *Our Bodies, Ourselves*. Texts dealing with gender issues and the translations of these texts – regardless of language pairs – thus exist in a “heterogeneous continuum” where meaning is in flux, and contingent upon many different factors.

3.5 Translation effects

It is notoriously difficult to gauge the effects of a translation, at least at first blush. In literary studies, translation effects can take several generations to develop. In Scott’s essay, the effects of the translation and use of the concept of “gender” in international settings of treaties, agreements, memoranda and accords may be more immediate as the political dithering over the meaning of the word shows. Scott cites the case of the UN Commission on the Status of Women, which came to the grand conclusion that “the word ‘gender’ as used in the Platform for Action was intended to be interpreted and understood as it was in ordinary accepted usage.”

A current research project, located at the cusp of gender studies and translation studies, sets out to move beyond such bland effects; it provides a strong example of how these two transdisciplines can indeed be brought together for mutual enrichment and very creative research. Noting that the “transformation of women’s social status is one of the most significant developments of the post-war [post-1945] period,” but that little is known about the precise ways that “women’s rights campaigners across different national and cultural settings communicated with one another, read and translated each other’s texts, and locally recontextualized them,” authors Penny Morris and Maud Bracke of the University of Glasgow¹⁶ are examining the transnational communication processes that set feminist thought and politics into international motion, and allowed them to take effect. Their project is entitled “Translating Feminism: Transfer, Transgression, Transformation (ca. 1960–1990)” and sets out to transform historical views of “global women’s movements, feminist thought, transnationalism in political activism and the interconnectedness of the post-1945 world.” Clearly an international gender studies project, it examines the transformations of women’s rights and legal/civil status, with a methodology located squarely in translation studies, which allows it to study the “transnational journeys of ‘canonical’ texts” along with the actors, sites and practices of translation, as well as the geopolitics affecting patterns of transmission. Further work on feminism and post-colonial settings, East-West transfers, and Cold War appropriations move the focus well beyond the West, and workshops addressing the key

¹⁶ Penny Morris and Maud Bracke, University of Glasgow, unpublished paper.

questions that “evolve around the practices of translation, the significance of translation work to the individual and to activist networks, transnational encounters and the (perception of) its [translation’s] impact on wider feminist debates” bring the research directly into the area of practical applications and effects – of both gender and translation studies.

Joan Scott’s focus on the translation issues around one single English word “gender” can thus be substantially broadened to show how else and where else contacts between translation studies and gender studies already exist, or can be created. In the project that studies the post-1945 successes of feminist thinking by examining translations and disseminations of feminist texts, women are the center of interest, and indeed, the term “gender” often evokes women’s rights. But it is not restricted to women. All humans are sexed, and therefore gendered, and all manifestations of gender can be studied. Translation studies offer the means and methods to do so across boundaries set by cultures and languages.

References

- Apter, E. (2012) “Transatlantic Feminism. Post-DSK Affair”, *Public Books*, <http://www.publicbooks.org/nonfiction/transatlantic-feminism-post-dsk-affair> [accessed: 18.01.2015].
- Baden, S., Goetz, A. Ma. (1997) “Who Needs [Sex] when you can have [Gender]? Conflicting Discourses on Gender at Beijing”, *Feminist Review* 56, pp. 3–25.
- Barthes, R. (1986) “The War of Languages”, *Barthes, The Rustle of Language* (trans. Richard Howard). Oakland: University of California Press.
- Bassi, S. (2014) “Tick as Appropriate: (A) Gay, (B) Queer, or (C) None of the Above: Translation and Sexual Politics in Lawrence Venuti’s *A Hundred Strokes of the Brush Before Bed*”, *Comparative Literature Studies* 51, 2, pp. 298–320.
- Berger, A. E. (2014) *The Queer Turn in Feminism: Identities, Sexualities, and the Theory of Gender*, (trans. Catherine Porter), New York: Fordham University Press.
- Bogic, A. (2011) “Why Philosophy Went Missing. Understanding the English Version of Simone de Beauvoir’s *Le deuxième sexe*”, von Flotow L. ed. *Translating Women*. Ottawa: University of Ottawa Press, pp. 151–166.
- Braidotti, R., Lazaroms, I. and Vonk, E. (2001) *The Making of European Women’s Studies* 3. Utrecht: Utrecht University.
- Butler, J. (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2014) “Gender and Gender Trouble”, Barbara Cassin, ed. *Philosopher en langues: Les intraduisibles en traduction*, Paris: Editions Rue d’Ulm.
- Case, M. A. (2011) “After Gender the Destruction of Man? The Vatican’s Nightmare Vision of the ‘Gender Agenda’ for Law”, *Pace Law Review* 31, 3, p. 805.
- Condorcet, M. (1790) “On the Admission of Women to the Rights of Citizenship”, K. M. Baker, ed. *Selected Writings*. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1976.
- Davis, K. (2007) *The Making of ‘Our Bodies, Ourselves’: How Feminism Travels Across Borders*, Durham: Duke University Press.

- Derrida, J. (1991) "Des Tours de Babel", P. Kamuf, ed. *A Derrida Reader: Between the Blinds*, pp. 243–53. NY: Columbia University Press.
- Edelman, L. (2004) *No Future: Queer Theory and the Death Drive*, Durham, N.C.: Duke University Press.
- French Commission on Terminology and Neology [Commission Générale de Terminologie et de Néologie] (2005) "Recommandation sur les équivalents français du mot *gender*", *Journal Officiel de la République Française, Avis et communications*. Texte 107 sur 115, July 22.
- Ghazoul, F. (1999) "Gender and Knowledge: Contribution of Gender Perspectives to Intellectual Formations", *Alif* 19, 6.
- Haraway, D. (1991) "Gender for a Marxist Dictionary", in her *Simians, Cyborgs, and Women*, pp. 127–148. New York: Routledge.
- Johnson, B. (1994) *The Wake of Deconstruction*. Blackwell USA.
- Lacan, J. (1977) "The Signification of the Phallus", in his *Ecrits* (trans. Alan Sheridan). New York: W. W. Norton.
- Laplanche, J. (2011) "Gender, Sex, and the Sexual", in his *Freud and the Sexual: Essays 2000–2006* (trans. J. Fletcher, J. House, N. Ray), International Psychoanalytic Books.
- Magyari-Vincze, E. (2002) "Behind Translations as a Linguistic Issue: The Case of Romania", in R. Braidotti and B. Waaldijk, eds. *The Making of European Women's Studies: A work in progress report on curriculum development and related issues in gender education and research*, Utrecht: Athena.
- Massad, J. (2015) *Islam in Liberalism*, Chicago: University of Chicago Press.
- Mehrez, S. (2007) "Translating Gender", *Journal of Middle Eastern Women's Studies* 3, 1, pp. 106–127.
- Money, J. and Ehrhart, A. (1972) *Man and Woman, Boy and Girl*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Najmabadi, A. (2013) "Genus of Sex or the Sexing of Jins", *International Journal of Middle East Studies* 45, pp. 211–231.
- Nikolchina, M. (2001) "Translating Gender: the Bulgarian Case", in R. Braidotti, I. Lazaroms and E. Vonk, eds. *The Making of European Women's Studies* 3, pp. 92–94. Utrecht: Utrecht University.
- Oosterveld, V. (2005) "The Definition of 'Gender' in the Rome Statue of the International Criminal Court: A Step Forward or Back for International Criminal Justice?" *Harvard Human Rights Journal* 18, pp. 55–84.
- Rubin, G. (1975) "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex", in R. R. Reiter, ed. *Toward an Anthropology of Women*, pp. 157–210. NY and London: Monthly Review Press.
- Sanchez, L. (2014) "Translations that Matter", *Signs* 39, 3, pp. 570–576.
- Scott, J. W. (1999) "Some Reflections on Gender and Politics", M. M. Ferree, J. Lorber and B. B. Hess, eds. *Revisioning Gender*, pp.70–98, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Simon, S. (2007) "A single brushstroke": Writing through translation: Anne Carson", P. St.-Pierre and P. C. Kar, eds. *In Translation – Reflections, Refractions, Transformations*, pp.107–116. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Spivak, G. C. (1993) "The Politics of Translation", in her *Outside in the Teaching Machine*. New York: Routledge.

- Stoller, R. (1968) *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity*, New York: Science House.
- Tsing, A. L. (1997) "Transitions as Translations", J. W. Scott and D. Keates, eds. *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*, New York: Routledge.
- Tyulenev, S. (2014) "Strategies of translating sexualities as part of the secularization of eighteenth- and early nineteenth-century Russia", *Comparative Literature Studies* 51, 2, pp. 253–276.
- UNCSW, United Nations Commission on the Status of Women (1996) "Annex V: Statement on the Commonly Understood Meaning of the Term 'Gender'", Report of the United Nations Conference on *Human Settlements (Habitat II)*. Istanbul, 3–14 June 1996.
- United Nations (1995) *Report of the Fourth World Conference on Women, Beijing*, 4–15 September 1995. Chapter V, section 10(b), iii; section 25, iii; section 11.
- United Nations General Assembly (1998) *Rome Statute of the International Criminal Court*, July 17, 1998. UN General Assembly.
- Zoberman, P. (2014) "Homme" peut-il vouloir dire "Femme"? : Gender and Translation in Seventeenth-Century French Moral Literature", *Comparative Literature Studies* 51, 2, pp. 231–252.

Luīza fon Flotova (*Luise von Flotow*) ir Tulkošanas studiju profesore Otavas Universitātē (*University of Ottawa*) kopš 1996. gada. Viņas pētnieciskās intereses ietver feminismu un dzimti tulkošanā. Nozīmīgākās publikācijas – *Translation and Gender: Translation in the 'Era of Feminism'* (1997), *Translating Women* (2011). Viņa veic audiovizuālu tulkošanu un pēta tulkošanas lietošanu kultūras diplomātijā, piemēram, publikācijā *Translating Canada* (2006). Viņas jaunākā grāmata ir *Translation Effects: The Shaping of Contemporary Canadian Culture*, publicēta sadarbībā ar Ketiju Mezeju (*Kathy Mezei*) un Šeriju Saimoni (*Sherry Simon*) (2014).

Džoana V. Skota (*Joan W. Scott*) ir Prinstonas Universitātes Sociālo zinātņu skolas emeritētā profesore (Prinstona, Ņūdžersija, ASV). Viņa ir arī Ņujorkas pilsētas Universitātes Augstākās izglītības centra ārštata profesore vēsturē. Skota ir pazīstama ar savu 1988. g. iznākušo grāmatu *Gender and the Politics of History*.

Māris Baltiņš

Ar dzimuma apzīmēšanu saistītie termini: teorētiski apsvērumi un ieteikumi praksei

Kopsavilkums

Raksts apskata angļu jēdziena *gender* precīzākā ekvivalenta meklējumu problēmas būtiskumu un aktualitāti. Šī jēdziena atveides sarežģītību nosaka vairāki problēmas aspekti. Pirmkārt, angļu valodā gramatiskā dzimte gandrīz neeksistē, savukārt latviešu valodā tā ir svarīga gramatiskā kategorija. Šī dažādība izraisa vairākas vārda “dzimte” tiešā ekvivalenta lietošanas problēmas dzimtes jēdziena gramatiskajā kontekstā. Otrkārt, vārda ‘*gender*’ lietojums ir angļu valodā pārbīdījies no sociokulturālās dažādības starp sievietēm un vīriešiem uz bioloģisko dažādību noteikšanu, aizvietojot vārdu ‘*sex*’. Kā latviešu valodai atbilstošākie termini vārda *gender* tulkošanai ir piedāvāti vārdi “dzimums” (ar iespējamu precizējumu attiecībā pret bioloģisko vai sociālo izpausmi) vai “dzimumsocialitāte” (tikai sociokulturālo dažādību noteikšanai).

Atslēgvārdi: latviešu terminoloģija, feminisms, sastatāmā terminoloģija, dzimums.

Katrā valodā ik dienas rodas vajadzība pēc jauniem vārdiem, kas bagātina tās leksiku un paver iespējas precīzākai saziņai kādas nozares ietvaros. Turklāt mūsu dienās daudzos gadījumos šo vajadzību nosaka valodu kontakti, proti, pārmaiņas nozīmīgākajās avotvalodās (pēdējos gadu desmitos visbiežāk angļu valodā), kas tad prasa attiecīgu risinājumu mērķvalodā, ja tāds patiesi nepieciešams. Tomēr konceptuāli jānošķir trīs atšķirīgi gadījumi, kad parādās vajadzība pēc jauniem apzīmējumiem:

- rodas jaunas lietas vai parādības (tiek atklāta jauna planēta vai līdz šim nezināms kosmisku objektu veids, izstrādāts jauns tehnisks risinājums ražošanā, parādās agrāk nebijis mūzikas žanrs, spēle vai modes prece utt.), kam piešķirams savs vārds;
- būtiski mainās konceptuālā izpratne par kādu jautājumu (piemēram, mainās skaidrojums par sen zināmiem klimatiskiem procesiem, tostarp aizstājot savulaik lietoto vienkāršojošo terminu “globālā

sasilšana” ar aptverošāko “klimata pārmaiņas” vai piedāvājot terminu *el niño* tropisko ciklonu izcelsmes skaidrojumos);

- ja kādu iemeslu dēļ iepriekš lietotais termins neapmierina daļu lietotāju (tas visbiežāk saistīts ar šķietamu attiecīgā apzīmējuma ekspresivitāti, kas nereti ierobežo tā lietojumu zinātniskos vai juridiskos tekstos).

Jāuzsver, ka trešajā grupā atšķirības nereti mēdz būt valodspecifiskas (valodas īpatnību, apzīmējuma struktūras, politiski angažēta lietojuma, politikorektuma tradīciju u. c. faktoru dēļ), tādēļ tās nav tieši pārnesamas no vienas valodas uz otru. Tā, saprotams, ka valodās, kurās gramatisku dzimtu nav (piemēram, urāliešu jeb somugru saimes valodās kā somu, igauņu un lībiešu valodā), nerodas jautājums par dzimumneitrāliem profesiju nosaukumiem vai par tā dēvēto “taisnīgo Biblii”, kurā konsekventi lietoti uz abiem dzimumiem attiecināmi vietniekvārdi, kas itin bieži cilāts angļiski runājošajās valstīs. Risinot problēmas, kas saistītas ar angļu vārda *gender* korektām atbilstēm, būtu jārod atbilde, vai gadījums ar precīzāku vārda *gender* atveidi attiecināms uz otro vai trešo grupu, jo no tā izriet būtiski atšķirīgi risinājumi latviešu valodā.

Termins *gender* ieviesās aprītē 20. gs. 70. gados, kad otrā viļņa feminisma pētnieces uzsvēra nepieciešamību šķirt no līdz tam daudz plašāk lietotā termina *sex*, kas pamatā atspoguļo bioloģiskās atšķirības starp abiem dzimumiem, lai raksturotu dzimumu atšķirību sociālo dimensiju. Šāds abu terminu skaidrojums atrodams ne tikai akadēmiskas ievirzes pētījumos, bet, piemēram, arī Pasaules Veselības organizācijas (PVO) centrālā biroja mājaslapā. Sākotnēji nepiedāvājot latviskas abu terminu atbilstmes, tiks izklāstīts PVO redzējums uz šo konceptuālo jautājumu autora tulkojumā (saglabājot oriģinālā lietotos izcēlumus):

Ko mēs saprotam ar jēdzieniem *sex* un *gender*? Reizumis nav viegli skaidri noprast, kas domāts ar terminu *gender* un kā tas jēdzieniski atšķirās no jēdzieniski cieši saistītā termina *sex*.

Sex vārdu attiecina uz bioloģiskajām un fizioloģiskajām īpatnībām, kas nošķir vīriešus un sievietes.

Gender savukārt tiek attiecināts uz sociāli konstruētām lomām, uzvedības modeļiem, aktivitātēm un īpašībām, ko konkrētajā sabiedrībā mēdz uzskatīt par atbilstošām vīriešiem un sievietēm.

To pašu izsakot citā veidā:

Tādējādi kategorijas “vīrietis (*male*)” un “sieviete (*female*)” saistītas ar *sex* jēdzienu, turpretim “vīrietisks (*masculine*)” un “sievietisks (*feminine*)” – ar *gender*.

Līdz ar to jautājuma aspekti, kas saistāmi ar *sex*, dažādās cilvēku sabiedrībās būtiski neatšķiras, turpretim aspektos, kas saistīti ar *gender*, vērojama liela dažādība¹.

¹ Skat. *World Health Organization*. Pieejams: <http://www.who.int/> [skatīts 12.07.2018.].

Šī skaidrojuma franču valodas versijā abiem angļu pamatterminiem atbilstīgi atbilst pēc identiska modeļa veidoti apzīmējumi: *le sexe* un *le genre*. Ja šajā tekstā mēģināsim ievietot pareizus latviešu terminus, tad pirmajā gadījumā grūtības nerodas, jo *sex* vienīgā atbilde ir *dzimums*, turpretim otrais gadījums ir krietni sarežģītāks, jo praksē lietotas dažādas *gender* atbilstmes (*dzimums*, *sociālais dzimums*, *dzimte*, *dzimumsocialitāte*, pat *genders* vai *dženders*). Atbilstoši *Google* meklētājiem (kas gan ir visai neprecīzs datu avots, tomēr dod orientējošu priekšstatu par kādā vārda sastopamību virtuālajā telpā) tīmekļa vietnēs latviešu valodā ar vārdu *genders* bija 7960 rezultāti, *dzimumsocialitāte* – 650 reizi, *dženders* – 591, savukārt vārdkopa *sociālais dzimums* – 873 gadījumos. Tiesa, tas nenozīmē, ka biežākais uzskatāms par pareizāku, turklāt lietojums vismaz daļā gadījumu varēja būt ar negatīvu vai pat ar šādu terminu klaji noraidošu attieksmi. Vārdu *dzimums* un *dzimte* lietojuma biežumu salīdzināt ar jau minētajiem nebūtu jēgpilni to daudznozīmības dēļ.

Minētā situācija ļauj izteikt divus skaidrus pieņēmumus, proti, pirmkārt, galvenās grūtības rodas gadījumos, kad, līdzīgi kā PVO skaidrojumā, abi termini (*sex* un *gender*) ar atšķirīgu nozīmi lietoti līdzās, un, otrkārt, vairāku latvisku atbilstmju lietošana apliecina, ka nav bijis viegli izšķirties par precīzu un apmierinošu atbilstmi latviešu valodā un doma par ideālu šī daudznozīmīgā jēdziena apzīmējumu ir mazreāla. Jau J. Endzelīns savulaik uzsvēra, ka par aplamu un utopisku atzīstama iedoma visos gadījumos atrast katram citvalodu vārdam arī vienu pilnīgi precīzu un absolūti ekvivalentu latviešu vārdu (Endzelīns 2001). Tomēr no terminoloģijas viedokļa apmierinošs risinājums nepieciešams, turklāt tāds, kas nenonāktu pretrunā ar attiecīgā vārda vispārējo nozīmi. Mēģinājums lietot šai funkcijā dažāda veida angļiskā termina latviskojumus (*genders*, *dženders*) noteiktā pakāpē (neizslēdzot pētnieku zināmu valodisko snobismu un mīlestību pret nekritiskiem aizguvumiem) liecina par terminoloģiskām grūtībām.

Varētu pieņemt, ka lielāku skaidrību par iespējamām vārda *gender* nozīmes niansēm var gūt, aplūkojot tā sākotnējo nozīmi (“gramatiskā dzimte”) un tās saturiskās īpatnības angļu valodā, lai tad spriestu, vai latviešu valodā der tieši tāds pats risinājums. Nesen publicētā lietišķās valodniecības vārdnīcā (Glossary 2016) šķirtas divas šī gramatikas termina nozīmes: “(a) Kā lingvistiska atbilde dzimumatšķirībām. Tādējādi angļu valodā attiecībā uz vīriešiem un sievietēm lieto *he* (viņš) un *she* (viņa); (b) kā iespējama gramatiskās kategorizēšanas metode, kurai atbilstoši lietvārdu grupas savstarpēji atšķiras pēc to galotnēm locījumos (vai citām morfoloģiskām pazīmēm) un vārdu saskaņošanas likumiem. Nav vērojams, ka starp dzimumu un dzimti šajā gramatiskajā kategorizēšanā pastāvētu stingrs izomorfisms. [...] Liekas, ka sākotnēji dzimtes izpratnē dominējuši otrā pieeja, taču tādās valodās kā angļu valoda (salīdzinot ar citām, piemēram, latīņu valodu) tā lielā mērā zudusi, tādējādi **pārsvārā izceļot cilvēku dzimumatšķirības un vairāk pakļaujot to kritikai** [M. B. tulkojums un izcēlums].”

Vēl kategoriskāks spriedums lasāms citā pēdējo gadu uzziņu avotā (Dictionary 2016): “Ir pamats uzsvērt, ka angļu valodā gramatiskas dzimtes nepastāv: ir vienīgi daži dzimumiezīmēti vietniekvārdi.” Līdz ar to var uzskatīt, ka anglofonā vidē vārdam *gender* ir daudz lielāka brīvība no tā sākotnējās gramatiskās nozīmes pašas valodas īpatnību dēļ nekā, piemēram, franču valodā, kurā tās pašas cilmes vārdam *le genre* daudz lielākā mērā tā saglabājusies (pastāvot skaidriem principiem īpašības vārdu, kārtas skaitļa vārdu un pagātnes divdabju saskaņošanai ar lietvārdu vai vietniekvārdu kā dzimtē, tā skaitlī). Līdzīgi tas ir arī latviešu valodā ar tās sešām deklinācijām, bet valodās ar trim gramatiskajām dzimtēm (kā krievu, vācu vai latīņu) tas ir pat vēl komplicētāk. Šie apsvērumi ļauj izteikt šaubas par to, vai varam iegūt labu terminoloģisko atbilstmi kalkošanas ceļā, kā to norāda jebkura tulkojoša angļu-latviešu vārdnīca.

Iespējams, ka šī diskusija būtu tīri akadēmiska, ja, no vienas puses, daudzas valodas nebūtu saskārušās ar grūtībām Stambulas konvencijas (pilnā nosaukumā “Eiropas Padomes konvencija par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu”, kas pieņemta Stambulā 2011. gada 11. maijā) tulkošanā un skaidrošanā. Taču tas, no otras puses, pavēra arī iespējas analizēt, kā šis terminoloģiskās grūtības risinātas citās valodās, tādējādi mazinot tiešu angļu valodas kā avotvalodas lineāro spiedienu. Konvencijas 3. pantā, kurā ietvertas definīcijas, angļiski tā ir gandrīz identiska PVO skaidrojuma (“*gender shall mean the socially constructed roles, behaviours, activities and attributes that a given society considers appropriate for women and men*”). Romāņu grupas valodās (spāņu, itāļu) atrodam līdzīgu risinājumu kā franču valodā (attiecīgi ES *género* IT *genere*), bet citās valodās risinājumi bija ļoti atšķirīgi. Tā vāciski par šķirkļa vārdu lietots *das Geschlecht* (“dzimums”), dāniski – *køn*, latviski *sociālais dzimums (dzimte)*, turpretim poļu valodā šai vietā ir aprakstoša vārdkopa *pleć społeczno-kulturowa*, bet konvencijas krievu tulkojumā vispār apiets mēģinājums piedāvāt atbilstošu lietvārdu, tā vietā lietojot pēc angļu parauga atvasinātu īpašības vārdu *гендерный*.

Otra konvencijas vieta, kas var radīt problēmas tulkotājiem, ir tās 4. panta trešā daļa, kurā uzskaitīta dažāda veida nepieļaujama vardarbības upuru diskriminācija, angļu tekstā minot blakus abus terminus *sex* un *gender*. Latviešu tulkojumā tas atveidots šādi:

Konvencijas dalībvalstis garantē to, ka, īstenojot šīs Konvencijas noteikumus, it īpaši veicot vardarbības upuru tiesību aizsardzības pasākumus, nenotiek nekāda diskriminācija neatkarīgi no tā, vai šādas diskriminācijas pamatā ir dzimums, sociālais dzimums (dzimte), rase, ādas krāsa, valoda, reliģiskā pārliecība, politiskie vai citi uzskati, nacionālā piederība, sociālā izcelsme, piederība mazākumtautībai, īpašums, izcelšanās, dzimumorientācija, dzimuma identitāte, vecums, veselības

stāvoklis, invaliditāte, ģimenes stāvoklis, migranta vai bēgļa statuss vai cits statuss².

Dažādās citās valodās arī te meklēti atšķirīgi risinājumi, iespējams, visprecīzāk tas darīts vācu tulkojumā, kurā šai vietā atrodams apvienojošs termins *biologische oder soziale Geschlecht* (“bioloģiskais vai sociālais dzimums”), un līdzīgs risinājums ir arī dāņu versijā. Turpretim krievu valodas versijā šai vietā lietots tikai vārds пол (“[bioloģiskais] dzimums”), par spīti tam, ka pie terminu skaidrojuma dots citāds ekvivalents.

Pētot abu biežāk piedāvāto latviešu ekvivalentu – dzimums un dzimte – leksisko skaidrojumu vārdnīcās, atklājas dažas papildu nianšes. Tiesšaistē aplūkojamajā “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” ir šāds vārda *dzimums* skaidrojums: “1. Pazīmju kopums, kas nosaka organisma iedalījumu vīrišķajos un sievišķajos īpatņos. *Noteikt augļa dzimumu.* // Viens no diviem pretējiem (vīrišķajiem un sievišķajiem) dzīvo organismu veidiem. *Sieviešu, vīriešu dz. Abu dzimumu personas. Stiprais dz. sar. – vīrieši. Vājais (arī skaistais, daiļais) dz. sar. – sievietes.* 2. *novēc.* Izcelšanās (parasti šķiriskā nozīmē); kārtā. *Augsta, muižnieku dzimuma cilvēki. Cilvēku dz. – cilvēki; cilvēce.*”

Pēc K. Karuļa domām (Karulis 1992), vārdus *dzimte*, *atdzimšana* un *izdzimums*, kas atvasināti no darbības vārda *dzimt*, literārajā valodā ieviesis Juris Alunāns. Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcas 1. sējumā *dzimtes* vārds šādā nozīmē nav minēts (tas minēts vienīgi kā tautā fiksēts *dzemdes* sinonīms). Turklāt arī gramatiskā nozīmē termins *dzimte* K. Milēnbaha un J. Endzelīna “Latviešu gramatikā” nav atrodams, jo tā vietā konsekventi lietots tikai termins *kārta*, kaut gan tas rada nevēlamu polisēmiju, jo šis apzīmējums lietots arī attiecībā uz darbības vārda kārtām.

Turpretim vārdam *kārta* Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcā plaši izvērstā šķirklī atrodamas veselas četras nozīmes: 1. *eine Schicht, Lage, Reihe* (= ‘slānis’, arī ‘laika ritējums’); 2. *eine Schicht der menschlichen Gesellschaft, Stand, Stellung* (= ‘šķira, sociāla grupa vai slānis’), pie šīs nozīmes norādot īpašlietojumu vārdkopā *vīriešu, sieviešu kārtā*; 3. *die Reihe, die Ordnung in der Aufeinanderfolge* (= ‘rinda, secība’); 4. *die Art und Weise* (= ‘paņēmiens, veids’), kā piemēru minot gramatikas terminus *darāmā un ciešamā kārtā*.

No jaunākiem avotiem “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” ir ļoti lakonisks skaidrojums, ka tā ir “leksiski gramatiskā (nomena) kategorija”. Savukārt plašajā kolektīvajā monogrāfijā *Latviešu valodas gramatika* (2013) tas izskaidrots daudz plašāk:

² Skat. Latvijas Labklājības Ministrija (2015). *Eiropas Padomes Konvencija par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu*. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/stambulas_konvencija_02.11.15.pdf [skatīts 12.07.2018.].

657. § Lietvārdiem – dzīvu būtņu nosaukumiem – dzimtes nošķiršana parasti ir saistīta ar apzīmējamo būtņu piederību pie bioloģiskā vīriešu vai sieviešu dzimuma. [...] Indoeiropiešu valodās gramatiskās dzimtes kategorijas pamatā vēsturiski ir bijusi dzīvuma kategorija, un domājams, ka dzimtes atšķirības vispirms radušās tiem lietvārdiem, kas apzīmējuši dzīvas būtnes. Lietvārdi, kas apzīmē priekšmetus, dzimtēs tiek iedalīti tikai pēc gramatiskās formas, t. i., pēc vienskaitļa nominatīva galotnes. No leksiski semantiskā viedokļa to dalījums dzimtēs mūsdienu cilvēka izpratnē ir nemotivēts. (328. lpp.)

Pēdējais teikums būtu jāsaprot tā, ka, izņemot cilvēkus un dažus dzīvniekus, kuriem tas skaidri saistīts ar bioloģisko dzimumu, visos citos gadījumos tam ir tikai gramatiska nozīme, kura norāda uz vārda locīšanas un saskaņošanas paradigmu, bet neko vairāk. Patiesi, bez dziļām etimoloģiskām atkāpēm nav iespējams pateikt, kāpēc *lakstīgala*, *kumelīte* vai *karote* latviešu valodā pieder pie gramatiskās sieviešu dzimtes, bet *lēlis*, *pelašķis* un *nazis* – vīriešu. Tiesa, zināms, ka atšķirīga gramatiskā dzimte nereti sagādā daudz galvassāpju daiļliteratūras tulkotājiem, kuriem dažādi jāizgrozās, lai nezaudētu darba iekšējo loģiku. Tā nenākas viegli latviskot franču viduslaiku *Romānu par lapsu* (*Le roman de renart*), jo tā varonim nepārprotami pieder vīrieša īpašības, bet K. Greima (*Kenneth Grahame*) grāmatas *Vējš vītolos* (*The wind in the willows*) tulkotājam nācās veidot vārdu *Žurks*, lai tas dabiski iekļautos varoņu četrtoņē (*Āpsis*, *Krupis*, *Kurmīš* un *Žurks*).

Un te nākas pievērsties mūžīgajai kvalificēta tulkotāja vai terminologa dilemmai, kas spilgti izpaužas situācijā, kad svešvalodas tekstā (tekstos) sastopami divi vai vairāki kādas lietas vai parādības apzīmējumi. Tad allaž nepieciešams rast atbildi uz jautājumu, vai jēdzieniski tuvie (varbūt ne gluži identiskie) vārdi ir lietoti kā sinonīmi (un tad tiem atbilst viens vārds mērķvalodā) vai tomēr nav (un tad jācenšas atrast vairākus vārdus, kas katrs spētu izteikt savu nozīmes niansi). Tas cieši saistīts ar t. s. mākslīgo sinonīmu problēmu, proti, vai, cenšoties atrast divus vai vairākus apzīmējumus tulkojumvalodā gadījumos, kad avotvalodā tie tik tiešām tiek lietoti, mēs bieži vien neradām tikai papildu neskaidrības, nevis iegūstam niansētākas izteiksmes iespējas. Piemēram, angļu valodā ķīmiskajam savienojumam ar formulu CO ir daudz vairāk apzīmējumu un to rakstības veidu nekā latviski, kur to ir trīs (oglekļa monoksīds, oglekļa (II) oksīds un tvana gāze), bet tas nebūt nenozīmē, ka vēl kāds sinonīms palielinās izteiksmes precizitāti.

Tātad, ja vārdam *gender* noteiktos kontekstos vienmēr ir atšķirīga nozīme no *sex*, tad skaidrs, ka atšķirīgi tie jāatveido tikai šajos gadījumos, bet ne visos citos. Kaut gan PVO definīcija un termina skaidrojums Stambulas konvencijā it kā uzsver skaidru atšķirību starp abiem, tomēr pēdējo gadu Eiropas Savienības lingvistiskā prakse liecina par pretējo tendenci, proti, vārds *gender* aizvien plašāk sāk aizstāt agrāk lietoto *sex* tieši kontekstos, kur nepārprotami

domātas bioloģiskās atšķirības starp vīriešiem un sievietēm. Lūk, daži piemēri no lietojuma Eiropas Savienības kontekstā, izmantojot piemērus no IATE (*InterActive Terminology for Europa*) datubāzes, kad tajā atrodams arī latviešu termins: “*Sex gap, gender gap, gender disparity, gender inequality* – dzimumu atšķirība; *Female genital mutilation, female gender mutilation* – sieviešu dzimumorgānu kropļošana; *United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women* – ANO Dzimumu līdztiesības un sieviešu iespēju veicināšanas iestāde; *European Institute for Gender Equality* – Eiropas Dzimumu līdztiesības institūts (vairākās valodās te lietots risinājums “sieviešu un vīriešu līdztiesība”); *Gender reassignment* – dzimuma maiņa; *Gender equality* – dzimumu līdztiesība, vīriešu un sieviešu līdztiesība, sieviešu un vīriešu līdztiesība; *Gender segregation, sex segregation* – dzimumu segregācija; *Gender sensitive* – dzimumu līdztiesības aspektu ņemšana vērā (neveiksmīga atbilde, kas uzlūkojama par skaidrojumu, ne terminu!); *Gender mainstreaming* – integrēta pieeja dzimumu līdztiesības nodrošināšanai.”

Atstājot atvērtu prātu diskusijām, jo labākā latviešu termina meklējumi nebūt nav noslēgušies, iespējami vismaz daži secinājumi.

Pirmkārt, praksē vērojamais termina *gender* lietojums ļauj diezgan droši spriest, ka tā jēdzieniskā nozīme daudzos gadījumos visprecīzāk atveidojama kā *dzimums*, nevis *dzimte*, lai nenonāktu pretrunās ar latvisko valodas tradīciju un vārda *dzimte* citām nozīmēm, kuru angļu valodā gandrīz nav.

Otrkārt, gadījumos, kad patiesi atšķirīgi atveidojumi nepieciešami tekstos, kuros ar atšķirīgu nozīmi paralēli lietoti abi angļu termini (*sex* un *gender*), par veiksmīgāko un precīzāko daudzos gadījumos atzīstama vārdkopa *bioloģiskais un sociālais dzimums*.

Savukārt, ja tas neatbilst kontekstuālajam vārda *gender* lietojumam, kā arī teorētiskos apcerējumos, kuros patiesi aplūkota tieši dzimumlomas sociālā dimensija, jāmeklē atbilstošs risinājums (šķiet vislabākais no piedāvātajiem – *dzimumsocialitāte*). Treškārt, nevar izslēgt, ka vairīšanās no vārda *sex* angļu valodā saistīta ar tā potenciālo pārprotamību (sekss vai dzimums), kas nav tiešā veidā pārceļama citās valodās, jo latviski katrai nozīmei atbilst cits vārds (dzimums un dzimumakts vai sekss).

Atsauces

- Davies, A. (2016) *A glossary of applied linguistics*. London and New York: Psychology Press. Taylor & Francis Group.
- Trask, R. L. (2016) *A students dictionary of language and linguistics*. London and New York: Routledge.
- Karulis, K. (1992) *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I daļa: A–O, II daļa P–Z. Rīga: Avots.
- Latvijas Labklājības Ministrija (2015) *Eiropas Padomes Konvencija par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu*,. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/stambulas_konvencija_02.11.15.pdf [skatīts: 12.07.2018.].

Profesora J. Endzelīna atbildes. (2001) Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli. 1933.–1942. Pētera Kļaviņa priekšvārdi un rādītāji. [b. v.]: Ramave ASV.

World Health Organization. Pieejams: <http://www.who.int/> [skatīts 12.07.2018.].

Māris Baltiņš beidzis Rīgas Medicīnas institūtu 1982. gadā, bijis Latvijas Medicīnas akadēmijas pētnieks un docētājs (1982–1998), *Dr. habil. med.* (1995). Bijis LU Medicīnas fakultātes profesors (1998–2006) un Rīgas Juridiskās augstskolas profesors (2008–2015), kā arī Tulkošanas un terminoloģijas centra direktors (2004–2009). Pašlaik Valsts valodas centra direktors (kopš 2009. gada) un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas priekšsēdētājs (kopš 2016. gada). Pētījumi medicīnas, sabiedrības veselības, augstskolu un zinātņu vēstures un terminoloģijas jomā.

Aivita Putniņa

The life and journey of the gender concept in Latvia: some anthropological observations

Abstract

This chapter addresses the translation and use of the gender concept in Latvian academic and public life. I argue that translations are sensitive to their context and underlying power relations and form part of larger political struggles. The translation of the gender concept is particularly sensitive as ‘gender’ allows both the naturalizing and exposing of power relations and violence in society. Public bathroom metaphors represent a core example of naturalizing gender and power relations between men and women, nature and culture. Public bathrooms, and gender differences inscribed in their design, institute not only perceptions of what it means to be a man or a woman but also moral norms, values and order in society. I consider non-violent interference in the process of translation providing new contexts and relationships surrounding gender. I call for change and explore the vulnerability it creates, seeing scholarly writing and debates as the means for therapeutic healing.

Keywords: gender, sex, gender equality, anthropology, translation, violence.

Gender is still a somewhat painful concept in Latvia – evidence for which exists in the Translation and Gender conference held on 30 September 2016 in Riga, a further interdisciplinary discussion on translating gender and sex entitled “Sex? Gender?” and initiated by the Latvian Ministry of Welfare on 11 March 2016,¹ and discussions in public media fuelled by the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (2011) (hereinafter *The Istanbul Convention*).² The paper is not based on any defined research project but rather records my observations, while doing research and lecturing on gender topics in Latvia

¹ The discussion was broadcasted online and its video summary is available at <http://www.szf.lu.lv/dzive-lu-szf/aktualitates/ak/t/39527/>

² See, for example, a rubric introduced by the public media portal *lsm.lv* containing 27 entries at <http://www.lsm.lv/temas/stambulas-konvencija/>

from 1997 onwards. Gender, sexuality and, recently, refugees are difficult research themes in Latvia as societal and academic opinion on them is divided. National gender policies are largely underfunded and activities are mostly based on foreign agendas and money, as is nationally conducted research on gender. This puts the gender researcher in an uncomfortable position as their research papers and presentations function not as academic productions but also as some kind of moral support, allowing them to share information on the absurdity of situations and also acquire a forum for sharing their anxieties on the matter. This chapter falls into the latter category, representing a form of group therapy after conducting research on gender in Latvia.

The black box of context

Gender, as a shared European value, acquired significance in the national political arena prior to Latvia's accession to the European Union. It amounted to creating a Latvian approach to gender equality policies which was gender mainstreaming and did not require additional resources. The policy required an official translation and led to the new coining of *gender equality* as *dzimumu līdztiesība*, or literally *equal rights of the sexes*.

The idea of gender equality was challenging and ran against established norms of social conduct. A public opinion poll in 2001 entitled *Public understanding and attitude towards gender equality questions* offered its respondents open answers so as to elicit their definitions of gender equality. The most popular option (42 percent) was "men and women having equal rights" (42 percent). 12.4 per cent of the respondents did not know what gender equality meant. Even fewer people related equality to the labour market (11.4 percent) and family (7.6 percent). Equality in opportunities and duties among genders was mentioned only occasionally. As the second part of the term *līdztiesība* actually means equal rights, a majority of answers offered an elaboration of the pre-given definition.

A follow-up survey *Attitude towards gender equality questions in society* (2014) with pre-given definitions shows that the majority of Latvians understand gender equality as men and women hav[ing] equal rights but different duties and responsibilities (34.9 percent), but the 'correct' definition where "men and women have equal rights, duties and responsibilities" scored marginally lower (32.2 percent). Unfortunately, the survey did not further explore the differently gendered duties and responsibilities but it can be assumed that the respondents believed that biological differences between men and women determined different duties and responsibilities and permitted seeing these differences as just and correct.

The first policy documents and guidelines introduced the concepts of *gender* and *sex* as symmetrical terms:

Dzimums in Latvian usually means the biological sex of men and women. However, *dzimums* is created biologically and socially. In other languages, biological and social sex can be named differently using two terms – *sex* and *gender* – clearly separating biological and social sex (*Guidelines for school manuals* 2005: 10, author's translation).

The document further speaks of *gender* as *social sex*: culturally determined behaviour by men and women, social experience, norms and values. Though the document mentions biological differences between sexes, these are described as less important than the similarities. Disagreement with the translation, however, exists. Assigning *dzimums* with both meanings of *sex* and *gender* is cited as problematic elsewhere, e.g. in the expert handbook *Gender mainstreaming course for civil service and social partners* (2004).

Dzimumu līdztiesība is an oxymoron: natural things cannot be equal thus the very translation created the first major conceptual obstacle in promoting the values of gender equality in a way inherent in its English counterpart. One of the recognized problems of implementing gender equality in Latvia has been insufficient 'understanding' of gender equality. For example, the most recent gender policy document - the *Plan for Implementing Gender Equality 2012-2014* - still speaks of educating society to reach *de facto* gender equality as if formal gender equality has already been established. The document uses more careful wording than the 2005 policy document, stating that a situation of gender equality is reached when "society treats a person as an individual, not a representative of one or other sex", adding that "one should emphasize that it does not mean negating physiological differences among men and women but it is attributed to social roles of the sexes" (*Plan* 2012: 7). The wording that persons should be treated as individuals is, perhaps, not accidental slippage in formulation but points to a certain naturalisation of the sexes. The implementation report on the Plan (*Plan* 2012) reports that no major education campaigns have been carried out due to the lack of anything other than administrative funding.

The dual meaning of *dzimums* comfortably accommodates both *gender* and *sex* without provoking discussion and changes where the line between the biological and social should be drawn. It also shows the reasons for the gap between formal legal definitions (which allow for local interpretation of 'natural' sexual differences) and a *de facto* situation measured through public opinion polls on the situation of men and women in Latvia.

In the academic environment *gender* is sometimes translated as *dzimumsocialitāte*, or literally *social nature of sex* (e.g., in the translation of Erikssen's handbook of anthropology (Ēriksens 2010)), and sometimes as *dzimte* – a direct equivalent of English *gender* (e.g. the Centre for Gender studies, *Dzimtes studiju centrs*, at the University of Latvia). Ausma Cimdiņa, in her speech during the 2016 public/academic discussion 'Sex? Gender?' on

terminology issues, advocated that this dispute concerns only the translation of the English term *gender* but not the interpretation of the content of the term. She reads *gender* in terms of the second-wave feminism which sees *sex* and *gender* in an opposition perfectly covered by Latvian term *dzimums*. She suggests that the term *dzimums* could accommodate both social and biological aspects depending on context. The context is crucial: its flexibility allows for avoiding the debate on the gender/sex relationship which is essential for changing the existing *de facto* gender regime. In the same way, the *dzimumu līdztiesība* translation for *gender equality* masks the very inequality and makes it context-dependent. The context remains a 'black box' and an official translation of gender-related vocabulary leaves us without the tools for opening it.

Opening the black box

This trouble concerning the translation of gender-related documents shows us that conceptual cultural (contextual) differences exist in how Latvians and English native speakers see men and women. I remember my first session in the role of trainer during an early 2000s educational event for civil servants on gender equality and sexual harassment in the workplace. The topic clearly drew less attention from the participants than the social programme attached to it. I had to lecture on gender and sexuality on the second day of the event. My lecture hall was half empty and I found myself in an awkward position as the audience had their own strong beliefs on gender and sexuality which did not correspond to mine. Moreover, two middle age participants – a man and a woman in the back row – were continuing a romance inaugurated the previous evening. He pinched the woman and she jumped up from her seat, giggling loudly. Most of the participants evidently did not see why an act of sexual harassment might be harmful in the workplace and I did not have culturally persuasive arguments why it should. I talked to the participants and found out that the training event was primarily seen as a great get-away opportunity from their mundane work and family lives. They had played sports, had drinks and flirted at the end of the first day. These entertainments were based on the very gender roles and stereotypes the event tried to challenge. Male attention raised the self-esteem of the women, and re-conformed the men's own virility, which gave the participants of both sexes more pleasure than my boring gender equality lecture. While doing research on masculinity (Putniņa 2006), I learned that excursions for work collectives were popular during the Soviet period and the consumption of alcohol facilitated familiarity among co-workers, creating a distinct gender culture at work which was the context in which the lectures were understood.

This first encounter provoked my curiosity in a local conceptualisation of gender. I realised that my theoretical background in anthropology, acquired in an Anglo-Saxon environment did not directly translate into Latvian. I started with practical examples which allowed me to challenge the lines between the social and biological, nature and culture. One of my favourites was a documentary on Brazilian *travestis* (*Boys from Brazil*), about young men who were mostly sex-workers, who partly changed their bodies with plastic surgery and hormone therapy, thus, looking and dressing like women but retaining their penises. I remember one of the discussions following the screening of the documentary among youth activists. Their first question concerned biological particularities of the sexes: which bathroom should the *travestis* use? Opinions were divided and the majority decided that *travestis* should be separated out as a distinct category. The challenge for the young people was conceptual. The situation clearly disturbed their perception of male-female difference as mutually exclusive and natural. Instead of breaking down the exclusiveness and naturalization, they preferred to establish a third category for 'hybrids', keeping male and female categories pure.

Losing the 'biological' grounds for difference was seen as dangerous. As Baiba Rudevska, the much-criticised evaluator of the Istanbul Convention's legal aspects, states:

the notion of gender was introduced with the aim to destroy the ontological unity of a human person and to tear human personality from their body, either male or female. Thus, the desire to 'freely' oppose oneself against one's sexed body has characterised 'gender' theory since its beginnings (Rudevska 2016: 17, author's translation).

In fact, it is a precise observation, just formulated the opposite way. I will demonstrate this with some further elaboration of the "bathroom problem".

The bathroom metaphor

There is no coincidence that *bathroom* becomes a central metaphor in imagining transgression in the documents and discussions opposing the *Istanbul Convention*:

The Convention opens up an opportunity for violence against women and children as it requires non-discrimination for the users of public bathrooms who themselves can assume their own [gender] not corresponding to their biological sex (statement from the NGO 'Association Family': *Introduction of Istanbul Convention will open doors to polygamy and will discriminate families* 2015, author's translation)

Opponents usually regard these assertions as absurd. However, they are at the core of the imagining male-female relations in contemporary Latvian society. As Bourdieu writes, it is trivia in anthropology that gender relations and values are built upon and naturalized through sexuality (see Strathern 1988, 1992). Bourdieu goes further, though, arguing that two operations are condensed and combined in the masculine sociodicy: “it legitimates a relationship of domination by embedding it in a biological nature that is itself a naturalised social construction” (Bourdieu 2001: 23).

The ‘bathroom’ metaphor is a perfect example of embedding socially perceived bodily differences into a social space, the public bathroom. There, the very social space functions as a rational and moral imposer of social differences. Two transgressions are imagined potentially creating a moral panic. Firstly, gendered social hierarchies are threatened by the figure of a peeping Tom male voyeur in a female public bathroom. Women and children are seen as naturally passive objects of sexual interest in this context. Eroding ‘natural’ differences are linked to the eroding walls of the bathroom (the law) when ‘peeping’ becomes open and legal, threatening social and naturally grounded norms and divisions.

Secondly, an urinal as a further penis-related object were evoked in a video broadcast show of a Latvian Christian radio station on 12 February 2016, discussing the *Istanbul Convention* as a bathroom culture threatening agreement. After mentioning the threat of a male voyeur, the imagination of the video participants runs even further:

TĀLBERGS (host, in serious voice): Let’s speak openly – men who enter women’s lavatories.

KĀRKLA (from ‘Association Family’): [Actively supports] And showers.

TĀLBERGS: And women, if they suddenly decide they can go there [to male lavatories].

KĀRKLA: Yes, that too.

TĀLBERGS: For women, I am sorry for being rude, for my plainness, it will be difficult to sit upon a urinal. We should speak openly – where are we leading [by accepting the Convention]. [...]

IESALNIEKS (Parliamentary Secretary of the Ministry of Justice): I think it is the destruction of all moral values to create a unified and submissive human blend consuming the same global products in the interests of transnational business companies.

KĀRKLA: No wonder that in the last economic forum in Davos this LGBT question was on the agenda. (25:40-26:59, author’s transcript and translation)

In a few minutes the discussants move from polygamy to bathrooms, moral values and LGBT. What allows them to link these topics is the shattered

grounds of heteronormativity built upon sexual relations. The voyeur, who contains 'unnatural' and 'immoral' but simultaneously perfectly imaginable 'natural' penis-driven desires, is set free. Women do not have penises; therefore, they cannot use urinals and no one cares about the illogicality of the argument: men, too, cannot and do not sit on urinals. The urinal rationalizes the domination built upon social hierarchy assigned to penises.

If earlier avoidance of translating of *gender* among other things (such as aesthetics and feel of language (Cimdiņa 2016)) allows the putting aside of the very possibility to discuss and reveal the mechanisms for masculine domination, the *Istanbul Convention* brings the political reasons for material and symbolic violence to the table. The statement by the Association *Family on the Introduction of the Istanbul Convention will open doors to polygamy and will discriminate against families* says plainly that the convention is "the first international agreement which includes definitions of social sex or gender". The Association fears that the gender concept would erase "natural male-female differences" by degrading them into "the product of the social, education or culture". (Association 2016) They present a certain order or Constitution, as Latour (2003) would say. Firstly, it claims that nature and culture should be separate domains. Secondly, on the one hand it assumes the natural order as higher primarily to the social as it is the natural that defines the social. Therefore, social interventions into nature are dangerous and powerful ways of eroding the natural; in a way, the social can overcome the natural. On the other hand, the natural can also be dangerous (imagine male voyeurs and urinals for women!) and should be subject to the social. Latour (2003: 32) argues that the societal and scientific order of modern society is built upon efforts to keep natural and social realms separate (calling this 'purification').

The dangerous translation

The translation of gender brings threat and ambivalence as it reaches far beyond linguistics. Conservatives are right in this case: bathrooms are at the core of perspective, knowledge and morality in Latvian society. Therefore, just explaining the benefits of the *Istanbul Convention* does not help. Material gender-based violence is the extension of symbolic violence enacted by the design of bathrooms and language vocabularies. As the Association *Family* states in their *An open letter and question to journalist Inga Sprinģe and her supporters* (2015):

The current situation in researching and lobbying for gender [literally 'sex'] equality and gender [literally 'sex'] identity (incl. sexual orientation) has reached a dangerous level. An uncritical approach to

sex equality and sexual orientation, viewing them from a sole socio-anthropological perspective has opened a road to violence against women and children,³ curtailing freedom in belief and religion, thus creating a split between different groups in society. (Author's translation)

What they understand by violence in the letter is the threat to the order established by symbolic masculine domination: the line where Latvian gender equality policy should stop working.

It is no coincidence that Association *Family* avoids using a tentative Latvian translation for gender of *dzimte* but uses *dzimums* (sex) instead, thus again underlying the natural division between the sexes. English *gender* (translated as *genders*) is used to speak of the imported foreign role of gender, seeing it as an alien ideology or even a conspirational plot against traditional family values or as Bourdieu could say, the field of symbolic masculine domination. The use of the English word *gender* in the Latvian text stresses its foreign nature and incommensurability with the Latvian context.

In conclusion

Gender has such a rich academic and cultural context that I cannot imagine conveying it adequately otherwise than as introducing a new term. Anthropologists usually translate *gender* as *dzimte* in Latvian to stress its disconnection with naturalization and the diversity of perceiving persons in different cultures. Nor can I imagine Judith Butler's *Gender Trouble* (Butler 1990) being translated as *Sex Trouble* as it would destroy the whole argument of the book. Translating it into Latvian required overturning so many taken-for-granted assumptions that no wonder some remained embedded in the language. Reading Butler or other anthropological texts with a plainly symmetric male-female and nature-culture conception is virtually impossible. This symmetrically opposed construction of maleness-femaleness belongs to a particular time and space. The gender concept has developed as a critical tool and cross-cultural observation which allows for the dissecting of the naturalisation of sex, race and class and opening up the very arbitrariness of male-female categories.

³ Weatherbe S. 'U of T college forced to cut gender-neutral bathrooms after "peeping" incidents' (*LifeSiteNews* 2015).

The documentary *Pierre Bourdieu: Sociology is a Martial Art* (Carles 2001) features Bourdieu claiming:

I often say sociology is a combat sport, a means of self-defence. Basically, you use it to defend yourself, without having the right to use it for unfair attacks. This a difficult moment to avoid symbolic violence using tools of anthropology for a seemingly good cause. I try not to attend public discussion on gender in person as those often turned into tense and angry events of confrontation which are anthropologically informative but emotionally depleting. Translations cannot be transported without contexts and contexts (policies) likewise cannot be implemented without corresponding translations.

Here I come to the therapeutic value of books and conferences. They provide new contexts and relationships for building thinking about gender. I was amazed when hearing from my former students that their anthropological training allowed them to relativize rituals, marriage and family institutions and feel disenchanted. Yes, we did discuss how symbolic violence is embedded in societal structures and habitus. However, the arbitrariness of rituals, moral categories and thinking process not only exposes their vulnerability but also the very possibility for change. Disenchantment comes when there is no vision for change. In this non-violent direction, perhaps, the scholarly therapeutic session should head.

References

- Association *Family*. *An open letter and question to journalist Inga Sprinģe and her supporters* [Asociācija Ģimene: Atklāta vēstule un jautājums žurnālistei Ingai Sprinģei un viņas domubiedriem] (2015), <http://asociacijagimene.lv/asociacija-gimene-atklata-vestule-un-jautajums-zurnalistei-ingai-springei-un-vinas-domubiedriem-2/> [accessed 30.08.2017].
- Association *Family*. *Introduction of Istanbul Convention will open doors to polygamy and will discriminate families* [Asociācija Ģimene: Stambulas Konvencijas ieviešana atvērs durvis poligāmijai un diskriminēs ģimenes], 21 January, 2016, <http://asociacijagimene.lv/890/> [accessed 30.08.2017].
- Attitude towards gender equality questions in society* [Attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem sabiedrībā] (2014) Latvijas Fakti, September, http://www.sif.gov.lv/images/files/SIF/progress-lidzt/Dzimumu_lidztiesiba_Rezultatu_ataskaite_09.2014.pdf [accessed 30.08.2017].
- Bourdieu, P. (2002) *Masculine domination*, transl. by Richard Nice, Stanford: Stanford University Press.
- Pierre Bourdieu: Sociology is a Martial Art* [La Sociologie est un sport de combat] (2001) Documentary. Directed by Pierre Carles.
- Boys from Brazil* (1993) Documentary. Directed by John-Paul Davison.
- Butler, J. (1990) *Gender Trouble*, London, New York: Routledge.

- Cimdiņa, A. (2016) *Translating anglicism gender into Latvian* [Tulkojot anglicismu gender latviski]. Podcast of interdisciplinary discussion “Sex? Gender?” [Dzimums? Dzimte?] 11 March 2016, <http://www.szf.lu.lv/dzive-lu-szf/aktualitates/ak/t/39527/>. [accessed 30.08.2017].
- Ēriksens, T. H. (2010) *Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā*, transl. by Agnese Cimdiņa, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Gender mainstreaming course for civil service and social partners, expert handbook* [Dzimumu integrētās pieejas kurss civildienesta ierēdņiem un sociālajiem partneriem] (2004) Ministry of Welfare of The Republic of Latvia, <http://www.lm.gov.lv/text/452> [accessed 30.08.2017].
- Guidelines for school manuals: integrating gender equality in school textbooks* [Vadlinijas mācību grāmatu veidotājiem: dzimumu līdztiesības principu integrēšana mācību grāmatās] (2005) Ministry of Welfare of The Republic of Latvia, www.lm.gov.lv/upload/dzimumu_lidztiesiba/dz_lidzt_un_izglitiba_macibugr.pdf [accessed 30.08.2017].
- The Istanbul Convention, Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence* (2011) Council of Europe, <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210> [accessed 30.08.2017].
- Latour, B. (1993) *We Have Never Been Modern*, transl. by Catherine Porter, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Latvian Christian radio [Latvijas Kristīgais radio] podcast on February 12, 2016, <http://lkrtv.lv/aktuala-diskusija/156-aktuala-diskusija-stambulas-konvencija/>. [accessed 30.08.2017].
- Plan for implementing Gender Equality* [Plāns dzimumu līdztiesības īstenošanai 2012.–2014. gadam], Ministry of Welfare of The Republic of Latvia (2012) <http://polsis.mk.gov.lv/documents/38782012-2014> [accessed 30.08.2017].
- Public understanding and attitude towards gender equality questions* [Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem] (2001) SKDS, September-October, http://providus.lv/article_files/1505/original/izpr_dzim_kvan1.pdf?1331730872. [accessed 30.08.2017].
- Putniņa, A. (2006) “Men In Latvia: Situation Outline”, *Demographic Situation today and tomorrow*. The Commission for Strategic Analysis under the Auspices of the President of Latvia, Rīga: Zinātne.
- Rudevska, B. (2016) “Juridiskā analīze par Eiropas Padomes Konvencijas par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu iespējamo ietekmi uz Latvijas tiesību sistēmu”, Ingas Kačevskas birojs. <https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/juridiska-analize-par-stambulas-konvencijas-iespejamo-ietekmi-uz-latvijas-tiesibu-sistemu> [accessed 30.08.2017].
- Starthern, M. (1988) *The Gender of the Gift*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Strathern, M. (1992) *After Nature: English Kinship in the Late Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weatherbe, S. “U of T college forced to cut gender-neutral bathrooms after “peeping” incidents”, *LifeSiteNews* 07.10.2015, <https://www.lifesitenews.com/news/u-of-t-college-forced-to-cut-gender-neutral-bathrooms-after-peeping-incidents>. [accessed 11.07.2018]

Aivita Putniņa is an Associate Professor of Anthropology at University of Latvia, where she is director of bachelor and master level study programmes in socio-cultural anthropology. She has published on medical anthropology, biotechnologies, violence, LGBT and gender issues and is interested in public anthropology. She regularly acts as consultant for government and NGOs on related public policy in Latvia.

Eleonora Federici

A European Map of Feminist Translation: Searching for New Methods and Practices

Abstract

Can we talk about a European gender translation geography and is it possible to outline it? There are various questions that should be included as starting points of a possible mapping of gender and translation in Europe, questions that consider many factors. These include specific issues in the field resulting from the works of Canadian scholars, the institutionalisation of translation and gender in European countries, the translation techniques and strategies considered as feminist and the objectives there have been outlined in these last decades. In a moment when a rich debate has developed on feminist transnational studies (da Lima Costa, Alvarez 2014; Alvarez 2014; Castro, Ergun 2017; Flotow, Farahzad 2017), it is important to look at what has been done and is happening in the various European contexts. While acknowledging the importance of a broad debate which should include theorists and translators from all parts of the globe, Europe itself is a cradle of transnational feminists, scholars, writers, and translators.

A European translation and gender map is an important step towards recognising the state of art in the various contexts and the possible routes to take in acknowledging the many issues that have come out in the literary, cultural and translation theoretical debate in recent decades and which have intersected with gender. Interdisciplinarity and a wider perspective on translation theories, practices and the role of the translator is certainly a requisite for mapping the rich and challenging European tapestry on gender and translation. The idea of a possible mapping of translation and gender in Europe starts from the premise of collaboration between women who believe language is a central tool for changing thoughts and ideas, between scholars of different contexts and languages and professional translators.

Keywords: feminist translation, Europe, theory and practice.

Who's afraid of Gender?

The fact that feminism, women's rights and gender equality are still an issue in Western culture means that there is still a resistance towards the acceptance of the ideas and ideologies of feminism. On 1 July 2017, one of

the major Italian newspapers, *La Repubblica*, reported a striking piece of sad news: eleven boys were left free to return home and carry on with their lives just a few months after a verdict which found them guilty of the rape of a sixteen-year-old girl. This was because of a law that aimed to reintegrate minors who have committed crimes back into society. The consequence was that the girl and her family decided to emigrate to Germany because after such trauma and injustice the girl could not cope with living with her aggressors in the same small village. One of the most recent episodes of the diminishing of the seriousness of a major crime like rape in my country. After all, in Italy, until 1996 rape was considered a crime against public morality and not against an individual thanks to the continuing application of a Fascist law long after the end of the Fascist era. In 1999, for example, a judge rejected the accusation of rape made by a young girl because she was wearing a pair of jeans and thus he considered it impossible that a crime had been committed. Sad examples like these, unfortunately, are many and demonstrate that the Italian context is very chauvinist despite its egalitarian aura. In this context considered as open to feminism and feminist issues ongoing since the 1970s, a considered programme of teaching gender issues even from primary school would help to change some behaviours and prejudices against women. But again, if we think of the countless discussions on gender theory, born from the proposal for same-sex unions discussed in the past year in the main Italian newspapers, we understand that the majority of people have no clue about gender issues, and neither do they understand what is meant by using this definition. Reflecting on these questions we can talk about an illiteracy in terms of gender issues within the Italian context.

As Paola Di Cori (2013) well underlines, gender studies in Italy have grown under false pretenses. The lack of institutionalisation, the ambivalence of feminist scholars, the rigidity of the disciplines and study courses demonstrate how the teaching of gender studies in Italy is still quite contradictory. As far as translation and gender courses are concerned, they are taught in the interstices of the university machine by willing scholars who deal with these issues, and the same can be said for any course dealing with gender issues in all disciplines. If the lack of insitutionalisation does not help in training translators aware of gender issues, I believe that a class in translation can offer a fruitful with insight into this arena.

Since teaching, and academic research deal with translation and, not being afraid of proclaiming myself a feminist, I start from the presupposition that a class in translation is a space for debate on social, political and cultural issues. The passage through university should be a challenging and provocative experience for students, a context in connection with the real world where teachers can offer food for thought. Teaching is an important mission even if the perception society possesses with regards to teachers of any education level (at least in Italy) does not mirror this idea. As teachers, we can encourage

critical thinking on the relationship between translation and gender and more generally language and gender; we can make students understand that gender is an essential aspect of social, historical and cultural formation while analyzing and translating texts; we can talk about gender equality through translation; we can explore the development of feminist translation theory. In a translation course we explain theories and we provide a research method for introducing gender conscious approaches to translation so that students can do their assignments and implement these approaches in terms of translation strategies. Moreover, I believe that teaching translation from a feminist perspective requires an interdisciplinary approach: hermeneutics and ethics are necessary for the interpretation of the text and the translator's training; the same can be said for textual analysis or semiotics which are central in our understanding of gender representations and language use in visual texts. This interdisciplinary training would help future translators to consider gender issues in their own work.

The debate on teaching and institutionalization of translation and gender courses is not the focus of my analysis, but it serves as an appropriate presupposition for an analysis of the actual use of feminist strategies in translation in my own country where I think that a lack of feminist practice in translation is partly due to the lack of teaching and institutionalisation, and to a certain extent to other factors inherent to the Italian cultural and social context. After all, how can a political and ideological practice like feminist translation be visible in a context that does not take into consideration gender issues?

'Feminism is not a dirty word': can we be feminist translators?

A piece of research I conducted some years ago with a colleague, Vanessa Leonardi, demonstrated that it was not possible to define the practice of feminist translation in Italy. The research was funded by the Spanish Ministry of Education and was coordinated by Mercedes Bengoechea at the University of Alcalá. The project, entitled *Neuter, World-View and Sexed Translation: From Theory to Strategies* (Bengoechea 2014) had the aim of focusing on more practical aspects of feminist translation strategies through the creation of glossaries, terminology databases and dictionaries. The main issues addressed were the translator's position as a feminist, the translator's work in sustaining, subverting gender ideologies, and the creation of neologisms. Part of my work on translation practice in Italy began with this research and was focused on the analysis of contemporary English feminist texts translated into Italian. Our first analysis was on the

touchstone essay by Virginia Woolf, *A Room of One's Own*, and its different Italian translations (Federici, Leonardi 2012).

Acknowledging, first, the feminist translation done by Milagros Rivera Garretas' famous translation *Un cuarto propio*, considered as an excellent example of feminist strategies put into practice, and, second, the rejected publication of Maria Reimondez' translation into Galician of Mark Haddon's *The Curious Incident of the Dog in the Night-time* by Rinoceronte publishers (who did not agree with the changes from neuter to feminine or masculine, made by the translator), we wished to compare the Italian translations. We demonstrated that all the translations of this text could not be defined as feminist, nor were using consistently feminist strategies: grammatical gender was not questioned, and neuter in translation was not dealt with. In a text that is a touchstone for feminism, written with feminist intentions – a clearly political text, addressed to women and that could be translated through a feminist/gender lens in Italian – this was not done.

Even when translators and editors were feminist scholars/writers like Marisa Bulgheroni, Armanda Guiducci or Nadia Fusini, the paratext was not used for discussing the translation from a feminist perspective but in a very traditional way adding information on the author and the specific work.

My research continued focusing on contemporary contemporary texts by authors known for their feminist position, for the gender issues in their novels, and for the linguistic choices made for deconstructing patriarchal language. Certainly the time of the translation makes a difference: for example, if it had been published before or after the introduction of feminist translation issues in the TS (Translation Studies) debate – and also the translator makes a difference – if she declares herself to be feminist, if she is a well-known scholar dealing with gender issues or if she is a renowned translator in the Italian context. My corpus was made up of texts by Margaret Atwood, Angela Carter and Michèle Roberts translated and/or edited by translators known for their interest in feminist issues, and listed below:

1. M. Atwood, *Dancing Girls*, Toronto, McClelland & Stewart, 1977 translated as *Fantasie di stupro e altri racconti* by Monica Nucera Mantelli with an Introduction by Oriana Palusci, Milano: La tartaruga, 1991.
2. M. Atwood, *Alias Grace*, Toronto, McClelland & Stewart, 1996 translated as *L'altra Grace* by Margherita Giacobino, Milano: Baldini & Castoldi, 1997.
3. M. Atwood, *The Robber Bride*, Toronto, McClelland & Stewart, 1993 translated as *La donna che rubava i mariti*, by Margherita Giacobino, Milano: Baldini & Castoldi, 1998.
4. A. Carter, *The Passion of the New Eve*, London: Gollancz, 1977 translated as *La passione della nuova Eva* by Barbara Lanati, Milano, Feltrinelli, 1984.

5. A. Carter, *The Bloody Chamber*, London: Gollancz, 1979 translated as *La camera di sangue*, by Barbara Lanati, Milano, Feltrinelli, 1984.
6. M. Roberts, *Daughters of the House*, London: Virago, 1992 translated as *Figlie della casa* by Giorgia Sensi, Postface by G. Sensi, Ferrara, L. Tufani, 1999.
7. M. Roberts, *Fair Exchange*, London: Little Brown, 1999 translated as *Lo scambio* by Giorgia Sensi; postface by Ornella De Zordo, Ferrara, L. Tufani, 2000.

As for example 1, the translator is not known in the Italian literary panorama, and this is probably the only translation she was commissioned by major publishers, while the 'Introduction' is by Oriana Palusci, a well-known scholar in Canadian Studies, Gender Studies and translation (Palusci 2010, 2011). The publisher is also important because the 'La Tartaruga' series was created in 1975 by Laura Le Petit with the intention to publish women writers from all over the world. Le Petit's work was connected to the Milan women's bookstore where many books by feminist scholars and writers were translated and published. The series featured 276 published titles and Le Petit had full autonomy on editorial choices. The series was born from the wave of feminism mirroring the work of publishers such as Virago Press in London; it was a very important step in the Italian editorial panorama, but the times were probably not ready for feminist translation practice. Examples 2 and 3 were translated by Margherita Giacobino, a well-known feminist journalist, writer and translator who has widely written on LGBT issues in major Italian newspapers. Both translations are beautiful and poetic but there is no trace of what are referred to as feminist strategies in translation.

As for examples 4 and 5, the translator, Barbara Lanati, is an academic and a well-known translator. Last year she published a volume on her work as a translator entitled *Pareti di Cristallo* (2015) – on the translator's work. This has become a quite common trend in Italy in recent years, that is to say, books by translators which highlight how the practice of translation is becoming more interesting even for a 'common reader'. In this volume, Lanati outlines the importance of the translator's involvement with the writer, and talking about her own translations of Angela Carter's novels, she affirms she went on a variety of literary pilgrimage, visiting Brown University where Carter worked, in order to walk the same streets and trying to capture the atmosphere of the place where the author wrote. She also met Carter in order to discuss the novels she was going to translate. From the volume we understand that what was important for her was 'to hear the source text', to listen to its rhythms and silences and to translate as faithfully as possible. Lanati's idea of fidelity and responsibility as a translator is clearly towards the text, interpreted by the translator and made available for the new reader. Her practice does not reveal a feminist edge, notwithstanding the strong feminist impulse of the source text.

Examples 6 and 7 are also interesting because they have been translated by a well-known translator, Giorgia Sensi, who has presented many women's poet voices to the Italian public, like Jackie Kay, Carol Ann Duffy and Kate Clanchy. These have been published by a feminist publisher, Luciana Tufani editrice, which unfortunately is no longer active but she continues her work as director of the journal *Leggere Donna* where books by women authors are reviewed monthly. Sensi's translation demonstrates how important for her is the choice of words, the fluidity of the text and how the target text sounds in Italian. If in translating poetry Sensi is more daring and uses some feminist techniques (see Federici 2011), this does not happen in prose texts.

In conclusion, the common elements of these translations seem to be the lack of the paratext, always an important element in feminist translation because it enables the translator to explain her choices and strategies, even if this lack can be due to the publisher's decision not to add more pages to the publication. Secondly, there seems to be no feminisation of the language or neutralisation of the patriarchal masculine even in passages where it would have been possible. For example, in Carter's *The Passion of New Eve*, because of the swapping from male to female and the author's parodic intention on gender normativity and further because of her style, a feminist translation would have been possible, likely enhancing the feminist message of the novel. Similarly, this strategy could have been used in Roberts' texts because of the centrality of gender issues and of the language. The author herself has asserted on many occasions the fact that she chooses to write in a feminine language and to make the feminine visible in her texts (see Roberts 1998). However, the translators opted for a normative translation, generally using the masculine generic form and not opting for linguistic innovations or even word play. The result is that the author's feminist standpoint, the gender issues in the texts, the language used with feminist intentions were not seen as elements that could permit feminist translation practice.

There seems to be a limit to the use of a feminist translation practice, but why? Is this choice due to the difficulty in balancing equal representation of both sexes and gender roles in translated texts, and the sense of responsibility a translator has with regard to the text and its author? Up to which point can a translator use an interventionist practice in translation? Which position can we take as feminist translators in the context where we work?

Grammatical, semantic and syntactical differences between English and Italian can be overcome but the main point remains cultural. Since translations are conceived and adapted according to the social and cultural milieu in which they were born and educated, in Italy translators tend to mould themselves according to the paradigm of dominant discourses; even translators who know about feminist translation practices and who are feminist (because of their writing, political activity, social visibility) do not choose to provide a translation where the feminization of the text (for example, through the use

of feminine pronouns instead of a more normative use of the masculine) is not accomplished. One of the most significant difficulties is probably to establish clear principles which allow us to define a translation as 'feminist', taking into account acknowledged feminist strategies such as supplementing, prefacing, footnoting and hijacking. Translators can refer to the gender issue in language and society and opt for linguistic choices that unmask patriarchal language and representations. They can follow some of these lines but decide they do not want to be defined as 'feminist', a highly loaded term. Since it is not possible to identify Italian translators as 'feminist', it can be attempted to classify their translation strategies as 'feminist' or 'non-feminist' according to their use of feminist strategies, their subversion of gender constructs, their position in the text, their visibility and self-reflection process in the translated texts.

If, generally speaking, there seems to be a resistance towards feminist translation, gender-aware translation or non-sexist translation whatever we wish to call it in the Italian context, the reason is likely connected to two main factors:

- 1) interventionist translation is a political and ideological act which adds value to the ethical and political dimension of the translation practice. First of all, through a gender-aware practice of translation can unmask patriarchal discourses; secondly, it makes the translator visible in the text and outlines his/her role of cultural mediator while asserting his/her agency. Because translation is made of linguistic choices, it can be used as a tool for feminist discourse and empowerment. Unmasking patriarchal ideologies in language while showing how the translator's creativity and interventions in the text can add new meanings to everyday-life language, translation demonstrates that language is a powerful way in which to perpetuate feminist ideas and gender equality issues.
- 2) the idea of faithfulness and equivalence in translated texts, together with an attention to aesthetics, is still central in the Italian context.

Considering what has been said above, I believe it is very important to talk about feminist translation today in the Italian context, and situating it in the wider European panorama.

A European response to feminist translation

At the time when a rich debate has grown around feminist transnational studies (da Lima Costa, Alvarez 2014; Alvarez 2014; Castro, Ergun 2017; Flotow, Farahzad 2017), I think it is important to look at what has been done and is happening in various European contexts. While acknowledging the importance of a wide debate which should include theorists and translators

from all parts of the globe, I also believe that Europe itself is a cradle of transnational feminists, scholars, writers and translators. The urge to rethink Western translation and literary theories is the result of the interweaving of postcolonial theories with Cultural Studies and Gender Studies that have opened up even further the fruitful debate on the deconstruction of binary thought and the issue of gender representation.

Today, the field of Transnational Studies/Literatures and its interconnection with Translation Studies is also opening a new perspective on Translation and Gender. From this perspective, the next step for Translation Studies dealing with gender is to take into account a pan-European perspective on 'Transnational Studies'. Europe has been redefining itself since 1989 with the fall of the Berlin Wall, and increasingly in the past decades in the light of the vast flux of migrant populations in the socio-political – but also cultural and literary – panorama. European countries have seen an explosion of transnational writings that transcend traditional notions of mother tongue and national literary systems, and, as a result, the cultural European context today presents new literary texts which address gender issues from a different perspective.

The presence of multilingual and multicultural texts makes us aware of the importance of the ethics of translation, which involves being aware of the risks deriving from speaking for others, erasing a Euro-centric notion of translation and above all, understanding the geo-socio-political context in which the original texts are produced. Bella Brodski affirms that “translation is now understood to be a politics as well as a poetics, an ethics as well as an aesthetics” (Brodski 2007: 12). Having said that, my mapping of a European translation and gender map does not aim to be a Eurocentric and essentialist approach to translation, but a partial (because individual) survey of the differences between the various European contexts and their attitude to gender-aware translation.

This work is the result of research started with my colleague José Santaemilia of the University of Valencia with the aim of mapping a European translation and gender map (Santaemilia, Flotow 2011; Santaemilia 2013, 2017; Federici 2013, 2017).

The starting points of this project in progress are:

1. The reception of gendered/feminist translation in different European countries, and the dialogue with the Canadian tradition. Are scholars and translators still referring to the issues highlighted by Louise von Flotow, Sherry Simon and the Canadian scholars well-known for their theories on this subject? Or are these issues adapted according to the context in which they are 'transplanted'?
2. Overviews of the work done in a diversity of European countries both at theoretical and practical levels. It is very important to create a dialogue with scholars and translators dealing with feminism and gender issues in translation. Collaborations and dialogues can certainly open up the

discussion to new issues and a proposal for a gender aware practice of translation.

3. Mapping out new territories, such as, for example, Cyprus, Malta, Norway, Sweden, Serbia, Hungary and Estonia, where less is known about feminist translation theory and practice. It is very important to listen to the many varied voices which enrich and make unique the European cultural context.
4. Overviews of the dominant concepts in Translation and Gender, and mapping out the main research/methodological approaches in Europe. It is very important to see how the issues surrounding feminist translation have adapted and grown in different European soils and how the dialogue among these different voices can help scholars and translators to develop new strategies and methods thanks to a fruitful and rich dialogue.

Translators play a vital role in society; we can say that 'we are what we read' and so a discussion on the gender issue and translation is certainly necessary everywhere in the world, taking into account the social, historical, economic and cultural specificities of each context. However, each language has different characteristics which express gender categories in a different way; gender conceptualisations across languages and cultures are different and therefore cannot be translated in the same way; feminist intentions are not always expected in the translated text and non-sexist translation involves social change, but not all texts are political or overtly feminist. Europe, with its linguistic, cultural, social and political differences, with its movement of people coming from all over the world challenging and enriching the socio-cultural texture certainly, is an interesting battleground for both theory and practice which takes into account the category of gender in translation and the issue of feminist translation as an ideological practice for a change in social values and norms.

In the European context the teaching and practice of theories and strategies coming out of Canada in the mid-1990s – through Sherry Simon's *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission* (1996), and Luise von Flotow's *Translation and Gender: Translating in the Era of Feminism* (1997) – are likely not widely used, but new ways of shaping the language and unmasking patriarchal discourses are certainly sought. Canadian feminist strategies like supplementing, footnoting, prefacing, or hijacking do not seem not widely utilised but the notion of feminist translation has likely acquired different connotations according to the various cultural contexts. The first problem is certainly the need to adapt, as professional translators, to the marketing strategies of publishers, and when feminist translations are visible, they are frequently published by smaller publishers often connected to feminist groups, as in the case of Woolf's *Un cuarto propio*. Probably, the

reader also makes a difference to translation choices, some cultural/social contexts are ready to accept a revisionist translation such as the feminist, and others do not accept any manipulation of the original text. If we think about a practice involving the creation of neologisms and word play, incorporating semantic alterations into the text, linguistic innovations, the use of boldface or italics and quotation marks in order to make the feminine visible, we understand that not all readers are prepared for that; likely, not all translators feel that they have the right to manipulate or subvert the meaning of an original text even if they view it as patriarchal or sexist.

Translation happens in a social milieu, and takes on different shades according to the social, cultural and political transformations of each country. Contexts shape, influence, change or even prohibit certain texts, so what makes the difference is:

1. The translator's identity and cultural background;
2. The historical dimension (concrete habits, social practices and political/cultural discourses) of the period in which the translation is done;
3. The reception of a translated text in different contexts.

Louise von Flotow was the first to talk about 'a European project' on feminist translation seen as a site of encounter, exchange, mutual transformation and envisioning translation as a generative practice (von Flotow 1995). Her work was the result of a fruitful debate within the Canadian context with scholars such as Barbara Godard and Suzanne de Lotbiniere Harwood, who began to discuss the importance of making the feminine visible in language. They considered translation as a political and counter-ideological act, a form of 're-writing' and a locus for creativity so that the translator acquired the role of co-writer. One of the most important rules in translation – fidelity – was totally deconstructed: the traditional notion of fidelity as objective, transparent and definite truth was replaced with concepts such as experimentation, relativity, subjectivity, interference or incompleteness. 'Fidelity is directed towards the writing project' affirmed Sherry Simon, reconstructing the translator's role.

On the one hand, the critical position towards 'fidelity' was connected to the critique towards the many metaphors which positioned the act of translation as a secondary, sexualised process (Chamberlain 1988). Feminist metaphors on translation well clarified that translation was understood as an interpretative transformation, not as a transparent representation, "encouraging difference rather than a utopian equivalence" (Godard 1995: 77). The 'correction' of the text was carried out in the name of feminist truths which aimed at the deconstruction of archetypal feminine images and gendered discourses.

However, already in 1992, Susan Bassnett published an article on *Writing in no man's land: questions of gender and translation* where she underlined how the introduction of gender questions in translation:

invite us to consider the implications of what the encounter between the translator and the source text actually is, and what kind of union between the source text and the target text results from the encounter if we accept that the translator is not and never could be, a transparent filter through which a text passes but is rather a very powerful source of creative transitional energy (and this is the fundamental premise of TS scholars), then thinking in terms of gender serves to heighten awareness of textual complexities in the roles of both writer and reader (Bassnett 1992: 70-71).

Here, Bassnett highlighted one of the main issues perpetuated in feminist Translation Studies: the deconstruction of the notion of fidelity and its supposed objectivity, transparency and definite truth. Concepts such as experimentation, relativity, subjectivity, interference or incompleteness took the place of this doctrine which had been central in translation for centuries.

Bassnett is a major cultural theorist in TS, interested in gender issues and, like other TS scholars in the 1990s, she was influenced by the feminist approach: the notion of translation as a political and counter-ideological act was not perpetuated only by feminist scholars but they surely were part of this act of revisioning theories and practices of translation. The idea of translation as a form of “re-writing” and a locus for creativity (so that the translator acquired the role of co-writer) were also issues taken into account by non-feminist translators too – but again feminist theorists developed this idea even more. The notion of the translator’s authorship influenced the field of self-translation and the debate on translators’ ethics. It is not by chance that in 2006 Bassnett edited with Peter Bush a volume, entitled *The Translator as Writer*, where the two practices of writing and translating were interlaced.

As I have outlined elsewhere (Federici 2013), the focus on gender in TS was not born on its own but was the result of a rich and fruitful interdisciplinary debate outlining a different path for the practice of translation itself and for a rethinking of both strategies and tools in the translation process. Central for the focus on the translator as reader and writer was the debate on female authorship and readership in Anglo-American criticism, the web of metaphors created to indicate women’s reading, interpreting and then the translating process, and the debate on the canon which brought about the search for lost women translators. French theorists’ notions of the female body ‘translated’ on the page, of a feminine language which totally subverts syntax and lexicon were also introduced in the theory and practice of translation of Canadian feminists.

Many feminist theories in different fields fertilized translation, especially Judith Butler's 'gender performativity', which opened up the discussion on the translation of a language deeply marked not only by the category of gender but also of race, ethnicity, social class and sexual preferences. Utilising the notion of performativity, translation unveiled how gender is a behavioural imperative sanctioned differently by different cultures in different times through language, and how this language supports gender ideologies. Moreover, the focus on gender in TS was not born on its own but was the result of a rich and fruitful interdisciplinary debate that occurred after the so-called 'Cultural Turn' in TS and the influence of Postcolonial Studies, Deconstruction, Post-Structuralism, Sociolinguistics and Pragmatics, which outlined a different path for the practice of translation itself and for a rethinking of both strategies and tools in the translation process. Various points came to the fore but the two major ones were: 1. the will to write and read the text in a critical way, and thus a critical reflection on how to translate it and, 2. the importance of the linguistic and cultural context both in the writing, and in the reading/translating the text.

Looking for a feminist translation practice in the future

The results of my research demonstrate the emphasis given to 'archival work', to the retrieving of women translators who clearly acted as cultural agents of their time in different European countries. Translatresses' archival work involved a lively discussion on the practices of translation: first, it concerned practices and analyses of translations of key texts by women authors; second, it meant looking for chronological differences and adaptations of texts in different contexts and periods of publication; third, it also implied a comparative analysis of target texts in different languages (Krontiris 1992; Delisle 1996; Dow 2007). Another issue debated in recent years, especially in the Spanish context, is linked to gender questions in translation of minority languages discussed by translators like the Galician Maria Reimondez, and scholars like the Catalanian Pilar Godayol who analyze the connections between identity, gender, language and translation (Godayol 2000, 2012). Spain seems to be a flourishing space for discussions on gender, feminism and translation and many scholars have organized conferences on these issues and have published important works (Santaemilia 2005; Postigo Pinaza, Martinez Garcia 2014; Camus, Gomez Castro, Williams Camus 2017).

A further important issue is connected to the translation of feminist texts and the influence they have had in society, such as, for example, in two very differering countries like Poland and Turkey. Scholars from these countries have demonstrated how translation has a pivotal role for feminist

movements in their contexts. Ewa Kraskowska and Agnieszka Pantuchowicz from Poland have outlined how the debate in their country has focused mainly on feminist discourses in translation, and on the debate on translation and gender in Eastern Europe in the 1990s highly determined by ethnic, religious and social customs (Kraskowa 2006, 2008). In this social and cultural context, the absence of critical theorizations of gender identity in translators' approaches to literary texts is reflected in the absence of linguistic practices that can adequately indicate a number of gender- and identity-related issues. Differently, but starting from the same premise of translation of feminist texts, scholars in Turkey have outlined how feminist translators' work can make a large contribution to feminist translation theory and practice, connecting them to feminist movements in Turkey (Ergun 2010; Koş 2008; Akbatur 2011; Bozkurt 2014)

The idea of a possible mapping of translation and gender in Europe starts from the premise of collaboration between women who believe language is a central tool for changing thoughts and ideas, between scholars of different contexts and languages, and professional translators. The growing interest in this field, of which the very interesting conference held in Riga in September 2016 and organised by Irina Novikova (who has written about gender issues in her country (Novikova 2008) is an example, demonstrates that a dialogue among European scholars is sought for an exchange of ideas in both translation theory and practice. Today, a rich and fruitful dialogue can also take place thanks to new technologies, especially the Internet, open-access resources where scholars can read each other's work for free, and online resources for translators.

It is not a coincidence that if we 'google' the terms 'translation', 'gender', or 'feminist' we can see that there are websites for translators which dedicate a section to gender, revealing that some message on these issues has also made its way through the professional world. I believe that the path for feminist translation such as that we have inherited from the Canadian school has been taken differently in the various European contexts, and the impulse to look for examples of these practices or for other methods of discussing gender issue has grown on and on in the last decades. The state of the art is different according to the socio-political and cultural context in which the feminist scholar/translator works but a provisional mapping demonstrates that there are many voices in the European panorama offering new perspectives, strategies and questions. It is extremely important to continue a discussion on gender, feminism and translation not only in the literary field but in others such as medicine, law, sciences, politics. However, where literature is concerned, it would be important to publish feminist translated texts with major publishers too, so that as many readers as possible can realize the difference even a single pronoun can make in the reading/writing of a text. Ideas must circulate widely even if it takes a while to digest them, especially if

they are thought-provoking and challenging. The work done by scholars and translators in the European context offers a varied and challenging answer to the so-called Canadian factor, and make us realize that social, cultural and political diversity always adds a positive ingredient to already spicy food for thought.

References

- Akbatur, A. (2011) "Turkish Women Writers in English Translation", *MonTi Monographs in Translation and Interpreting* vol. 3, pp. 161–180.
- Alvarez, S., Lima Costa, Cl. de, Fellu, V., Hester, R., Klahn, N., Thayer, M. eds. (2014) *Translocalities/Translocalidades: Feminist Politics of Translation in the Latin Americas*, Durham, Duke University Press.
- Atwood, M. (1977) *Dancing Girls*, Toronto, McClelland & Stewart (*Fantasia di stupro e altri racconti* translated by Monica Nucera Mantelli with an Introduction by Oriana Palusci, Milano, La Tartaruga, 1991).
- Atwood, M. (1993) *The Robber Bride*, Toronto, McClelland & Stewart (*La donna che rubava i mariti*, transl. by Margherita Giacobino, Milano, Baldini & Castoldi, 1998).
- Atwood, M. (1996) *Alias Grace*, Toronto, McClelland & Stewart (*L'altra Grace*, transl. by Margherita Giacobino, Milano, Baldini & Castoldi, 1997).
- Bassnett, S. (1992) "Writing in No Man's Land: Questions of Gender and Translation", *Ilha do Destrerro* 28, pp. 63–73.
- Bassnett, S. (2005) "Translation, Gender and Otherness", *Perspectives. Studies in Translatology* 13, 2, pp. 83–90.
- Bassnett, S., Bush, P. eds. (2006) *The Translator as Writer*, London: Continuum.
- Bengochea, M. (2014) "Feminist Translation? No way! Spanish Specialized Translator's Disinterest in Feminist Translation", *Women's International Forum* 42, pp. 94–103.
- Bozkurt, S. (2014) "Touched Translations in Turkey: A Feminist Translation Approach", *Moment Dergi* 1, 1, pp. 104–124.
- Brodski, B. (2007) *Can These Bones Live? Translation, Survival and Cultural Memory*, Stanford: Stanford University Press.
- Camus, Cr., Gomez Castro, Cr., Camus, J. W. eds. (2017) *Translation, Ideology and Gender*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- Castro, O., Ergun, E. eds. (2017) *Feminist Translation Studies. Local and Transnational Perspectives*, London: Routledge.
- Chamberlain, L. (1988) "Gender and the Metaphorics of Translation", *Signs* 13, pp. 454–472.
- Carter, A. (1977) *The Passion of the New Eve*, London: Gollancz (*La passione della nuova Eva* translated by Barbara Lanati, Milano: Feltrinelli, 1984).
- Carter, A. (1979) *The Bloody Chamber*, London: Gollancz (*La camera di sangue*, translated by Barbara Lanati, Milano, Feltrinelli, 1984).
- Cori, P. di (2013) "Sotto mentite spoglie. Gender Studies in Italia", *Cahiers d'études italiennes* 16, pp.15–37.
- Delisle, J. (2002) *Portraits de traductrices*, Ottawa: Artois Presse Université.
- Dow, G. (2007) *Translators, Interpreters, Mediators. Women Writers 1700–1900*, Oxford: Peter Lang.

- Ergun, E. (2010) "Bridging Across Feminist Translation and Sociolinguistics", *Language and Linguistics Compass* 4, pp. 307–318.
- Federici, E., ed. (2011) *Translating Gender*, Bern: Peter Lang.
- Federici, E., Leonardi, V. (2012) "Using and Abusing Gender in Translation. The Case of Virginia Woolf's *A Room of One's Own* Translated into Italian", *Quaderns, Revista de traducció* 19, pp. 183–198.
- Federici, E. (2013) "Gender and Translation: a European Map", *Transpotcross*, 2. Available at: <http://www.transpostcross.it/>.
- Federici, E. (2011) "The Visibility of the Woman Translator", *Translating Gender*, Bern: Peter Lang, pp. 79–92.
- Federici, E., Leonardi V. eds. (2013) *Bridging the Gap between Theory and Practice in Translation and Gender Studies*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Federici, E. (2017) "Context Matters: Feminist Translation between Ethics and Politics in Europe", Camus, C., Gomez Castro, C. and J. W. Camus, eds. *Translation, Ideology and Gender*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, pp. 132–154.
- Flotow, L. von (1995) "Beginnings of a European Project: Feminisms and Translation Studies", *TTR* 8, 1, pp. 271–277.
- Flotow, L. von (1997) *Translation and Gender. Translating in the 'Era of Feminism'*, Ottawa: University of Ottawa Press.
- Flotow, L. von, Farahzad, F. eds. (2017) *Translating Women. Different Voices and New Horizons*, London: Routledge.
- Godard, B. (1995) "Translating (as) Woman", *Essays in Canadian Writing*, vol. 55.
- Godayol, P. (2000) *Espais de frontera. Gènere i traducció*, Vic, Eumo Editorial.
- Godayol, P. (2012) *La traducció i els estudis de gènere*, special issue of *Quaderns Revista de Traducció* 19.
- Koş, A. (2007) "Analysis of the Paratexts of Simone de Beauvoir's Works in Turkish", A. Pym and A. Perekrestenko eds. *Translation Research Projects 1*, pp. 59–68. Tarragona: Intercultural Studies Group, http://www.intercultural.urv.cat/media/upload/domain_317/arxiu/TP1/TP1_fullbook.pdf.
- Kraskowska, E. (2006) "Gender Discourse in Slavic Literature, Literary Criticism and Theory at the Turn of the 21st Century", *Neohelicon* 33, pp. 119–128.
- Kraskowska, E. (2008) "Feminism Polish Style: Our Own Tradition or a Borrowed One?". Available at: <http://womenswriting.fi/files/2008/10/kraskowska.pdf>.
- Kraskowska, E. (2010) "On the Circulation of Feminist Discourse via Translation (V. Woolf, S. de Beauvoir, J. Butler)", *Ruch Literacki* 1, pp. 1–14.
- Krontiris, T. (1992) *Oppositional Voices. Women as Writers and Translators of Literature in the English Renaissance*, London: Routledge.
- Lanati, B. (2015) *Pareti di cristallo*, Lecce: Besa editrice.
- Lima Costa, Cl. de, Alvarez, S. (2014) "Dislocating the Sign: toward a Translocal Feminist Politics of Translation", *Signs* 39, 3, pp. 557–563.
- Novikova, I. ed. (2008) *Gender Matters in the Baltics*, Riga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Pantuchowicz, A. (1988) Przekładanie feminizmu czyli o mówieniu 'tak' [Translating Feminism, or on Saying 'Yes!'], Fast, P. ed. *Przekład artystyczny a współczesne teorie translatologiczne*, Katowice: "Śląsk" Wydawnictwo Naukowe, pp. 177–185.
- Palusci, O. (2010) *Traduttrici. Questioni di gender nella letteratura in lingua inglese*, Napoli: Liguori.

- Palusci, O. ed. (2011) *Traduttrici Female Voices across Languages*, Trento: tangram edizioni.
- Postigo, P. E., García, A. M. eds. (2014) *Rethinking Women and Translation in the Third Millennium*, special issue of *Women's Studies International Forum* 42.
- Roberts, M. (1992) *Daughters of the House*, London: Virago (*Figlie della casa* transl. by Giorgia Sensi, Postface by G. Sensi, Ferrara: L. Tufani, 1999).
- Roberts, M. (1999) *Fair Exchange*, London: Little Brown (*Lo scambio* transl. by Giorgia Sensi; postface by Ornella De Zordo, Ferrara, L. Tufani, 2000).
- Roberts, M. (1988) *Food, Sex and God: Inspiration and Writing*, London, Virago.
- Santaemilia, J. ed. (2005) *Gender, Sex and Translation: the Manipulation of Identities*, Manchester: St Jerome.
- Santaemilia, J. (2013) "Gender and Translation: a New European Tradition?", Federici E., Leonardi V. eds. *Bridging the Gap Between Theory and Practice in Translation and Gender Studies*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 4–15.
- Santaemilia, J., Flotow, L. von eds. (2011) *Woman and Translation: Geographies, Voices and Identities MonTI 3*, <http://dti.ua.es/es/monti-english/monti-contact.html> [accessed 02.05.2018].
- Santaemilia, J. (2017) "A Corpus-Based Analysis of Terminology in Gender and Translation Research: The Case of Feminist Translation", Castro, O., Ergun, E. eds. *Feminist Translation Studies. Local and Transnational Perspectives*, London: Routledge, pp. 15–28.
- Simon, S. (1996) *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London, New York: Routledge.
- Vidal, C. Á. (1988) *El futuro de la traducción*. Valencia: Institucion Alfonso el Magnanimo.
- Woolf, V. (2003) *Un cuarto propio*, transl. by M. Milagros Rivera Garretas. Madrid: horas y HORAS.

Eleonora Federici (MA & PhD, University of Hull) is Associate Professor of English and Translation Studies at the University L'Orientale, Naples, Italy. Her areas of research are Translation Studies, LSP, Gender Studies and Utopia/SF. She has published widely on translation theories, translation and intertextuality, postcolonial translation and translation and gender. Among her publications are *The Controversial Women's Body: Images and Representations in Literature and Arts* (2004, with V. Fortunati and A. Lamarra), *Nations, Traditions and Cross-Cultural Identities* (2010, with A. Lamarra), *The Translator as Intercultural Mediator* (2006), *Translating Gender* (2011), *Bridging the Gap between Practice and Theory in Translation and Gender* (2013, with V. Leonardi), *Quando la fantascienza è donna. Dalle utopie femminili del secolo XIX all'età contemporanea* (2015), *Translating Specialised Texts: a Focus on Culture* (2017 in print). The volume's title has been changed into: *Translation Theory and Practice: Cultural Differences in Tourism and Advertising*.

2.

DZIMTE UN VALODA.

DZIMTE VALODĀ

Olga Kastro Vaskesa (*Olga Castro Vazquez*)

No seksisma brīvs tulkojums un sociālās pārmaiņas: dzimtes aspekti tulkošanā*

Kopsavilkums

“Pārmaiņas valodas lietojumā nav tikai kādas fundamentālās pārmaiņas atspoguļojums: tā ir sociālā pārmaiņa pati par sevi.” (Cameron 1990: 90)

Sekojoš gadsimtiem ilgajai feminisma cīņai, gadsimtiem, kuri sniedza zināšanas par ciešo saikni starp lingvistisko diskrimināciju un sociālo realitāti, mūsdienu sabiedrībā pastāv augoša tendence apzināt valodas svarīgo lomu dzimumu diskriminācijas mazināšanā. Institucionalizējot no seksisma brīvu valodas lietojumu likumdošanā, politiskās institūcijas mēģina sekmēt diskriminācijas pārvarēšanu. Tas nopietni ietekmē dzimumu līdztiesības sociālās reformas realizāciju. Apzinoties, ka tulkošana ir būtiska kolektīvās identitātes veidošanā un no tām, savukārt, atkarīga mūsdienu globālā sabiedrība, ir skaidrs, ka tulkošanai nevajadzētu veicināt seksismu un tā ir būtiska no seksisma brīvas valodas pastāvēšanai. Šai rakstā, domājot par dzimumu līdztiesības cīņu, tiek aplūkots no seksisma brīvas tulkošanas potenciāls gan no teorētiskā, gan arī no praktiskā skatpunkta. Raksta noslēgumā iekļauts no seksisma brīvas tulkošanas metožu kritisks izvērtējums.

Atslēgvārdi: no seksisma brīva tulkošana, dzimte, feminismi, seksisms valodas lietojumā, ideoloģija.

Ievads

Dažādu virzienu feminismi bija un turpina būt par vienu no pēdējo gadsimtu galvenajām sociālajām kustībām, un to dažāda veida ietekme ir bijusi noturīga, arī skatot pasaules mērogā. Sākot ar 20. gs. 70. gadiem, jēdziena *dzimte* attīstība un izplatība (zināmā mērā tā būtība ir pastarpināti izteikta Simonas de Bovuāras (*Simone de Beauvoir*) slavenajā frāzē: “Par sievieti nepiedzimst, par sievieti kļūst” (Beauvoir 1949: 1)) ir raksturīga dažādu tipu

* No angļu valodas tulkojusi Marija Semjonova. Oriģināls – Castro, O. (2010) “Non-Sexist Translation and/in Social Change: Gender Issues in Translation”, in Boeri, J.; Maier, C. *Compromiso social y traducción/interpretación translation/interpreting and social activism*. Granada: ECOS, pp. 106–120.

feminismiem. Jēdziens *dzimte* tiek lietots, runājot par sociālo un kultūras lomu kombināciju, kas ir vērsta uz cilvēkiem sistēmiskā un struktūras veidā, ņemot vērā viņu dzimumu (*sex*) (Scott 1986: 1054). Feminismi bieži pievēršas dzimtes lomām, kas ierobežo un nosaka sociālus priekšnosacījumus, kļūstot par sieviešu diskriminācijas pamatcēloni, kam pretstatā tiek liktas bioloģiskās īpašības. Patriarhāta jēdziens nereti tiek lietots sarežģītu struktūru identificēšanai, un tajā ir balstīti sociokultūras konstrukti [piemēram, *dzimte* – *tulk. piezīme*].

Tādējādi ir svarīgi neļauties esenciālismā balstītajai attieksmei, kas apliecina universālus vispārinājumus par kolektīvo/kopīgo “sieviešu pieredzi”, jo, sekojot Allija Meiera (*Allie Maier*) un Masardjē-Kennijas (*Francoise Massardier-Kenney*) argumentam, “dzimtes definīcijas ir nevis universālās un arī iedzimtās dažādības absolūtas manifestācijas, bet gan dažādu vēsturisku un kultūras faktoru samērā lokālo, nemitīgi mainīgo konstrukciju daļa” (Maier, Massardier-Kenney 1996: 230). Identitātes veidošanā *dzimte* pastāvīgi mijiedarbojas ar citiem līdzīgi veidotiem principiem – tādiem kā rase, dzīvesvieta, šķira vai seksualitāte. Tiem ir jābūt iekļautiem dzimtes analizē, kā to piedāvā darīt *postkoloniālais, melnais un kvīru feminisms*. Daļai postmodernā feminisma autoru ir nozīmīga dažādu mainīgo eksistence, piemēram, Džūdita Batlere (*Judith Butler*) izvēlas dažādības koncepta saasinātāko izpratni un pieņem, ka iezīmju, kas līdzīgas “visām” sievietēm, nav, tas, savukārt, noveda pie dzimtes koncepta iziršanas (Butler 1990). Postmodernajā feminismā tika uzsvērts, ka sieviešu dzimums un sieviešu *dzimte* ir kategorijas, kas ne vienmēr ir atbilstošas viena otrai. Kaut arī šis koncepts ir lietderīgs dzimtes atbrīvošanai no tradīcijas stīvuma un binārisma, tā burtiska uztvere var izpausties feminismu politiskā mērķa un līdzekļu, kuri mēģina mainīt patriarhālās struktūras uzspiesto dzimumu sociālo lomu definēšanu un kontroli, graušanā (Alvarez 2001: 755–775).

Esmu pārliecināta – zīmīgi ir tas, ka, lai analizētu dzimtes sociālās lomas, iekļaujot sociālā konstrukcionisma mainīgo principu, bez “dzimtes” jēdziena noliegšanas ir svarīgi apzināties arī dzimtes lomas tradicionālo nozīmi, kas tam piešķirta 20. gs. 70. gados. Tas ļaus ne vien definēt aplūkojamo jēdzienu, bet arī izpētīt mehānismus, kuri veido un atbalsta apspiešanu. Būtu ļoti svarīgi ņemt vērā šo aspektu līdzās reālās diskriminācijas izplatīšanai (vardarbība pret sievietēm, nelīdzvērtīgās algas, “stikla griesti” u. c.), jo dzimtes diskriminācija atrodas racionalitātes un simboliskās kārtības pamatā, tā ietver smalkus lingvistiskus procesus, kuros tiek veidota nozīme. Tas liek domāt, ka dzimtes diskriminācijas pārvarēšana ietver dažādu kultūras, sociālo un vēsturisko prakšu, kuras turpina iemūžināt patriarhālo sabiedrību vērtību sistēmas, pārmaiņas. Pašlaik, sekojot feminisma piedāvātajai idejai par ciešo mijiedarbību starp diskrimināciju valodā un sociālo realitāti, par vienu no šādu pārmaiņu realizācijas veidiem, kuru cer piepildīt feminismu pārstāvji, tiek uzskatītas valodas patriarhālās un seksismu veicinošās dabas pārmaiņas. Tulkošanai kā vienlaikus gan lingvistikai, gan kultūras un ideoloģijas praksei

un kontakta zonai starp dažādām lingvistiskajām un ideoloģijas realitātēm ir iekļaujoša un noteicoša loma cīņā par egalitāru pasauli.

Dzimte un valoda

Gadsimtiem ilgi lingvistiskie virzieni definēja valodu kā patvaļīgu zīmju kopu, kura neitrāli un caurspīdīgi atveidoja realitāti dažādās valodās. Tomēr, sākot ar 20. gs. 70. gadiem, jaunie filozofiskie skatījumi, lietojot ideju par realitātes kā tādas neeksistenci, pilnībā apvērša šo koncepciju. Ņemot vērā šo skaidrojumu, tas, kas pastāv, ir mūsu pasaules realitātes redzējumi un ilūzijas, tās tiek pārraidītas valodā, kuru mēs lietojam, runājot par realitāti. Tā kā mūsu prāti var iztēloties realitāti tikai ar valodas starpniecību, tā (valoda) arī valda pār mūsu rīcību un domām. Valoda tādējādi ir ne tikai vienīgi realitātes/sabiedrības atspoguļojums, bet arī tās konstruējošais faktors. Vīriešu un sieviešu lingvistiskā reprezentācija tādējādi ir kognitīvā dimensija: reprezentācija iesaistās sociālo lomu veidošanā. Tātad lingvistikas kā feminisma studiju objekta potenciāls kļūst acīmredzams, savukārt darbs ar dzimtes kategoriju un valodu kļūst par feminisma iemīļoto lauku. Īpaši tas attiecas uz sieviešu un vīriešu reprezentācijas jautājumiem dažādās valodās.

Vairākos pēdējo trīs desmitgažu pētījumos par dzimumu (*sexes*) lingvistiskām reprezentācijām dažādās valodās (piemēram, Hellinger, Bussmann 2001; Sunderland 2006) secināts, ka valoda ir seksistiska un androcentriska, ka sievietes tā atstāj neredzamajā pusē un ka tā stereotipizē dzimtes lomas tādā veidā, ka tās tiek pārraidītas kā dabiskas, parastas un vispārzināmas. Šāda veida seksisms manifestējas valodā dažādos līmeņos. Pirmais var būt atrasts diskursa līmenī. Šeit lingvistiskais seksisms ir pārņests ar ideoloģiskiem stereotipiem par vīriešiem un sievietēm. Otrais – vārda līmenī – seksisms ir izpausts ar lingvistisko marķieru piešķiršanu konkrētajiem vārdiem, kuri semantiski reprezentē dzimumus un kuru lietojums ir asimetrisks, jo vīriešu (dzimtes) marķieris ir lietots daudz biežāk nekā sieviešu (dzimtes) marķieris. Viens no visbiežāk lietotiem marķieriem dzimumu atveidei ir lingvistiskā dzimte vai arī vairākās valodās pastāvošā saikne starp lingvistisko dzimti un bioloģisko dzimumu. Šeit es gribētu pievērsties pētniecībai, kas aplūko attiecības starp lingvistisko dzimti un bioloģisko dzimumu, – angļu un spāņu valodas piemēram. Šāda veida attiecības ir viegli saskatāmas angļu valodā, jo tajā pastāv dabiska dzimšu sistēma. Tās nolūks ir attiecināt dzimti uz būtnēm, kurām ir piešķirts dzimums, un tā vienlaikus ir spējīga atsaukties uz šiem objektiem bez dzimuma noteikšanas. Šāda veida attiecības pastāv arī spāņu valodā, kur ir gramatiskās dzimtes sistēma, ko attiecina uz abām – dzīvajām un nedzīvajām – ar dzimumu apveltītajām būtnēm. Tas ir skaidrojams ar dzimtes un dzimuma saskaņošanas principiem. Situācijā, kad runas objekts ir arī persona, tās bioloģiskais dzimums un gramatiskā dzimte tiek vienādotas.

Šajos gadījumos gramatiskā dzimte ir vispārīgi attiecināma saskaņā ar bioloģisko dzimumu, izņemot retus vienotā dzimuma/divdzimuma gadījumus.

Laikā, kad lingvistiskais feminisms apliecinājis sievietes izslēgšanu no valodas kā sociālās izslēgšanas ietekmēto fenomenu, tika attīstīti alternatīvie no seksisma brīvie lingvistiskie priekšstati, kurus, ņemot vērā mūsdienu feminisma institucionalizāciju, pārņēma publiskās institūcijas. Vairāku rokasgrāmatu un instrukciju par seksismā nebalstītu valodu publicēšana, kā arī šo nostādņu ieviešana likumdošanā (skat., piemēram, Spānijas līdztiesības likuma jaunāko redakciju) rāda no seksisma brīvas valodas būtisku lomu sociālajās pārmaiņās un cīņā par sabiedrību ar augstāku līdztiesības pakāpi. Savstarpēja atkarība starp lingvistisko un sociālo stratēģiju globālajā cīņā par līdztiesību aktualizējās ne tikai tādēļ, ka sociālajām pārmaiņām ir jābalstās lingvistiskajās pārmaiņās, kuras ataino tās (stratēģijas) ar jaunu vārdu kopu, tēzauru un jaunajām izteiksmes formām; bet arī tāpēc, ka lingvistiskajām pārmaiņām jābalstās sociālā politikā, kas padarītu sabiedrību par šo jauninājumu uztvērēju un ļautu lingvistiskajām reformām kļūt par labāku tradicionālo izteiksmes formu diskriminējošā rakstura izpratnes atspoguļojumu. Lai izmantotu valodu, nav jādoma par estētiku, modi vai politisko atbilstību. Tas ir jautājums par veidu, kurā tiek atspoguļotas sievietes un vīrieši (ar lingvistiskās dzimtes diskursa starpniecību); jautājums par pārmaiņām un attiecīgi šo jēdzienu lietotāju piespiešanu domāt par teikto un tā izteiksmes veidu. Tas nozīmētu arī pārmaiņu izraisīšanu kognitīvajā līmenī un ieguldījumu kolektīvo identitāšu formēšanā, kam nākotnes sabiedrībā radīsies materiālās sekas.

Dzimte, valoda un tulkošana

“Nekad agrāk nepastāvēja tik daudz tulkojumu, kā to ir pašlaik, piemēram, domājot par literatūru un filmām, brokastu pārsļu iepakojumiem vai instrukcijām, kas ir recepšu grāmatās.” Tas nozīmē, ka tulkošana sniedz ieguldījumu mūsu identitāšu un sociālo lomu veidošanā, ka no seksisma brīvai tulkošanai ir nozīmīga loma sociālo pārmaiņu procesā un ka nevar runāt par seksismā nebalstīto valodu, neņemot vērā no seksisma brīvu tulkošanu. Tulkošanas prakses (kā lingvistiskās un sociālās mediācijas procesi) ir jāpēta, lai izzinātu veidus, kā šīs prakses dzimumus atveidotu valodā. Šajā analizē ir jāņem vērā dažādi katrai valodu kombinācijai specifiski aspekti. Novērojumu pierādīšanai es pievērsīšos angļu-spāņu valodas kombinācijai. Šāda valodu kombinācija tiek īpaši bieži lietota aplūkojamajā kontekstā.

Saistībā ar diviem iepriekš minētiem analīzes līmeņiem dzimumu lingvistiskās reprezentācijas analīzi veido 1) diskursīvais līmenis, kura centrā ir izteikumi, kas oriģinālajā tekstā pārraida tikai dažus konteksta nosacītus, ar dzimšu lomām saistītus aspektus, un 2) vārda līmenis, kas, atšķirībā no pirmā līmeņa, gandrīz vienmēr pastāvēs avottekstā, piemēram, dzimtes lingvistiskajā

kategoriņā. Abi analīzes līmeņi ir fundamentāli tulkošanas potenciāla kā dzimumu līdztiesības veicināšanas rīka izzināšanā. Īpaši pievērsīšos sieviešu un vīriešu lingvistisko reprezentāciju analīzei angļu-spāņu tulkojumos vārda līmenī, jo tieši šeit, pat ņemot vērā teksta tēmu un tekstuālo tipoloģiju, gandrīz vienmēr parādās dzimtes marķieri. Šī nemainīgā klātesamība piešķir lingvistiskajai dzimtei politisko un ideoloģisko jēgu, kas nozīmē, ka tulkošanai ir jāpārvar tradicionāli skatījumi un attieksmes, kas neuztver dzimtes kategoriju kā būtisku tulkošanas prakses elementu. Tieši pretēji, tie piedāvā vienkāršot dzimti līdz valodas strukturālo likumu raksturlielumam. Īsi sakot, es pētīšu tulkošanas un lingvistiskās dzimtes ietekmi uz dzimumu (ne)redzamības praksēm, kuras tiek piedēvētas nemainīgajām attiecībām starp bioloģisko dzimumu un tā reprezentācijām ar lingvistiskās dzimtes kategoriju.

Problēmas lingvistiskās dzimtes tulkošanā

Lingvistiskās dzimtes tulkošanas dilemma ir specifiska katrai valodu kombinācijai. Šī iemesla dēļ, nepretendējot uz piemēru vai metožu izsmelšana saraksta veidošanu, pievērsīšu uzmanību dažām biežāk sastopamām problēmām, kuras parādās angļu-spāņu tulkošanas gadījumā.

Piemēram, tulkojot no tādas valodas kā angļu (kurā pastāv vairāki piemēri nekatrās dzimtes kategorijai) uz tādu valodu kā spāņu (kurā eksistē vairāki dzimti noteicošie piedēkļi un kurā gandrīz vienmēr ir nepieciešams definēt lietvārdu un īpašības vārdu dzimti), tulkotāji/-as cīnās ar oriģinālo tekstu, kurā objekta dzimums nav noteikts, un mērķvalodu, kurā runas objekta dzimumam ir jābūt noteiktam. Iedomājieties šādu piemēru: izteiciena *my teacher's friend* (mana/manas skolotāja/skolotājas draugs/draudzene) tulkojums spāņu valodā prasa papildu informāciju, ko oriģināla valoda nesniedz attiecībā uz iesaistīto personu/vēstītāju dzimumu. Jebkurai no sekojošajām formām varētu būt atbilstošs tulkojums: *la amiga de mi profesora* (manas skolotājas draudzene), *el amigo de mi profesor* (mana skolotāja draugs), *la amiga de mi profesor* (mana skolotāja (vīr. dz.) draudzene) vai *el amigo de mi profesora* (manas skolotājas draugs).

Problēmas parādās arī tulkojumos no spāņu uz angļu valodu – gadījumos, kad spāņu valodā teikumā nav eksplicīta subjekta (teikuma priekšmeta, piemēram, *hizo los deberes*) un tulkojums paredz vēstītāja dzimuma izcelšanu (*he did his homework* (viņš izpildīja savu mājasdarbu), *she did her homework* (viņa izpildīja savu mājas darbu), *s/he did his/her homework* (viņš/-a izpildīja viņa/-s mājasdarbu), *someone did their homework* (kāds izpildīja viņu mājasdarbu), *they did their homework* (viņi izpildīja viņu mājasdarbu) u. c.). Turklāt tiešās personas piederības partikulas *su* vai *sus* tulkošana izraisa līdzīgu problēmu, jo *todo el mundo debería sacarse su zapatos* varētu būt tulkots kā “katram ir jāatstāj apavi (viņa/viņas apavi)” vai pat “viņu apavi”.

Tulkojumos no spāņu uz angļu valodu līdzīga dilemma parādās, kad valodā ar gramatisko dzimti tiek lietota vīriešu dzimte un nav iespējams uzzināt objekta ģenētisko vai specifisko būtību, kas rada nopietnu uztveres problēmu tulkojumā (jēdziens *tios* angļu valodā var būt pielīdzināts vārdiem *uncle* (tēvocis), *aunts and uncles* (tantes un tēvoči), *aunt and uncle* (tante un tēvocis), *aunt and uncles* (tante un tēvoči) vai *aunts and uncle* (tantes un tēvocis)). Visbeidzot, tulkotājam/-ai var būt nepieciešams pārrakstīt tekstu avotvalodā, kura marķē dzimti mērķvalodai neiespējamā veidā. Piemēram, ja oriģinālais teksts izteikti norāda uz objekta dzimumu, taču mērķvalodas teksts neparedz dzimuma tulkošanu līdzīgā veidā, to var padarīt par nozīmīgu, piemēram, tulkojot *escritor* kā *writer* (rakstnieks) vai *escritora* kā *writer* sieviešu dzimtē (rakstniece). Šajā situācijā tulkotājam ir jāizlemj, vai un cik lielā mērā ir atbilstoši tulkotajā materiālā iekļaut informāciju par personas dzimumu tā, lai nepazaudētu informāciju, ko ietver avotvalodas vīriešu vai sieviešu dzimtes piedēklis. Protams, šī iekļaušana ir teksta ieguvums, jo tā piešķir lielāku nozīmīgumu informācijai par objekta dzimumu, nekā tas ir oriģinālā. Dažos gadījumos, domājams, noderīgāk dzimti nenorādīt.

Vienkāršie “risinājumi”

Lai izpētītu risinājumus, kurus radījuši tulkošanas programmu studenti, strādājot ar līdzīgām problēmām, 2005./2006. gadā veicu empirisko eksperimentu ar programmas *Angļu/Galīcijas kultūras un tulkošanas studijas* studentiem (bakalaura programmā rakstiskajā un mutiskajā tulkošanā Vigo Universitātē Spānijā). Eksperimenta gaitā studentiem bija lūgts iztulkot īsus tekstus par vispārīgām tēmām, kuros parādījās daži lingvistiskās dzimtes tulkošanas kontekstiem atbilstoši teikumi. Studenti netika informēti par testa galīgo mērķi. Vispārīgie rezultāti apliecināja “vīriešu (dzimtes) – kā – normas principu” (Braun 1997: 300). Tas nozīmē, ka bez precīzām zināšanām par subjekta dzimumu (bez dzimtes marķiera) tika lietota vīriešu dzimte, tādējādi izceļot sieviešu dzimtes (un sievietes) neredzamību. Ģenētiski saistītā konteksta vārds *children* (bērni) tika iztulkots kā *ninos* 90 procentos gadījumu; un izteikums *se levanto y fue a trabajar* bija saprasts kā *he woke up and went to work* (viņš pamodās un gāja uz darbu) 75 procentos gadījumu. Brauna princips tiek ievērots līdz brīdim, kāmēr no normatīvās gramatikas perspektīvas bija pieļautas tulkošanas kļūdas: *one experiences one's pregnancy differently* (ikviens piedzīvo grūtniecību dažādi) bija tulkots šādi: *uno vive su embarazo de forma* [...] 53 procentos gadījumu, tādējādi piedāvājot neiespējamo vīrieša grūtniecības situāciju. Līdzīgi *he's a very well-known gynaecologist; his patients are happy with him* (viņš ir ļoti labs ginekologs; viņa pacientes ir apmierinātas (ar viņa darbu)) bija tulkots spāņu valodā kā *es un ginecologo muy famoso; sus pacientes estan muy contentos con el* 76 procentos gadījumu. Vīriešu dzimtes

marķieris *o (contentos)* pieļauj neticamu situāciju, kurā vīriešiem būtu nepieciešamas ginekoloģiskās konsultācijas.

Citos gadījumos “vīriešu princips” tulkojumos tika lietots attaisnoti, piemēram, gadījumos, kad tulkotājs sastapās ar nespēju pārnest dažas vārdu spēles, miklas un jokus mērķvalodā. Piemēram, tulkojumā *a surgeon and his son went for a drive. They had a car accident and the father died. The son was taken to hospital. The surgeon called to the scene said: – I can't operate. This is my son*³ Šis piemērs bija pareizi iztulkots tikai 10 procentos gadījumu, kad tulkotāji saprata, ka persona, kura atteicās veikt operāciju, ir sieviete. Pamatojoties uz šī eksperimenta datiem, “vīriešu princips” netika ievērots tikai stereotipu apvērstās iedarbības gadījumos. Piemēram, *se levanto e hizo la cama* tulkots kā *she woke up and made the bed* (viņa pamodās un saklāja gultu) 65 procentos gadījumu un *my cousin is brave* (mans brālēns / mana māsiņa ir drošsirdīgs/-a) kā *mi primo* 95 procentos gadījumu.

Šī empīriskā eksperimenta rezultāti apliecina seksistisko lingvistisko kontekstu atražošanas tendenci, kas sieviešu dzimti padara par neredzamu (lingvistiskajā līmenī) un pārraida sieviešu neredzamību (kognitīvajā līmenī), ļaujot sievietēm parādīties vienīgi tajās situācijās, kuras reproducē pastāvošas dzimtes lomas un stereotipus. Tulkošana pastiprina seksisma valodas lietojumu mērķvalodā pat tad, kad tulkojums tiek veikts no seksisma atbrīvotā teksta oriģināla. Šie rezultāti pieļauj, ka eksperimenta priekšmeti (subjekti) neņēma vērā lingvistiskās dzimtes raisītās problēmas (uztverot to kā gramatisko kategoriju bez specifiskās nozīmes), un līdz ar to tā (dzimte) nepietiekami stipri parādās tulkojumā. Vai arī, apzinoties problēmas, studenti tišām vairījās no to risināšanas saskaņā ar normām un iecerēm, jo, “kad tulkotāji dara to, ko no viņiem gaida, viņus uzskatīs par veiksmīgiem” (Hatim 2001). Šīs normas un ieceres, kuras lielākoties ietekmē tulkojamā darba uztveri, kā arī sabiedrības vērtējumu, mēdz sakrist ar hegemonisko domu. Šī iemesla dēļ tulkotājs/-a, mēģinot apliecināt tulkojuma piemērotību, mēdz veidot tulkojumu saskaņā ar dominējošā diskursa paradigmu, tādējādi producējot tekstu, kas rāda konservatīvu tendenci, un tā ir pat ievērojamāka nekā avottekstā (Lefevere 1992: 50).

Alternatīvie soļi: no seksisma brīvs tulkojums

No seksisma brīvai tulkošanai ir fundamentāla loma valodas patriarhālā sloga mazināšanā. Pētot no seksisma brīvu tulkošanu, nevar neminēt Kanādas feministisko tulkotāju aktīvo līdzdalību angļu-franču kultūras dialoga veicināšanā, īpaši 20. gs. 80. un 90. gados, kā arī viņu priekšlikumus par dažādiem ar dzimti un tulkošanu saistītiem aspektiem. Aizstātot feministiskās ideoloģijas ietveršanu tulkošanas praksē, lai apšaubītu jaunās patriarhālās dabas un sabiedrības formas, Kanādas feministiski noskaņotās tulkotājas pārtulkoja avangardajā angļu valodā Kvebekas franciski runājošo autoru literāros

darbus. Viņu piedāvātos tulkojumus raksturoja uzbrukums patriarhālās valodas mizoginiskām paražām ar mēģinājumu izveidot paralēlu feministiskās literatūras kultūru, kam pamatā bija nopietna postmoderno valodas teoriju ietekme. Lietojot šos tekstus par pamatu, Kanādas tulkotājas skaidroja tulkošanu kā nozīmes veidošanas un pārraidīšanas procesa turpinājumu dažādu diskursu tīklā. Ņemot vērā franču valodai raksturīgās iezīmes (tās gramatiskā dzimte nemainīgi izceļ un norāda objektu dzimumu), kā arī angļu valodas iezīmes (nekatrās dzimtes un abējādās dzimtes/epicēnas), tulkotājas izstrādāja jaunu izteiksmes formu, kura tulkojumā neizdzēstu oriģinālajā tekstā marķētās dzimtes. Piemēram, franču *auteures* (autores, siev. dz.) ir pārveidots par angļu *authers* (autores) pretstatā pamata formai *autori* (*authors*), kā arī ieviestas tulkošanas stratēģijas, kas pēc tam tika klasificētas kā papildinošās, ievada, atsaucošās stratēģijas un “teksta aplaupītājas” (Flotow 1997).

Šie Kanādas feministu pieņēmumi bija lietderīgi un, paužot avangardismu, izteikti iedarbīgi feministiskā skatpunkta attīstībā. Tomēr jāatzīmē, ka šo ideju lietojums ir ierobežots ar literāru avottekstu tulkošanas žanru. Ir labi atcerēties, ka vārda līmenī lingvistiskā dzimte ir klātesoša visos tekstu tipos (piemēram, likumi un normatīvie akti, darba dokumenti, grāmatas (mācību grāmatas), plaša patēriņa produkti, filmas u. c.). Rodas jautājums, vai šie žanri paredz noteiktu dzimtes izpausmi vai arī to būtībai ir kāda nozīme vīriešu un sieviešu sociālo un kultūras lomu noteikšanā. Tāpēc ir būtiski, lai šīs mainīgās kategorijas būtu ņemtas vērā brīdī, kad tiek attīstītas seksismā nebalstītas tulkošanas metodes. Ceru, ka tieši šīs metodes var palīdzēt saskatīt trīs neatkarīgas (tulkošanas) fāzes, un katrā no tām aktīvi līdzdarbojas tulkotājs. Pirmā fāze būtu kritiskā lasīšana, otrā – aktīvā (pār)lasīšana un trešā – tulkošanas ētikas apjēgsme. Turpinājumā aplūkošu katru no šīm fāzēm, īpaši koncentrējoties uz vārda līmeņa analīzi.

Pirmajā, kritiskās lasīšanas, fāzē tulkotājam ir jāpievērš uzmanība avotteksta lingvistiskajiem elementiem. Tas tiek darīts, lai identificētu situācijas, kurās oriģinālajā tekstā nepastāv seksisma elementi (taču kuri tulkojumā var iegūt seksisma aprises tulkotāja neuzmanības dēļ), bet mērķvalodā “vīriešu principa” dēļ var par tādiem pārtapt. Kritiskā lasīšana arī ietver par seksistiskiem vārdiem uzskatāmo vienību pamanīšanu avotvalodā un to kritisku novērtēšanu. Tāpat šī fāze ietver potenciāli seksistisko vārdu iedarbību uz mērķsabiedrību, tādēļ tiek lietotas dažādas tulkotā teksta pārrakstīšanas stratēģijas. Tas paredz katras situācijas atšķirīgu izvērtēšanu un noteikšanu, kādā pakāpē lingvistiski iekļaujošā tulkošana var būt lietderīga vai neproduktīva “patiesi patriarhālā teksta rupja un nemainīga ziņojuma mīkstināšanai” (Simon 1996: 124–125). Visos gadījumos pirmajā fāzē ir svarīgi izvairīties no esenciālismā balstītas attieksmes, kas starp vairākām izvēlas tikai vienu interpretāciju. Šķiet noderīgi atcerēties par “trešo lingvistiskā feminisma vilni” (Mills 2003). Paralēli feminismam tas atcēla globālu valodas sistemātisko lietojumu atspoguļošanu, tā mērķis bija koncentrēties uz katra atsevišķa sprieduma stratēģisko

analīzi, kas var aizvest pie universālajiem vispārinājumiem par vīriešiem un sievietēm. Tas savukārt nozīmēs kontekstualizētās analīzes iespēju, kas sniedz izpratni par nozīmes robežu dibināšanas veidiem; turklāt noraida vīrieša/sievietes kā atsevišķas kategorijas izpratni un analīzi.

Otrā šīs metodes fāze veidojas no aktīvās (pār)rakstīšanas, kurai nepieciešams lietot no seksisma brīvas tulkošanas stratēģijas. Tās veido no seksistiskās leksikas atbrīvotu tekstu. Aktīvā (pār)rakstīšana noris abos līmeņos – strikti lingvistiskajā un kognitīvajā. Raksta turpinājumā sekos dažas stratēģijas, kas var būt ietvertas no seksisma brīvajā (pār)rakstīšanā.

Kompensācija. Šī tehnika paredz iejaukšanos tekstā, lai kompensētu dažādības starp valodām un kultūrām, kā arī veidiem, kuros lingvistiskā dzimte ir definēta (piemēram, vārda konotācijas, kurām ir ietekme uz tā kognitīvo reprezentāciju, u. tml.). Kā redzējām iepriekš, viena no principiālām tulkošanas problēmām vārda līmenī ir veids, kādā lingvistiskā dzimte ir marķēta dažādās valodās, kā arī vīriešu dzimtes lietošanas tendence gadījumos, ja par dzimti nekas nav zināms. Lai izvairītos (vai mazinātu) no šāda principa un sekojot Annes Pauvelas (*Anne Pauwells*) (1998) piedāvāto piemēru kopai, to var kompensēt dažādos veidos. Viens no tiem ir vispārinājumi vai neitralizācija, kas sastāv no katras (konkrētās) dzimtes formu un specifisku marķieru izslēgšanas (īpaši tekstos, kuros zināšanas par objekta dzimumu nav nozīmīgas). Tehnikas mērķis ir piedēvēt vispārinājumam vai abstraktajiem jēdzieniem patiesi neitrālo dabu (Pauwells 2007: 880). Piemēram, vārda *policeman* vai *policewoman* vietā lietot *police officer*; *he* (viņš) vietniekvārds var būt aizvietots ar *they* (viņi/viņas) gadījumā, kad tekstā tam nav dzimtes kvalitātes vai vērtības. Spāņu valodā, piemēram, vārdu *alumna* vai *alumno* vietā lietot *alumnado*. Spāņu valodas vārda *profesoras* tulkojums angļu valodā varētu būt *teachers* (skolotāji/-as) vai *teaching staff* (mācību personāls, mācībspēki), un *translator* var tikt tulkots spāniski kā *sujeto traductor*, *quen traduce*, *persona traductora* u. tml.

Otrā kompensācijas forma tiek veidota ar feminizācijas precizēšanu. Tā ir abu lingvistisko dzimšu definēta, attiecināta uz cilvēkiem. Tulkošana skar valodu, kurā personas dzimums ir minēts (sieviešu – sievietēm, vīriešu – vīriešiem un abu lingvistisko dzimšu gadījumā, ja personas dzimums nav zināms). Formas mērķis ir izcelt vēsturisko un nemainīgo sieviešu neredzamību valodā. Izmantojot šo principu praksē, stratēģija dažreiz prasa dažādu resursu lietojumu, piemēram, iestarpinājumu (parantēžu), slīpsvītru, @ simbola vai dublikācijas lietojumu. Piemēram, *he* (viņš) vietniekvārda vietā var lietot *she/he*, *s/he*, (*s*)*he*, *she* vai *he*, *he*, vai *she*, *he/she* u. c.; *hermanos* vietā būtu *hermanos y/o hermanas*, *herman@s*, *hermana/o*, *hermana y hermano* u. c.; vārda *translator* (tulkotājs/-a) tulkojums būtu *traductor@*, *traductor(a)*, *traductor/a*, *traductor y traductora*, *traductora y traductor* u. c., un vārdu *profesorado*, *personal docente* un *profesores* tulkojums būtu *male or female*

teachers (vīriešu vai sievietes macībšpēki), *(fe)male teachers*, *male and female teachers*, *(wo)man teachers* u. c.

Dažos gadījumos valoda nepiedāvā tādu realitātes skaidrošanas veidu, kas nediskriminētu sievietes. Ja šāds gadījums ir klātesošs, ir nepieciešams izmantot citas kompensācijas tehnikas, piemēram, neoloģismu veidošana (*users* (lietotāji/-as) varētu būt *usiariado*; *potter* sievietes dzimtē (podniece) būtu *alfarera*⁸, un *traductora* būtu *translatrise* (tulkoātāja) vai *translatress*).

Lingvistiskā pārraušana/sagraušana. “Lingvistiskās pārrakstīšanas” rašanās (Pauwels 1998: 98) veidojās no pamatīgo pārmaiņu ieviešanas tulko-tajā tekstā. Tās ietver semantiskās pārmaiņas, lingvistiskās inovācijas, vārdu izrunāšanas atjauninātus veidus, grafiskā izcēluma lietojumu, lielo burtu, slīpraksta un citēšanas robežas atzīmējošo pēdiņu lietojumu u. c. Līdzekļu mērķis ir izcelt sievietes klātesamību tekstā. Piemēram, vārda *journalist* (žurnālists, vīr. dz.) tulkojums varētu būt *periodisto*⁹, tulkojums vārdu savie-nojumam *los detechos del hombre* varētu būt *huMAN rights* (cilvēka tiesības) vai *man's rights*; tulkojums savienojumam *female cook* var būt *cocinerA* vai, runājot pat vēsturi (*historia*) tās patriarhālās ietekmes kritikas aspektā, var būt *herstory*.

Teksta labojumi. Šī tehnika tiecas “labot” oriģinālu gadījumos, kad tajā var būt saskatītas “kļūdas”; tādēļ tulkojums vārdu savienojumam *los derechos del hombre* būtu *human rights* (cilvēku tiesības – pretstatā burtiskajam *men's rights* (vīriešu tiesības)).

Polifoniskā izvēle. Tai vajadzētu parādīties pēc “polifoniskās lasīšanas” (Said 1993), t. i., dinamiskās lasīšanas, kura ņemtu vērā abus – dominējošās (seksistisko) un subversīvās interpretācijas – līmeņus. Dažbrīd var rasties situācijas, kurās konkrētajā kontekstā esošā mērķvaloda prasa vienas vai otras dzimtes obligāto izvēli (piemēram, ja redakcionālās prasības neļauj tulkotājam/-ai lietot neoloģismus). Šādos gadījumos pirms gala lēmuma pie-ņemšanas par kādas konkrētas dzimtes lietojumu tulkotājam/-ai būtu nepie-ciešams iekļaut abas iespējas (vīriešu un sievietes dzimti).

Tulkotājam/-ai ir jābūt uzmanīgam/-ai, runājot par nesistemātisko ste-reotipu atveides svarīgumu, ko bieži asociē ar katru no dzimumiem. Tāpēc, ja nav konkrētā dzimuma noteicēja, ir jāvairās no automātiskiem un nepārdo-mātiem tulkojumiem. Piemēram, izteicienu *nurses and doctors are on strike* (medmāsas/medbrāļi un ārsti/-es streiko) nevajadzētu automātiski tulkot kā *las enfermeras* (siev. dz.) y *los medicos* (vīr. dz.) *estan en huelga*, kā arī *they are always crying* (viņi/-as vienmēr raud) automātiski tulkot ar sievietes dzim-tes marķieriem kā *son unas iloronas*. Tulkojumiem viens no iespējamajiem problēmas risināšanas ceļiem, sastopoties ar tiešu ģenētisko lietvārdu, kura nosauktā objekta dzimums paliek neskaidrs, ir izvēlēties vīriešu un sievietes dzimti sabalansētā veidā (piemēram, gadījumos kā *dentist* (zobārsts/-e) un *professor* (profesors/-e) polifoniskā izvēle ir izmantot vīriešu dzimti vārdam *el dentista* un sievietes dzimti vārdam *la catedratica*). Tādējādi abi dzimumi

ir līdzvērtīgi atveidoti pretstatā vīriešu dzimtes dominējošam lietojumam, kas padara sievietes dzimti par neredzamo kategoriju.

Metateksti. Šo tulkošanas palīgriku var lietot atsauču, ievadu, priekšvārdu, tulkotāja/-as piezīmju u. c. veidā. Metateksti ir viens no galvenajiem rīkiem seksismā nebalstītajā tulkošanā. Metatekstualitāte var tikt izmantota kā stratēģija pati par sevi. Piemēram, to varētu lietot, lai pievērstu uzmanību seksisma izpausmēm avottekstā, seksismam, kas tiek atkārtoti uzturēts mērķvalodā. [...] Tomēr tā arī var būt saprasta kā visu iepriekš minēto tehniku papildinātāja, jo, lietojot metatekstus, tulkotāji/-as var izskaidrot viņu tieksmes un ieceres, tulkojuma nodomus, no seksisma brīvas tulkošanas iemeslus, tulkotāju oriģinālā teksta izpratni, izvēles iemeslus vai arī citus iespējamus teksta lasījumus. Metatekstu tehnikas tāpat tiek lietotas, lai kontekstualizētu tulkojumu, tekstu vai autoru/-es.

Nav obligāti noteikts, ka šīm stratēģijām jābūt universālai vērtībai, kā arī nav obligāti, lai tās tiktu lietotas tulkojumiem kā galvenās vadlīnijas. Dažas tehnikas konkrētā situācijā var būt daudz lietderīgākas par citām atkarībā no vairākiem faktoriem. Būtiski, lai tulkotājam/-ai nav jāzaudē priekšstats par objektīvo un seksismā nebalstīto tulkojumu kā lingvistisko reprezentāciju, kā arī nediskriminējošās kognitīvās reprezentācijas veicinātāju. Viens no faktoriem, kas jāņem vērā, ir teksta lietojums mērķvalodā, kas ir būtiski, lai izvairītos no mērķauditorijas daļas izslēgšanas. Pretējā gadījumā teksts izkropļos lingvistiskā egalitārisma mēģinājumu un tulkojums riskē konsolidēt vai arī aizšķērsot nozīmi, nevis ieguldīt sabiedrībā un sociālajās institūcijās attīstītajās tulkošanas stratēģijās, kas saistās ar konkrēto lingvistisko kopu un sociālu kopienu kopumā. Precizējuma stratēģija ir biežāka spāņu valodai līdzīgajās valodās (kuru dzimtes marķēšanas procesi ir joprojām produktīvi), vienlaikus angļu valodai līdzīgajās valodās (ar ļoti retiem dzimti definējošiem piedēkļiem, piemēram, vārdos *actress* (aktrise), *waitress* (viesmīle) vai *police-woman* ([viņa] policiste)) tiek mēģināts sekot neitralizācijas stratēģijai. Par spīti tam, neitralizācijas stratēģija spāņu valodā arī tiek lietota kopā ar ievada tekstu (*pretext*), kas atvieglo sintaktisko saskaņošanu. Angļu valodā objekta dzimums dažreiz tiek definēts tiktāl, ciktāl tas izceļ viņa vai viņas klātbūtni.

Citi vērā ņemami faktori ietver funkciju, ko tulkojumam jāsaglabā mērķkontekstā; tas arī saistās ar avota teksta autorību (vai tas ir anonīms/-a autors/-e vai arī labi atpazīstams/-a literārā teksta autors/-e); auditorijas tipu, kam tulkojums domāts (te nepieciešams izvērtēt pakāpi, cik lielā mērā katra no stratēģijām būtu labāk uztverta vai atbilstoša); teksta žanru (tā ierobežojumi var būtiski mainīties un ir atkarīgi no tā, vai tulkojums ir audiovizuāls, literārs, zinātnisks, tehnisks u. c.) vai arī tekstā ietvertu dzimtes ideoloģiju (vai tā ir izteikti feministiska, atklāti mizogīniska, vai nepretojas dzimtes manifestācijām vai arī ir pret visām citām starpesošajām iespējām). Blakus šiem novērojumiem vēlams pievērst uzmanību dažāda veida aizliegumiem, kas ietekmē tulkotāja/-as lēmumus, piemēram, precīzus tulkojuma nodošanas

terminus, ekonomisko stāvokli (jo agrāk tulkojums ir pabeigts, jo agrāk to var iesniegt un sākt citu tulkojumu, kas nozīmētu arī lielāku ienākumu mēneša beigās un mazāk laika pārdomām par dzimumu lingvistisko reprezentāciju radītajām dilemmām), nepieciešamību tulkot konkrētajā veidā, ko prasa tulkošanas aģentūra, izdevējs, klients u. c.

Trešā no seksisma brīva pārrakstīšanas fāze ir tulkošanas ētika, kas ir fundamentāla leģitīmā tulkojuma noteikšanas procesā. Šī fāze nav jāredz kā pakāpe, kura ir izvietota pēc iepriekšējām divām, bet gan tai jābūt ievērotai visā tulkošanas procesā. Manā skatījumā tulkošanas ētikai jābalstās uz tulkotāja/-as atbildību par paveikto, jāatspoguļo paškritika ar uzsvāru uz tekstuālās interpretācijas iespējām un robežām. Ētika ir balstīta uz tulkotāja/-as atbildību par viņa/-as iesaistīšanos nozīmes “radišanā”, kura vienmēr ir klātesoša mediācijas procesā, kas arī ir tulkojums pats par sevi. Tulkotājam/-ai ir jāvērtē izvēlēto stratēģiju neizbēgamā ietekme uz gala rezultātu – tulkojumu. Visbeidzot, tā ir balstīta uz atbildību padarīt neredzamo par redzamo, t. i., brīdināt sabiedrību par tekstuālo iesaistīšanu (līdz pakāpei, ko atļauj tulkojums), paturot prātā Antuāna Bermā (*Antoine Berman*) pieņēmumu *le traducteur a tous les droits des lors qu'il joue franc jeu* (Berman 1995: 93). Īsumā – no seksisma brīvu tulkošanas stratēģiju lietojums atkarībā no katra konkrētā teksta nevar būt pielīdzināms tulkošanas ētikas principu kopumam.

No seksisma brīvas tulkošanas kritiskā analīze

Lai no seksisma brīvai tulkošanai pievērstu uzmanību, kādu tā ir pelnījusi mūsdienu tulkošanas studiju laukā, ir nepieciešams kontekstualizēt šīs prakses disciplīnas gan teorētiskā, gan praktiskā lietojuma ziņā.

No seksisma brīva tulkošana un tulkošanas studijas

No seksisma brīvas tulkošanas nolūks ir jāskata 20. gs. 80. gadu post-teoriju dažādības kontekstā (piemēram, postkoloniālisms, postmodernisms, poststrukturālisms), jo tās bija disciplīnas, no kurām mūsdienu tulkošanas studijas ir smēlušās perspektīvu dažādību. Šīs perspektīvas izceļ nepieciešamību pārvietot konvencionālo pētniecības fokusu no produkta orientētā (un ticības tam, ka ir iespējams sasniegt vienotu “ideālu tulkojumu”) uz tulkošanu vērsto procesu (Snell-Hornby 1998: 82). Piešķirot svarīgumu procesam, tulkotāja/-as loma un klātesamība tiek pārvietota uz rakstīšanas aktu, kas dominē pār seno pieņēmumu par tulkotāja/-as neredzamību teksta tapšanā, kā arī tā/ tās lomas sasaisti ar augstāko objektivitātes izpausmi starp divām valodām. Daļēji šis novirziens ietver tulkotāja/-as nelokāmās mediatora lomas apzināšanos, jo tulkotāji/-as bieži izvēlas vienu interpretāciju daudzo piedāvājumu

klāstā. Objektīvs tulkojums ir kļūdainis, un visi priekšstati par neredzamību, ekvivalenci, uzticību, neitralitāti un objektivitāti izzūd. Vēl vairāk, tas paredz pārveidošanas un (tulkotā teksta) reprodukcijas tieksmes pamanišanu, līdz ar ko tulkotais teksts iegūst identitāti un autonomiju pretstatā teksta oriģinālam. Šī pamanišana Sjūzenai Basnetai (*Susan Bassnett*) un Andrē Lefevram (*Andre Lefevere*) lika domāt par disciplīnas nosaukuma maiņu, nodēvējot to par “Tulkošanas un pārrakstīšanas studijām”.

Pēc šo jauno perspektīvu parādīšanās tulkojums kļuvis par starpkultūru komunikācijas procesu (un tas vairs nav vienīgi jautājums par lingvistisku aizvietošanu ar neitrālām un patriarhālām zīmēm) “kultūras pavērsiena” robežās (Bassnett 2007: 10). Kultūras pavērsiens skata ideoloģiju kā atbilstošu konceptu, kuram jābūt ietvertam tulkošanas procesā (apvienojot jēdziena negatīvās konotācijas, kas paredz to, ka tulkošana ir sinonīmiska deviācijai un subjektivismam), jo “ideoloģija vairāk nekā lingvistika vai estētika noteic tulkotāju operacionālās izvēles” (Cronin 2000: 695). Ideoloģija ir pārnesta ar vārdu un diskursu lietojumu, un tā ir domāta tieši šim mērķim, ko kritiskā diskursa analizē uzskata par svarīgu valodas kā sociālās prakses noteikšanā (Fairclough, Wodak 1997: 261). Ideoloģija vienlaikus arī atkailina pamatā esošās vērtības un (citas) ideoloģijas, kas ietekmē pastāvošās varas attiecības sabiedrībā. Līdzīgi kritiskā lingvistika izgaismo dažādās valodās dominējošās ideoloģijas paslēptos aiz šķietami “neitrālām” un “dabiskām” valodas normām un tajās lietotām izteiksmēm. Ideoloģija mēdz būt dominējoša arī skaitliskajā izpausmē, tāpēc ka tā pastiprina dominējošo šķiru intereses, kas uzliek pienākumus maskēt to (ideoloģiju) un funkcionēt, sekojot zemapziņas dinamikai (Althusser 1975).

Secinot – no seksisma brīva tulkošana atrod leģitimitāti kontekstā, kad ir saprasta neitralizācijas un ideoloģiskās objektivitātes neiespējamība, tādējādi ideoloģijas iekļaušanās teksta tulkojumā ir pārvarama. Līdzīgi ir leģitīmi, ja lingvistiskais lietojums tiek uztverts kā dabisks un neideoloģisks, un tas faktiski nozīmē neapzinātu sekošanu dominējošai patriarhālai ideoloģijai. Mēs varam spriest: ja tulkotājiem/-ām nav apziņas par iekļaušanās iespēju (varbūt pat noliedzot to vai atspoguļojot par tulkojuma objektivitāti), viņi/-as ievēro dominējošo patriarhālo ideoloģiju tieši tāpēc, ka tā ir dominējošā un tiek skatīta kā “normālā”, “dabiskā” un jautājumus neraisošā. Līdz ar to situācijā, kad tulkotāji/-as tiek iepazīstināti/-as ar iespējamo iekļaušanos (tajā nozīmē, ka viņu apziņa pieļauj šo procesu) no dzimtes skatpunkta, viņi var piekrist patriarhālajai ideoloģijai vai feministiskajai ideoloģijai.

No seksisma brīvas tulkošanas profesionālā prakse

Cik lielā mērā neseksistiskā tulkošana, kā es to definēju, varētu būt piedzīvota prakse? Definējot neseksistiska avotteksta neseksistisko tulkošanu

(vai nu tāpēc, ka tā ir neitrāla kā, piemēram, *your teacher's friend* [sk. raksta sākumu – *tulk. piezīme*], vai arī tāpēc, ka tā jau iekļauj seksimā nebalstīto valodu, kā *a Briton's home is their castle* (britu māja ir viņu pils)), tā var būt viegli saskatāma kā vispārīgā patiesība, kaut arī realitātē tā biežāk tiek uzverta kā mākslīga vai lieka. Aizstāvot no seksisma brīvu tulkošanu gadījumā, kad avotteksts nepiekrīt ideoloģijai, ja, piemēram, tekstos tiek lietota androcentriskā un diskriminējošā valoda (*businessman* (uzņēmējs) ar “ģenētisko” nozīmi), pastāv vairāki pretrunīgi aspekti. Šajos gadījumos parādās jautājums par seksimā nebalstītas tulkošanas atbilstību, un šī jautāšana bieži ir realizēta ar viskonservatīvākās sabiedrības daļas spēkiem. Tulkotāji/-as paši/-as par sevi (sekojot Lefevra idejai, tas notiek tāpēc, ka tulkotāji/-as tiecas būt diezgan konservatīvi/-as) un sabiedrība kopumā bieži argumentē, balstoties uz ārpus konteksta esošajiem faktoriem vai priekšstatiem par to, ka ar “neuzticamu” tulkošanu oriģinālais teksts zaudēs būtību.

Tāpēc ir nepieciešams uzsvērt no seksisma brīvas tulkošanas leģitimitāti un faktu, ka ir attaisnojami lietot to visa veida tekstiem tik ilgi, kamēr vien tulkojums ir paveikts un atrodas saskaņā ar tulkošanas ētiku, kā arī kamēr vien tas ir apvienojams ar pausto nostāju (kuru ir adoptējis tulkotājs/-a) skaidrību. Turklāt ir derīgi uzsvērt, ka ar aprakstīto stratēģiju lietojumu tulkotāji/-as tikai adoptē un lieto plaši pazīstamās tulkošanas tehnikas, kas ir neanonīmi pieņemtas slēpto, dzimtei nepiesaistīto kontekstu tulkošanai.

Īss ieskats tulkošanas praksē rāda dažādus piemērus. Viens piemērs ir izjaucošā/graujošā ekvivalenta gadījums, kuru ir piedāvājis Ežēns Nida (*Eugene Nida*) (1964), lai aizvietotu konkrētu jēdzienu, kam trūkst tieša “ekvivalenta”, ar obligātiem paskaidrojumiem mērķvalodā. Cits piemērs ir Kumāra Vinē (*Kumar Viney*) un Žana Darbelnē (*Jean Darbelnet*) definētais kompensācijas jēdziens (1958). Papildinājumam – metateksti ir slavenā Antuāna Bermā (*Antoine Berman*) izteiciena *etayage de la traduction* (atbalstot kāda tulkojumu) (1995) atslēgas daļa. Šī funkcija ir kā kontekstualizējošais elements, kurā zemsvītru piezīmēs skaidro tulkotāja/-as teksta interpretāciju, tādējādi izvairoties no konkrētā risinājuma vai līmeņa, ko šajā gadījumā uzskata par aizdomīgu. Metateksti ir arī jēdziena “blīvais tulkojums” (*thick translation*) (Appiah 1993) fundamentālā daļa. Vispārīnājumi tiek bieži lietoti tulkojumos, kad avotteksts ir pārāk specifisks, runājot par kādu konkrētu tēmu, kā arī kad augsta precizitāte mērķvalodā nav paredzēta (piemēram, *shade* un *shadow* (ēna) tulkojumā var iztikt ar vienu *sombre*). Runājot par tulkojuma specifiskāciju, tulkotājs/-a tiecas noteikt, kuros gadījumos pastāv tulkošanas izvēles un kad ir svarīgi paust tās tulkojumā (piemēram, iekļaujot vienskaitļa un daudzskaitļa formas vārdam *you* (tu, jūs)). Dažbrīd jāizvēlas tikai viena no vairākām nozīmēm, kuras piemīt oriģinālajam vārdam mērķvalodā, piemēram, vietniekvārds *you* un lēmums tulkot to kā “tu”, *vostoras*, *vostoros*, *usted* vai *ustedes*. Neoloģismi ir bieža parādība tulkojumos, īpaši vārdu “iejaukšanas” gadījumos, jaunās, nepieredzētās realitātes aprakstīšanai (piemēram, *I-Pod*,

Blackberry u. c.). Bieži sastopamā tehnika, tulkojot kultūras īpašības (piemēram, ēdienu nosaukumus), veidojas no oriģināla saglabāšanas – tulkojumā var būt iekļauta skaidrošana vai piezīme, nereti vārdi tiek izcelti slīprakstā vai lietojot slīpsvītru ar domu norādīt uz tā svešo dabu. Tulkotāji/-as, kad sastopas ar kādu semantisku vai lingvistisko kļūdu (vai vismaz uzskata to par kļūdu), parasti labo tekstus.

Izcelšanas līmenis kā tāds vai arī manipulācija ar seksismā nebalstītas tulkošanas praksēm ietver nevis kādu īpatnēju praksi, kuru piedzīvo tulkojumi, bet gan citas prakses, par kurām netika jautāts, taču tām tiek sekots objektivitātes vārdā. Feministi/-es ir iepazīstināti/-as ar viņu ieviestajām praksēm, vienlaikus viņi/-as pamana un saprot savas ideoloģiskās saistības un subjektīvo nostāju pret realitāti, kas vienmēr ir relatīva. Citas – jautājumus neraisošās – prakses tiecas uz neredzamību, savu iejaukšanos slēpšanu, kā arī teksta manipulācijas maskēšanu; uzsverot savu uzticēšanos oriģinālam un netaisnīgi pārraidot (jēgas) pārtaisīšanu/pārrakstīšanu kā neapšaubāmu un objektīvu faktu, kas ir brīvs no ideoloģijas. Ņemot vērā, ka “nepastāv tāda lieta kā objektīvā patiesība un tātad visbistamākais manipulators nav tas, kurš rīkojas atklāti, bet gan tas, kurš apgalvo, ka ir objektīvs” (Koskinen 2002: 451), no seksisma brīva tulkošana var leģitīmi attīstīt šādu valodu, kura ļautu apšaubīt hegemoniju un noteikt androcentriskās valodas lietošanas pamatā esošās vērtības, kas tiek uztvertas un padarītas par autoritāti sabiedrībā dominējošās patriarhālās grupas dēļ. Tas nozīmē, ka no seksisma brīva valoda ir pretošanās kustība tiem/tām tulkotājiem/-ām, kuri/-as neapšaubāmi lieto iejaukšanās stratēģijas, taču neredz nepieciešamību tās izskaidrot auditorijai.

Secinājumi

Mēs dzīvojam laikā, kad tulkošana spēlē būtisku lomu individuālo un sociālo identitāšu un subjektivitāšu veidošanā. Tādēļ ir svarīgi, lai universitātēs, tulkošanas fakultātēs, tulkošanas asociācijās un forumos cīnītos par izpratnes veidošanu, lai tulkotāji/-as tiktu iepazīstināti/-as ar ētikas principiem un pienākumiem. Tulkotājiem/-ām ir jāzina par materiālo dzīvi un apziņu, ko tulkošanas prakse neatvairāmi sniedz vienā vai citā veidā, jo šis ir neizbēgams solis – sastapties ar tekstu ideoloģisko nastu.

Viens no šādām slogiem ir sieviešu un vīriešu lingvistiskā reprezentācija. Kā mēs redzējām, šī reprezentācija var parādīties arī diskursīvajā līmenī. Tomēr jāuzsver, ka vārda līmenī ideoloģiskā nasta ir vienmēr klātesoša lingvistiskās dzimtes kategorijas ziņā (vismaz gadījumā ar šai rakstā aplūkoto valodu kombināciju). Attiecīgi tulkotājam/-ai vienmēr ir jāņem vērā, ka lingvistiskai dzimtei ir politiska jēga, kas nozīmē, ka tā ir būtiska tulkošanai, ņemot vērā dzimumu neredzamību kolektīvajās identitātēs un tās materiālos apstākļus konkrētajā sabiedrībā. Tas piešķir lingvistiskajai dzimtei politisko nozīmi, kuru

tulkotāji/-as vienmēr spēs uztvert sociālo saistību un pašu atbildības līmeni – kā ideoloģiski politiskus, sociālus, kultūras un lingvistiskus mediatorus, īpašu uzsvāru liekot uz patriarhāta mūžīgumu un tā graušanas nozīmi. No seksisma brīvai tulkošanai ir materiālās sekas (vai apstākļi), jo pārmaiņas tulkošanā un lingvistiskajā praksē nozīmē arī sociālās pārmaiņas.

Piezīmes

1. Kaut arī jēdziens angļu valodā ir pazīstams, izvēlējos lietot daudzskaitļa formu, lai akcentētu feminisma kustību daudzveidību, kā arī šo kustību pārliecību un mērķu dažādību.
2. Tulkojums no angļu valodas izdevuma (Beauvoir 1952): *One is not born a woman, one becomes a woman.*
3. Angļu valodā pastāv lingvistiskās dzimtes sistēma, kurā sieviešu dzimte ir/bija tradicionāli saistīta ar vētrām, lidmašīnām, mašīnām vai optiskajām komunikācijas sistēmām (LOKAT). Sjuzenas Romēnas (*Susan Romaine*) izpratnē šī parādība balstās uz vīriešu skatpunktu, kurā vētras tiek uzlūktas kā iracionāls spēks, kas vīrietim ir jāsavaldā. Tas pats ir attiecināms uz mašīnām, laivām un lidmašīnām, kuras līdzinās vīriešu iekarotajām sievietēm.
4. *Organiskais likums* (2007. gada 22. marts) par līdztiesību starp sievietēm un vīriešiem (*tulk. piezīme: organiskais likums šeit tiek izprasts kā valsts, uzņēmumu vai citu organizāciju pamata noteikumu vienojošs princips, skat., piem., Juridisko terminu vārdnīcu. Pieejama: <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Organic+Law>*); II sadaļas I nodaļas 14. panta 11. punkts paredz “no seksisma brīvas valodas izveidošanu administratīvajās aprindās un dažāda rakstura attiecību attīstībā, iekļaujot sociālās, kultūras un mākslinieciskās attiecības”.
5. Tā kā spāņu valodā vārdam *translator* (*traductora* un *traductor*) tiek lietotas abas – vīriešu un sieviešu – dzimtes formas, esmu pārliecināta, ka pastāv nepieciešamība izcelt abu formu līdzvērtīgu iekļaušanu. Tāpat, nevēloties saglabāt sieviešu neredzamību, uzskatu par svarīgu vīriešu reakcijas uz dzimtes jautājumiem izcelšanu. Tādēļ esmu izcēlusi kā *-o*, tā *-a* galotnes lietošanu spāņu valodā, kur tās ir galvenās sieviešu vai vīriešu dzimtes noteicējas.
6. Līdzīgi kā tulkotājas (sieviešu dzimte) nevēlas dzēst dzimtes marķierus tulkojumos no franču valodas angļu valodā, es uzskatu par svarīgu faktu, ka informācija par sieviešu dzimtes piedēkli netiek izlaista. Es uzsveru, ka šajā gadījumā var tikt izmantota kompensācijas tehnika ar specifiskāciju lietošanu.
7. Vārda “kāds” (*one*) lietojums ir neitralizācijas paraugs, jo tas neparedz dzimtes kategorijas precizēšanu.

8. Spāņu valodas Karaliskā akadēmija (*The Royal Academy of Spanish Language / Academia Espanola de las Letras*) neizceļ jēdzienu *alfarera*, kaut arī tas varētu būt loģisks veids podnieces (sieviešu dzimte) amata definēšanai.
9. Tādējādi uzmanība tiktu pievērsta piedēklim *-ista-*. Par spīti spāņu valodas piedēkļa šķietamajai neitralitātei (*un artista / una artista*), dažos gadījumos neoloģismi (kā *modisto* (modes meistars)) tika ieviesti, lai nošķirtu augstākās modes jomu no *modisto* (dažos kontekstos – drēbnieks). Ar vīriešu dzimti saistīts prestižs patiesībā nozīmēja to, ka mūsdienās sievietes mēdz dēvēt sevi par *una modista*.

Atsauces

Avota teksts

Castro, O. (2010) "Non-Sexist Translation and/in Social Change: Gender Issues in Translation", in Boeri, J.; Maier, C. *Compromiso social y traducción/interpretación translation/interpreting and social activism*. Granada: ECOS, pp. 106–120.

Izmantotā literatūra

- Althusser, L. (1975) *Essays in Self-Criticism*. London: NLB.
- Alvarez, A. (2001) "The Entrepreneurship of Resource-Based Theory", *Journal of Management*, pp. 755–775. Columbus: The Ohio State University.
- Appiah, A. (1993) *Race, Culture, Identity: Misunderstood Connections*. San Diego: University of California Press.
- Bassnett, S. (2007) *The Translator as Writer*. London, New York: Continuum.
- Beauvoir, S. (1949) *Le deuxième sexe*. Paris: Editions Gallimard.
- Beauvoir, S. (1952) *The Second Sex*. New York: Vintage Books.
- Berman, A. (1995) *Pour une critique des traductions: John Donne*. Paris: Editions Gallimard.
- Braun, C. (1997) "Ceci n'est pas une femme", in Wildwasser, B. *Der Aufgestörte Blick. Multiple Persönlichkeiten, Frauenbewegung und Gewalt*. Bielefeld: Kleine Verlag GmbH, S. 330–347.
- Butler, J. (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.
- Cameron, D. (1990) *The Feminist Critique of Language: a Reader*. Bloomberg: Psychology Press.
- Cronin, M. (2000) *Across the Lines: Travel, Language, Translation*. Cork: Cork University Press.
- Darbelnet, J. (1958) *Comparative Stylistics of French and English: a Methodology for Translation*. Paris: Les éditions Didier.
- Fairclough, N. L., Wodak, R. (1997) "Critical Discourse Analysis", in Dijk, T. (ed.) *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction. Vol. 2. Discourse as Social Interaction*. London: Sage, pp. 258–284.
- Flotow, L. (1997) *Translation and Gender: Translating the "Era" of Feminism*. St. Jerome: St. Jerome Publishing.

- Hatim, B. (2001) *Teaching and Researching Translation*. London: Longman.
- Hellinger, M. Bussmann, H. (eds.) (2001) *Gender Across Languages. The Linguistic Representation of Women and Men*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Koskinen, K. (2002) "(Mis) Translating the Untranslatable. The Impact of Deconstruction and Post-Structuralism on Translation Theory", *Erudit Journal* 3. Montreal: University of Montreal, pp. 413–533.
- Lefevere, A. (1992) *Translation, Rewriting, and the Manipulation of the Literary Fame*. London and New York: Routledge.
- Maier, C., Massardier-Kenney, F. (1996) "Gender in/and Literary Translation", *Translation Perspectives IX*. New York: State University New York, pp. 225–242.
- Mills, S. (2003) *Gender and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nida, E. (1964) *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Pauwels, A. (2007) *Maintaining Minority Languages in Transnational Contexts*. Basingstock: Palgrave Macmillan.
- Pauwels, A. (1998) *Women Changing Language*. London: Longman.
- Said, E. (1993) *Culture and Imperialism*. London: Vintage Books.
- Scott, J. W. (1986) "Gender: a Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review*. 91, pp. 1053–1075.
- Snell-Hornby, M. (1998) *Translation Studies. An Integrated Approach*. London: John Benjamins Company.
- Simon, S. (1996) *Gender in Translation*. London: Routledge.
- Sunderland, J. (2006) "'Parenting' or 'Mothering'? The Case of Modern Childcare Magazines", *Discourse and Society* 17, pp. 503–528.

Olga Kastro ir Santjago de Kompostelas (*Santiago de Compostela*) Universitātes Žurnālistiskas fakultātes un Vigo Universitātes (*Vigo University*) Rakstiskās un mutiskās tulkošanas fakultātes absolvente. Vigo Universitātē viņa ir aizstāvējusi doktora disertāciju par mijattiecībām starp dzimti, valodu un tulkošanu. Viņa apvieno pētniecību ar pasniedzējas un profesionālās tulkošanas darbu.

Débats sur la féminisation des noms de métiers, titres et fonctions en France: 1974–2016

Le résumé

Dans un pays dont la devise est « Liberté, Égalité, Fraternité », on ne peut pas passer sous silence la situation langagière où *monsieur* est opposé par la dichotomie *madame/mademoiselle*. En effet, un tel choix d'un titre d'appel oblige à indiquer l'information additionnelle sur la femme, notamment son âge et (autrefois) situation familiale (Houdebine 1987: 16). Cette question a provoqué une profusion de débats et une multitude de recherches sur le rôle de la femme dans la société française et son reflet dans la langue.

Les disputes entre les féministes et les traditionalistes étaient sans cesse ; alors, en 1974 le ministère des Droits des femmes a été établi, suivie, en 1984, par la formation de la Commission de féminisation des noms de métiers. Avec un modeste progrès, la contestation dure jusqu'aujourd'hui, les arguments des deux parties étant épuisés par AnneMarie Houdebine-Gravaud, une linguiste féministe, d'un côté, et l'Académie française de l'autre. Curieusement, tout en défendant les opinions opposées sur les mêmes phénomènes langagiers, les linguistes, dans leur intention de prouver que l'usage contemporain (ne) discrimine (pas) les femmes, accourent souventes fois aux mêmes arguments.

La première partie de l'article est consacrée au contexte linguistique et à la chronologie ; la deuxième passe au crible les opinions de toutes les parties prenantes, l'usage contemporain de mots marqués et nonmarqués ainsi que les conflits sociaux avec leur contexte politique qui influence la discussion.

Mots-clés: féminisation, usage, genre, néologismes.

Le contexte de la féminisation

Au cours des dernières décennies, les femmes participent de plus en plus dans les activités citoyennes et professionnelles. Leurs rôles sociaux ont changé, et la nouvelle situation exerce la pression sur la langue comme sur la société. Mettant à côté les questions de parité politique, professionnelle et économique (comme la rémunération égale et le « plafond de verre »), nous allons nous concentrer sur les problèmes de nature linguistique – notamment, sur les formes féminines ou plutôt féminisées des noms de métiers, titres, grades, fonctions et cetera. Brièvement, la situation actuelle peut être décrite ainsi : « la langue française possède un système féminin/masculin égalitaire, mais le discours français est largement marqué par la subordination du féminin et sa discrimination » (Khaznadar 2007: 27), même si la cause féministe avance peu à peu.

Illustrons ces propos d'un exemple. Le substantif « *professionnelle* » est devenu monnaie courante pour désigner une femme comme une personne qui exerce son métier. Cependant, autrefois cette signification était réservée pour le masculin, alors que la forme féminine servait d'euphémisme pour *prostituée*:

Quelqu'un l'avait pris par le bras, l'entraînait. Une femme. Il suivait l'impulsion, réalisant à peine que ça devait être une **professionnelle**. Elle soufflait, d'une voix rauque, éraillée: « Marche, petit, t'arrête pas... à gauche... » (Aragon 1936: 354).

François se dévoyait auprès des filles publiques, [...]. On dit que ces **professionnelles** ont des charmes secrets, des recettes magiques pour exaspérer la volupté de leurs clients et leur procurer des extases sans pareilles que honnêteté de leurs épouses est incapable de leur offrir. (Rogissart 1954: 19)

Telle reste, malheureusement, la situation de nos jours, bien qu'elle ait tendance à s'améliorer à pas lents. Les exemples comme *plombière*, *femme-médecin*, *femme-jockey*, les plaisanteries genre «*autruche*, *pardon*, *autrice*», «*chères membranes de notre société*», le *chirurgien* qui s'avère être la mère et pas le père du garçon, en sont les *témoins*. «Les rôles tracés proposés aux filles dans la langue, les discours, les images, sont toujours les mêmes, à quelques variantes : la sirène et la sorcière, la maman et la putain, les belles endormies ou les petites ménagères efficaces» (Houdebine-Gravaud 2003: 47).

La pomme de discorde majeure était une fois *mademoiselle*. Tandis qu'un seul mot suffisait pour s'adresser à un gentilhomme, les femmes étaient classées en fonction de leur statut social et/ou familial, de l'existence d'enfants ou tout simplement de leur âge. Agaçant que ce fût pour les féministes pendant un long moment, la suppression du «*mademoiselle*» (ainsi que du *nom de jeune fille* au profit des *nom d'usage/de famille*) des documents administratifs ne

suit que le 21 février 2012 (Haut Conseil Égalité 2012). Néanmoins, interdit dans les formulaires, le mot ne disparaît guère du quotidien.

Comme le montrent nombreux exemples de néologismes et de désinences de genre, la langue française est suffisamment riche pour exprimer toutes les nuances dont ses parlants ont besoin (Cerquiglini 1999: 6, 17–19; Houdebine-Gravaud 1987: 31). Certaines conventions et traditions, quand même, apparaissent difficiles à négliger pour l'Académie française. Les couches conservatrices de la population éprouvent un certain manque de flexibilité, s'avèrent très rattachés à l'usage classique et résistent les inventions jusqu'au point d'être accusés de sexisme (Houdebine-Gravaud 2003: 46). Ces tensions ont motivé l'intérêt académique dans la deuxième moitié du XXème siècle, quand nombreuses recherches ont été consacrées au vrai rôle de la femme dans la société moderne, sa perception, son réflexe dans la langue.

On a trouvé une masse de disconvenances entre le rôle et la parole : par exemple, présentés avec des mots comme médecin, juge ou professeur, 80-100% d'interrogés s'imaginaient un homme, «malgré les réalités sociales» (Houdebine-Gravaud 2003: 53). Depuis longtemps la plupart des professionnels dans les domaines de la médecine, l'éducation et le droit sont les femmes.

La déformation du rôle social de la femme se manifeste par beaucoup d'aspects. Un postfixe féminin dans un titre ou un métier ont servi assez longtemps pour désigner l'épouse de l'homme de ladite occupation : *générale, maïresse, avocate*. Plus tard, quoique toutes les professions – y comprises les militaires – deviennent accessibles aux femmes, les formes féminisées portent toujours un aspect dévalorisé aussi que le risque d'ambiguïté, car il est impossible de dire s'il s'agit de l'épouse d'un colonel ou d'une femme officier. À cause de ces traditions linguistiques, par exemple, les femmes qui travaillaient dans les pharmacies, préféraient conserver le nom de *pharmacien* (Cerquiglini 1999: 32–33).

La situation asymétrique se manifeste aussi dans la vie de famille : il n'y a rien de reprochable d'être *un célibataire*, tandis qu'une femme non mariée reçoit le nom de *bas-bleu* ou de *vieille fille*. *Monsieur* a été longtemps opposé à la dichotomie *madame/mademoiselle*, obligeant le locuteur d'indiquer l'information additionnelle sur la femme, notamment son âge et sa situation familiale (Houdebine 1987: 16). La vie privée diversifiée était considérée généralement méritoire pour les hommes (*un Casanova, un don Juan, un homme galant*) et majoritairement repréhensible pour les femmes (*une femme galante, allumeuse, fille des rues, lionne, trainée* suivies d'un très long défilé de mots de la même connotation). Même dans la Déclaration universelle des droits de l'homme, *l'homme* représente tous les citoyens, y compris les femmes. «*Homme*, on le sait, peut représenter le genre humain en même temps que désigner l'humain mâle, alors que femme signifie ou l'être humain femelle (*la femme*) ou l'épouse (*sa femme*)» – explique le déséquilibre Houdebine-Gravaud (1999: 29).

En outre, comme dans beaucoup de langues, le masculin est le genre par défaut en français – cela irrite les féministes à cause de l’occultation des femmes dans le discours. On en rencontre nombreux exemples grammaticaux : le pluriel (*le/la journaliste* devient *les journalistes*), les pronoms indéfinis (*chacun, quelqu’un, tous ceux*). L’invisibilité des femmes dans le discours cause de l’amertume : «Rencontrerait-on 30 étudiantes studieuses et un étudiant que, les règles s’appliquant, on devrait dire *les étudiants studieux* où l’on ne perçoit pas qu’il s’agit aussi d’étudiantes» (Houdebine-Gravaud 1999: 31). Edwige Khaznadar fait le bilan des sentiments féministes: «L’absence d’emploi du féminin en discours généralisant produit le déséquilibre de la représentation de l’humanité, repoussant la femme en seconde place ou l’ignorant» (Khaznadar 2009: 103).

La première date charnière du procès progressif est l’année 1974, quand, sous le président Valéry Giscard d’Estaing, on crée le secrétariat d’État à la Condition féminine, le précurseur du ministère des Droits des femmes (actuellement le ministère des Familles, de l’Enfance et des Droits des femmes). À l’époque, c’était le constat au niveau de l’état que les droits des femmes sont opprimés et défendables. Une des ministres, Yvette Roudy, rédige la loi promouvant l’égalité professionnelle et qui interdit la discrimination sexiste à l’embauche (Legifrance 1983). Comme les développements égalitaires sont assez naturelles pour la patrie de la démocratie moderne, ces évolutions ne divisaient pas beaucoup la société. Ceci n’est pas le cas des reformes qu’on essayait d’introduire dans la langue française.

Le 14 juin 1984, une déclaration acharnée apparaît. Voilà son ouverture: «L’Académie a appris par la presse l’existence d’une Commission de terminologie, créée à l’initiative du Gouvernement (décret du 29 Février 1984), chargée d’étudier la féminisation des titres et des fonctions et, d’une manière générale, le vocabulaire concernant les activités des femmes» (Académie française 1984). Cela était en fait la fonction de la commission, fondée par la sus-dénommée ministre Yvette Roudy, qui lui donna pour mission de «répondre à la demande en matière de féminisation des noms de professions, afin d’éviter le sexisme dans les offres d’emploi; et, d’une manière plus générale, de faire des propositions nécessaires pour éviter que la langue française ne soit porteuse de discriminations fondées sur le sexe» (Legifrance 1984). Parmi les tâches de cette commission il y avait la formation des termes nouveaux lorsque les équivalents féminins aux titres masculins n’existent pas ou ne sont pas employés par la raison de l’ambiguïté, euphonie, désuétude ou autre. Le membre éminent de cette commission était la linguiste Anne-Marie Houdebine-Gravaud, qui écrivait avec regret que «des 23 commissions de terminologie existantes, [c]elle fut la seule à faire l’objet d’un avertissement de l’Académie Française, d’une violente campagne de presse et d’une interpellation à l’Assemblée Nationale» (Houdebine-Gravaud 2003: 55).

En 1986 le Circulaire Fabius est publié. Il représente les résultats du travail de la commission et contient les règles pour la féminisation à respecter dans tous les documents destinés au domaine public. Tel était «le succès» de ce décret qu'en 1998 le Circulaire Jospin devait être émis pour rappeler aux citoyens de l'existence des recommandations. Un des motifs de la nouvelle publication était un scandale dans le gouvernement qui s'est échauffé lorsqu'une dame a demandé de s'adresser à elle en disant *Madame la ministre*, et pas *le ministre*.¹ Aussi Jospin considérait qu'une nouvelle commission est nécessaire pour développer un guide pratique à la féminisation, et pria les citoyens de féminiser quand même, s'il leur plaît². Comme prescrit, le guide apparaît en 1999 avec un titre *Femme, j'écris ton nom...* (Cerquiglini 1999).

Comme les tribunes du parlement, les pages des journaux sont devenues un champ de bataille et des commentaires émotionnels ont échappé des deux côtés. Quant au «Guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades et fonctions», l'Académie s'est prononcée ainsi: «Or aucun texte ne donne au gouvernement le pouvoir de modifier de sa seule autorité le vocabulaire et la grammaire du français. [...] Et de l'usage, seule l'Académie française a été instituée la gardienne» (Académie française 2014). L'opinion que les interventions sur la langue ne sont permises à aucune autre institution, Houdebine-Gravaud l'a qualifiée il y a décennies: «Vieux fantasme hexagonal, qui conduira bien plutôt à la momification et à la mort de notre langue qu'à sa longévité» (Houdebine-Gravaud 1992: 155).

Pendant des années, les débats persistaient: les publications dans des journaux scientifiques ou quotidiens, les mises au point, les discussions dans les médias. Les arguments des partisans et des opposants de la féminisation étaient épuisés respectivement par AnneMarie HoudebineGravaud, une linguiste féministe, d'un côté, et l'Académie française dans les personnes de Georges Dumézil et Claude Lévi-Strauss, de l'autre. Comme ils discutaient directement les uns avec l'autre en s'intercitant, leurs publications sont devenues l'objet de notre analyse comparative. Le lecteur attentif notera que certains arguments sont contrariés par les opinions de dates antérieures – cela n'est pas un anachronisme, mais seulement le mode d'arranger les propos, pratiqué par l'auteure au nom de cohérence.

¹ Les éclats de ce type ne sont guère les vestiges du passé en 2014, le député Julien Aubert, après avoir adressé les femmes comme «Madame le président, Madame le ministre » et prononcer sa déclaration, a reçu le commentaire : « Monsieur la députée, vous étiez la dernière oratrice inscrite donc la discussion générale est close» (*Le Huffington Post* 2014).

² Pour consulter les circulaires, suivez les liens fournis dans les références: Circulaire Fabius; Circulaire Jospin.

Les débats sur la féminisation

Des questions fondamentales étaient les suivantes: est-ce qu'un genre est marqué et, s'il l'était en fait, lequel? Alors l'Académie française commence sa première déclaration en notant l'absence d'équivalence entre le genre grammatical et le genre naturel en français. Puis les auteurs soulignent que pour refléter correctement la réalité en désignant les qualités qui décrivent les deux sexes, il est nécessaire qu'un de ces genres soit marqué, et l'autre ne le soit pas. Enfin, la conclusion dit que «la marque du féminin ne sert qu'accessoirement à rendre la distinction entre mâle et femelle» (Académie française 1984).

Étant non marqué (autrement dit *extensif* ou *générique*), le masculin peut représenter les êtres de deux genres et, par conséquence, doit être employé dans les cas où le sexe n'est pas pertinent. Dumézil et Lévi-Strauss proposent des exemples: «tous les hommes sont mortel» et «cette ville compte 20 000 habitants», avec les noms représentant indifféremment les hommes et les femmes (Académie française 1984). Houdebine-Gravaud repousse leurs arguments en mentionnant des exemples du féminin extensive (*une vigie, une sentinelle*) (1987: 25) et postule que tous les deux genres du français sont en fait marqués. Elle insiste que *le linguiste* soit nécessairement un homme tandis qu'une femme est *la linguiste*, et il s'agit ici d'un choix à faire, pas de généralisation. Plus tard, *la linguiste* formule une règle: «quand il s'agit de noms d'animés et en particulier de noms d'animés humains, le genre fait apparaître le sexe. Le masculin vaut dans ce cas pour le sexe mâle, et le féminin pour le sexe femelle» (Houdebine-Gravaud 1999: 32).

Évidemment, il est inutile de discuter du sexe du camion ou de la casserole, alors la nature inanimée n'est pas prise en compte. Néanmoins, certains linguistes montrent du doigt les langues anciennes et rappellent que les articles étaient entièrement arbitraires jadis et représentent le patrimoine latin maintenant, à utiliser selon la tradition (comme le dit, par exemple, Cerquiglini³, et comme le maintiennent à travers des années Georges Dumézil et Claude Lévi-Strauss, les porte-paroles de l'Académie française⁴). Mais la langue française est vivante, elle change et évolue comme toutes les langues de la planète, et il faut inventer ou emprunter des désignations pour nommer des nouvelles réalités ou phénomènes, comme on le fait avec le lexique du domaine technique, maladies, cuisines exotiques etc. (opinion soutenue par Houdebine-Gravaud 2003: 54).

Puis, l'Académie soutient que le genre féminin est marqué non seulement de sexe biologique (*le chat – la chatte ; le technicien – la technicienne*), mais

³ par un chapitre entier, nommé *Aperçu historique*, (Cerquiglini 1999: 9-16).

⁴ « Les règles qui régissent dans notre langue la distribution des genres remontent au bas latin et constituent des contraintes internes avec lesquelles il faut composer » (Académie française 2014)

comporte aussi parfois une connotation dépréciative (*chefesse, doctoresse, poétesse*). Quoique la langue accepte certains mots, elle rejette les autres, artificiellement formés ou introduits d'en haut, en les stigmatisant. Une réponse est opportune ici: «Le texte de l'Académie se poursuit [...] en notant que lorsque des féminins ont été produits “artificiellement”, ils sont très vite devenus péjoratifs. Il n'en tire par ailleurs aucun argument quant au rapport de la société et du langage et au fait que la péjoration linguistique vient des discriminations sociales; la langue servant alors de support aux projections sexistes et leur mythologie» (Houdebine-Gravaud 1987: 26). Cette remarque transpose la discussion du contexte purement linguistique à une sphère sociale, où les préjugés sont enracinés.

À part de cela, «l'application ou la libre interprétation de “règles” de féminisation édictées, de façon souvent arbitraire [...] a favorisé l'apparition de nombreux barbarismes» (2002), postule l'Académie et fustige les néologismes qu'elle considère barbares : *professeure, ingénieure, auteure, provisoire, procureure, rapporteure, réviseure*, particulièrement dans les cas quand ils dupliquent les formes attestées, comme *chercheuse* ou *institutrice* (Académie française 2002). Plus important, la formation et l'utilisation de formes aberrantes résultent dans ce que «le résultat aille directement à l'encontre du but visé» (Académie française 1984), puisque les femmes sont ainsi représentées par les formes maladroites.

Ces formes grotesques et clairement dérisoires ne pouvaient pas être passées sous silence ni par le grand public, ni par les défenseurs du féminin. La linguiste met en garde contre ce qu'on appelle des fausses dérivations (*archéologueuses, secrétariennes, députesses, majordames, mestresses, membranes*), postulant que «elles cherchent à dénoncer, linguistiquement, le travail [...] de la commission [de féminisation], en utilisant des formes péjorantes ou même aberrantes auxquelles nous n'avions jamais songé, et à inquiéter les lecteurs» (Houdebine-Gravaud 1987: 22). Nous pouvons alors exclure de telles exemples du bilan en les classant de provocations. Il est parfois vraiment le cas, que la vitupération subie par les termes dites barbares parvient plutôt de la «rationalisation esthétique, prescriptive, etc.» (Houdebine-Gravaud, 1992: 158) que de l'impossibilité morphologique. Cette opinion trouve un grand soutien du côté de l'usage populaire, comme on verra tout de suite.

Quant à *la professeure* (souligné par l'auteure ci-dessus), dans l'introduction d'un de ses articles, Houdebine-Gravaud se souvient, qu'en 1981 elle a amené de l'Université Laval au Québec une carte où elle était nommée «professeure en visite» (Houdebine-Gravaud 1992: 153). Cela atteste, que des néologismes condamnés par les académiciens français comme évitables sont utilisés dans le milieu francophone académique pendant plus que 35 ans déjà – au Québec, mais aussi en Belgique et en Suisse (écrivaine, soldate/*une soldat, une chef/chêfe/chêffe*). Et pas seulement là-bas! «On lit *professeuse* sous

la plume de Voltaire et *médecine* dans le Trévoux ; *tisserande* ou *bourrelle* n'ont pas gêné nos ancêtres, et la *marmotte* (féminin de *marmot* chez Labiche) non plus. Les exemples pourraient être multipliés» (Houdebine-Gravaud 1987: 26). On est en droit de se demander, si messieurs Dumézil et Lévi-Strauss possèdent assez d'arguments pour que leur intuition linguistique prévale sur celle de Voltaire, ou bien une transition urgente vers la linguistique de corpus est souhaitable. On voit, que les noms de métier qui ne peuvent pas être facilement féminisés par suffixation à cause raisons historiques, connotatives ou autres, peuvent l'être par le changement d'article. *Un(e) journaliste, un(e) docteur, un(e) médecin, un(e) marin* – les mots qu'il ne faut pas rejeter avant que le fait l'usage.

D'un côté, il y a une différence entre les titres des fonctions et les noms de métiers. De l'autre côté, il existe au moins un point où les adversaires sont d'accord – la langue française féminise assez aisément les noms de professions lorsque la société le nécessite. Les mots **avocate, artisane, factrice, aviatrice, éditrice et exploratrice et autres ont déjà apparu dans les dictionnaires**. Khaznadar énumère les types de changement suffixal qui commande la féminisation de noms et dit, très optimiste, que quatre-vingt-dix pour cent du lexique humain français permet de telles modifications (Khaznadar 2009: 101). «Les diverses enquêtes ont montré qu'une majorité d'usages favorise la féminisation des noms de métiers» – écrit Houdebine-Gravaud (1992: 158). L'Académie française admet aussi que les formes féminisées des métiers apparaissent aisément dans la langue selon besoin et entrent dans l'usage courant sans contredire les règles de la grammaire et de la syntaxe à point d'irriter les parlants (Académie française 2014). Par conséquent, l'Académie s'abstient d'imposer les néologismes recommandés par les commissions terminologiques et préfère plutôt les soumettre à l'épreuve du temps.

Pourtant il y a les termes que jadis ne s'appliquaient qu'aux femmes – *assistante sociale* et *sage-femme* – que les académiciens tâchaient de masculiniser. *L'assistant social* a été une solution facile et acceptable. Les variantes proposées pour la deuxième profession n'étaient guère plus élégantes (parmi eux *sage-homme, homme-sage-femme* et *maïeuticien*, bien qu'*accoucheur* intervenait déjà dans la parole) que leurs analogues féminisants, violemment critiqués par les mêmes linguistes (Houdebine-Gravaud 1992: 155). Sans scrupules, elle propose utiliser toutes et n'importe quelles formes – *une sculpteure* ou *une sculpteuse* ou *une sculptrice* – afin que les locuteurs choisissent le terme le plus approprié au cours du temps, de manière naturelle. Ici, une fois de plus, l'usage règne. Bien que tous les linguistes en soient d'accord, les uns créent des nouvelles formes pour les offrir à la société, mais les autres les critiquent sans proposer aucune solution qui puisse remplir les lacunes linguistiques.

Une autre instance ne distinguant pas le sexe (selon l'opinion de l'Académie), est le domaine public: tandis que les postes sont également

accessibles à tout le monde, et que la personne doit nécessairement être distingué de sa fonction publique, il vaut mieux effacer la sexuation de toute sorte dans la communication officielle, par l'emploi de la formule neutre. «Ainsi ce n'est pas en effet Madame X qui signe une circulaire, mais le ministre, qui se trouve être pour un temps une personne de sexe féminin ; mais la circulaire restera en vigueur alors que Madame X ne sera plus titulaire de ce portefeuille ministériel» (Académie française 2014). Or, comme le neutre manque en français, il faut toujours opter pour le masculin qui porte ses fonctions – souligne l'Académie.

L'opinion opposée est qu'*aucun* genre n'est neutre, et chacun porte la marque de tel ou tel sexe – ainsi protestait Houdebine-Gravaud encore dans les années deux mille, réitérant la règle déjà mentionnée «masculin pour les hommes, féminin pour les femmes». Cela nous amène à la question d'obscurité de femmes dans le discours et, par conséquent, dans la société, ce qui est précisément la raison pour laquelle les féministes se battent: pour être nommées. Déconcertante est la situation quand un phénomène existe sans un mot pour le désigner. Voire même pire: le mot existe aussi, mais l'institution responsable le proscriit officiellement et fait résistance à son usage. Voilà les regrets des femmes, exprimés par l'une d'elles: «Je n'ai pas besoin, je pense, d'insister, près de linguistes, sur la valeur de la désignation. Nous savons tous à quel point ce qui n'est pas nommé par un terme ou une relation, dans une langue, n'appartient pas à sa vision du monde» (Houdebine-Gravaud 1987: 17).

La discrimination devait être reconnue. L'Académie française considère que le respect envers une femme exerçant une fonction publique ou profitant d'une haute position sociale, doit être exprimée par le neutre sous forme du masculin. L'emploi du féminin dans ces cas semble discriminatoire puisque cela indique que le sexe d'une personne est plus important que le fait qu'elle soit, par exemple, directeur. Par contre, dans la vie courante rien n'empêche d'accorder l'adresse au sexe de l'interlocuteur «à la **demande expresse des individus**» (Académie française 2014). N'implique-t-il pas que les femmes sont ainsi cantonnées aux professions bas de gamme faute de traditions langagières? Pourtant, Houdebine-Gravaud toujours notait l'importance et légitimité de la commission de féminisation dont elle faisait partie, comme celui-ci «une position éthique, démocratique, sur les plans linguistique et social, puisqu'elle ne respecte pas la hiérarchie discriminante, féminisante pour les «petits métiers féminins» et masculinisante pour les autres (cf. un secrétaire d'État, une secrétaire, la garde-malade, le garde des sceaux, etc.)» (Houdebine-Gravaud 1999: 37). Il ne faudrait donc pas cantonner les femmes aux professions de bas de gamme en le motivant par les limitations de la langue.

Dans toutes les discussions sur la possibilité ou impossibilité des formes féminisées en français, les adversaires portaient des perspectives différentes.

En s'appuyant sur l'usage, la tradition et le «génie de la langue» l'Académie française adoptait le point de vue linguistique. Pendant toutes ces années, Anne-Marie Houdebine-Gravaud a défendu les femmes comme discriminées du point de vue sociologique et anthropologique, puisque c'est l'imaginaire de la société qui définit le vocabulaire: «la langue reflète les mentalités sexistes et les transmet. Même plus elle les enseigne, ce qui n'aide guère à faire bouger les discriminations sexuelles et à anticiper des évolutions sociales» (Houdebine-Gravaud 2003: 47). Changer la mentalité dans une langue imprégné du sexisme est autant difficile qu'introduire la parité de genre dans la société profondément patriarcale.

Il y a trente ans que l'Académie française considérait comme impossible les formes telle que *la ministre* et *la présidente*. Il y a dix ans, Khaznadar, loin de louer une telle approche, notait : «Si on en croit la doctrine institutionnelle en France en 2007, Président de la République est un titre, une fonction, présidente de la République n'est ni un titre ni une fonction» (2007: 25). L'idée semblait folle aux gardiens de la «pureté» du français, mais maintenant la recherche Google affiche 12 800 000 résultats pour «la présidente» et 9 700 000 résultats pour «la ministre» [la recherche a été effectuée le 15 mai 2017]. L'usage a tranché.

Conclusions

Tous les linguistes sont généralement d'accord sur deux postulats. Premièrement, que la langue française féminise assez aisément les noms de professions lorsque la société le nécessite. Néanmoins, il y a une résistance considérable à la féminisation d'autres couches lexicales, comme titres, grades et fonctions, dont les possesseurs sont d'habitude situés plus haut à l'échelle sociale.

Deuxièmement, la parole décisive appartient aux usagers. Personne n'ose contrarier cela ; nonobstant, les commissions et les institutions mettent leur temps à inventer des termes et à critiquer les termes inventés par les autres, voire essayer d'en interdire quelques-uns.

Actuellement, il est difficile de mettre en doute la possibilité de la féminisation des mot en français: il y existe un vaste assortiment de moyens, énumérés, parmi d'autres sources, chez Houdebine-Gravaud (*Les propositions de féminisation* 1999: 35-36; 1987: 31-34), et dans le *Guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades et fonctions* (Cerquiglini 1999). Quand le besoin apparaît, la langue s'avère très flexible et créative pour donner naissance aux termes nouveaux. Pourtant, la langue étant la réflexion de la conscience, et la conscience de la société étant réactive et souvent influencée par les préjugés, l'adoption de nouveaux paradigmes est souvent lente et problématique. Mais il y a les changements, et les mots qui

semblaient barbares il y a encore trente ans sont maintenant très activement employés. Cela donne l'espoir aux féministes, qu'un jour le rôle de la femme sera reconnu par la langue, et par la société.

Références

- Académie française (1984) *Féminisation des titres et des fonctions*. <https://goo.gl/IX5asx> [accédé 13.05.2017].
- Académie française (2002) *Féminisation des noms de métiers, fonctions, grades et titres*. <https://goo.gl/HyfCdb> [accédé 14.05.2017].
- Académie française (2014) *La féminisation des noms de métiers, fonctions, grades ou titres - Mise au point de l'Académie française*. <https://goo.gl/h5ynpk> [accédé 14.05.2017].
- Aragon, L. (1936) *Les Beaux Quartiers*, Paris: Éditions Denoël.
- Cerquiglini, B. éd. (1999) *Femme, j'écris ton nom... Guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades et fonctions*, Paris: Centre national de la recherche scientifique, Institut national de la langue française.
- Circulaire Fabius (1986) <https://goo.gl/4w50Xs> [accédé 14.05.2017].
- Circulaire Jospin (1998) <https://goo.gl/44Ug4q> [accédé le 15.05.2017].
- Haut Conseil Égalité (2012) *Suppression du «Mademoiselle» des documents administratifs*. <https://goo.gl/bo05bX>
- Houdebine-Gravaud, A.-M. (1987) «Le français au féminin», *La Linguistique*, 23, 1, pp. 13-34.
- Houdebine-Gravaud, A.-M. (1990) «La féminisation des noms de métiers. Règles morphologiques et méthodes utilisées. Étude du texte de l'arrêté et des résistances socio-idéologiques», Houdebine, 2003, p. 53.
- Houdebine-Gravaud, A.-M. (1992) «Sur la féminisation des noms de métiers en France», *Recherches féministes* 5, 1, pp. 153-159.
- Houdebine-Gravaud, A.-M. (1999) «Femmes/langue/féminisation: Une expérience de politique linguistique en France», *Nouvelles Questions Féministes* 20, 1, Sexisme et linguistique, pp. 23-52.
- Houdebine-Gravaud, A.-M. (2003) Trente ans de recherche sur la différence sexuelle, ou Le langage des femmes et la sexuation dans la langue, les discours, les images, *Langage et société* 4 (106) 2003, pp. 33-61.
- Khaznadar, E. (2007) «Le non-genre académique: doctrine de la domination masculine en France», *Nouvelles Questions Féministes* 26, 3, Parité linguistique, pp. 25-38.
- Khaznadar, E. (2009) Apport de la francophonie dans la dénomination de la femme et de l'homme. *Nouvelles Études Francophones* 24, 1, pp. 100-111. États-Unis: University of Nebraska Press.
- Le Huffington Post* (2014) Machisme ordinaire à l'Assemblée: «Monsieur la députée» contre «Madame le président». <https://goo.gl/UeLI6S> [accédé 15.05.2017].
- Le Huffington Post* (2014) Machisme ordinaire à l'Assemblée: «Monsieur la députée» contre «Madame le président». goo.gl/JHIDL3 [accédé 14.05.2017].
- Legifrance* (1983) Loi n 83-635 du 13 juillet 1983 portant modification du code du travail et du code pénal en ce qui concerne l'égalité professionnelle entre les femmes et les hommes. <https://goo.gl/Bpc7Ek> [accédé 13.05.2017].

Legifrance (1984) Décret n°84-153 du 29, Création auprès du ministre... <https://goo.gl/k8Yxk3> [accédé 14.05.2017].

Rogissart, J. (1954) *Hurtebise aux griottes*, Blainville-sur-Mer: L'Amitié par le livre.

Aleksandra Ļaučuka ir tulce un tulkotāja ar 9 gadu pieredzi. Pašlaik studē Latvijas Universitātē doktora studiju programmā “Valodniecība”, viņa cenšas papildināt profesionālo darbu ar pētniecību, iedziļinoties kā tulkošanas teorijas jautājumos, tā citu valstu kultūrās un valodās.

Agita Baltgalve

Lietvārdu dzimte sanskritā un tibetiešu valodā kā kultūras specifikas izpausme

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir izanalizēt lietvārdu dzimšu veidošanos abās valodās, sasaistot to ar tradicionālajiem kultūras elementiem, kuri dominēja klasiskā sanskrita un senās tibetiešu valodas veidošanās periodā Indijā un Tibetā. Raksts attiecas uz laiku no 4. gs. p. m. ē. līdz 9. gs. m. ē., sākot ar klasiskā sanskrita izveidošanos, abu valodu saskarsmes un mijiedarības posmu, nobeidzot ar klasiskās tibetiešu valodas attīstības periodu. Pamatu veido vairākas metodiskas pieejas, pirmkārt, tas ir komparatīvs lingvistisks pētījums par morfoloģijas elementiem divās valodās. Otrkārt, pētījuma objekts (sieviešu dzimtes vārdi) aplūkots no starpdisciplināra skatu punkta, ietverot ne tikai valodniecību, bet arī filozofiju un reliģiju.

Pētījumā izmantoti sanskrita un tibetiešu valodas klasiskie gramatikas traktāti un to tulkojumi. Paraleli piesaistītas monogrāfijas un raksti par sieviešu dzimtes atspoguļojumu abu reģionu kultūrā un filozofijā. Raksts sadalīts trīs daļās: pirmajā daļā aplūkots sanskrits (kas hronoloģiski noformējās agrākā laika posmā), otrajā daļā stāstīts par tibetiešu valodu (kuras literārās formas radās un tika fiksētas hronoloģiski vēlāk), bet trešajā daļā sniegts abu valodu salīdzinājums ar piemēriem un secinājumiem. Lai raksts būtu vieglāk uztverams plašam lasītāju lokam, tekstā dota tibetiešu un sanskrita transkripcija latviešu valodā, tikai atsaucēs atsevišķās vietās izmantota starptautiskā transkripcija, kas vairāk orientēta uz nozares speciālistiem.¹

Atslēgvārdi: lingvistika, morfoloģija, Tibeta, Indija, sanskrits, tibetiešu valoda.

Sanskrits

Ap 2. g. t. vidu Indijā no ziemeļiem ienāca indoeiropiešiem radniecīgas ciltis, kuras sevi dēvēja par *ārijiem* (sanskrit. *ārja* – cēls, vieds, izcils).² Šie

¹ Tibetiešu valodai dota pilnās formas Vailija (*Wylie*) transkripcija, atsaucēs saīsinājums – W; sanskritam lietota Hārvardas Kioto (*Harvard-Kyoto*) sistēma, atsaucēs saīsinājums – HK.

² Pastāv pieņēmumi, ka āriji ap 3. g. t. p. m. ē. dzīvoja Kaukāza apvidū, senajā Mezopotāmijā, kur tika pielūgti līdzīgi dievi kā vēlāk Indijā (Coulson 2003: xiv). Iespējams, sākot ar 1700. g. p. m. ē., šis ciltis sadalījās un daļa no tām nonāca Ziemeļindijā (Ivbulis 2008: 3).

svēzemiņi izkopa ļoti specifisku, literāri daiļskanīgu un gramatiski izsmalcinātu valodu, ko pretstatīja ikdienā Centrālajā Indijā lietotajiem dialektiem (Padoux 1992: xv). Pamazām tā kļuva par vispārpieņemtu komunikācijas līdzekli reliģijā un zinātnēs. Vietējās valodas un dialekti tika uzskatīti par prastu un ikdienišķu saziņas līdzekli, kas nebija piemērots reliģiskiem rituāliem, himnām un lūgšanām. Tomēr līdz pat 5. gs. p. m. ē. par Indijas valodām nav skaidru dokumentētu liecību, jo, tikai sākot ar šo laiku, pamazām nostiprinājās brāhmī alfabēts, no kura vēlāk izveidojās gan guptas un tibetiešu raksts, gan arī devanāgarī, uz ko jau vairāk nekā 1000 gadus bāzējas arī sanskrits.

Sanskrits jau no pašiem pirmsākumiem Indijā tika uzskatīts par svētu valodu. To izmantoja galvenokārt reliģiskiem nolūkiem, t. i., komunikācijai ar dievībām, pārpasaulīgiem un kosmiskiem spēkiem. Āriji domāja, ka, lietojot literāras valodas formas un konsekventi ievērojot noteiktus gramatiskus likumus, ir iespējams savienoties ar visaugstāko dievu un patiesību. Bet cilvēki, kuri, izpildot rituālus, lietoja šo īpašo valodu, iemantoja dievu labvēlību, guva svētumu un kļuva par viedajiem (Cardona 1990: 7, 12). Rīgvēdā *vāk* bieži vien parādās kā visa dievišķā spēks un līdz ar to arī kā dievišķās atklāsmes simbols (Padoux 1992: 7). Vediskajā filozofijā skaņas vibrāciju uzskatīja par realitātes un Visuma pamatu, aizsākumu (Landesman 2008: 55), bet “balsi” jeb “runu” (*vāk*)³ dēvēja par “dievu māti” (Padoux 1992: x).

Sanskrita nosaukums (*samskrita* – izsmalcināts, pilnveidots, izdaiļots) radās līdz ar t. s. klasisko sanskritu, ko iedibināja valodnieks Pānini. Viņš 4. gs. p. m. ē. sarakstīja darbu *Aṣṭādhyāji*, piefiksējot līdz šim izveidojušos svarīgākos gramatikas, morfoloģijas, semantikas un pareizrakstības likumus⁴ (Coulson 2003: xv). Darba nosaukums tulkojumā nozīmē “Astoņdaļīgs krājums”, un sanskritā tas ir sieviešu dzimtes vārds.

Šis traktāts pasaulē tiek minēts kā viens no vissenākajiem gramatikas pētījumiem, bet Indijā tas pazīstams kā pirmais no četrām nozīmīgajām gramatikas grāmatām.⁵ Var apgalvot, ka ar Pānini iesākās sanskrita gramatikas (*vjākaraṇa*)⁶ kā zinātnes nozares noformēšanās un kopš šī laika izglītotie cilvēki uzskatīja par savu pienākumu mācīties likumus no galvas, lai runātu un rakstītu skaisti un pareizi (Whitney 2017: xvii).

Pānini fiksēja valodā lietotās formas, vārdus, galotnes, locījumus. Viņš izmantoja vīriešu, sieviešu un vidējo dzimti kā instrumentus sistematizēšanai, bez saistības ar abiem dzimumiem reālajā dzīvē. Ļoti daudziem vārdiem bija iespējamas visas trīs dzimtes saskaņā ar nozīmi un vajadzību. Pānini

³ Šis vārds sanskritā ir sieviešu dzimtē.

⁴ Teksts sastāv no 3959 īsām rindiņām (sūtrām), un katrā no tām ir noformulēts viens gramatikas likums.

⁵ Trīs pārējās radās vēlāk, daļēji kā Pānini komentāri, daļēji kā patstāvīgi pētījumi: *Mahābhāṣya* (Patañḍžali, 2. gs. p. m. ē.), *Vākjapadīja* (Bhartrihari, 6. gs. m. ē.) un *Kāṣīka* (Džajadītja and Vāmana, 7. gs. m. ē.).

⁶ Tulk. detalizēts apraksts, analīze.

darbā bija aprakstītas tikai valodas likumsakarības, kuras ir attiecinātas uz indiešu kultūras īpatnībām, filozofiskiem uzskatiem vai reliģiskām praksēm. Tomēr Indijas kultūrvidē gramatikas mācību sāka uzskatīt par līdzvērtīgu reliģiskai praksei un izglītotajiem cilvēkiem “burti sevī ietvēra Brahmaņa brīnumaino eksistenci, vārdi liecināja par apziņas esamību, runa un teikumi ne tikai palīdzēja komunicēt sabiedrībā, bet arī pauda iekšējo gara spēku” (Yadav 2006: 5538).

Līdz ar gramatikas pētījumiem parādījās arī “rokasgrāmatas par gramatiskajām dzimtēm” (*lingānuśāsana*). Daži piedēvē šādu tekstu jau Pānini, tomēr viņa autorība šādam pētījumam nav pierādīta. Arī vēl Pataṇḍžali laikā (2. gs. p. m. ē.) šī mācība nebija pārāk izplatīta. Pataṇḍžali savā darbā *Mahābhāṣja* raksta: “Gramatisko dzimti nav jā māca, tā saistās ar pielietojumu praksē”⁷ (cit. no Scharfe 1977: 105). Viņš vairākās vietās savā darbā piemin dzimšu jautājumu, tomēr neko sīkāk par to nepaskaidrojot. Pataṇḍžali arī nekur nemin, ka pirms viņa būtu eksistējis kāds cits pētījums par šo tēmu (Harshavardhana 1931: x).

Bet gramatisko dzimšu rokasgrāmatas parādījās arvien biežāk. Parasti tās sastāvēja no lietvārdu uzskaitījuma, kas bija sadalīts saskaņā ar vārdu dzimtēm. Kā izcilākie šīs nozares pētnieki minami Amarasimha (4. gs.), Haršadeva (7. gs.), Vāmana (8. gs.). Pazīstama arī Ziemeļindijas Pušjabhūti jeb Vardhanas dinastijas pēdējā valdnieka Haršavardhanas (590–647) “Rokasgrāmata par dzimtēm”, tomēr nav skaidrs, kas tieši un kurā laikā sarakstījis šo darbu (Winternitz 1996: 484). Arī par Amarasimhas grāmatu *Amarakoṣa*⁸, ko mēdz dēvēt arī par *Nāmalīngānaśāsana*⁹, ir zināmas neskaidrības. Ir pētnieki, kuri apgalvo, ka autors bijis arī slavens dzejnieks un dzīvojis nevis 4. gs., bet gan 7. gs. (Rice 1970: x) vai pat 9. gs. (Mirashi 1975: 50–51) Neskatoties uz to, šī grāmata tiek uzskatīta par visnenāk vārdnīcas tipa jeb *koṣa* tekstu.

Darbs sastāv no trim daļām, kurās skaidroti 10 tūkstoš vārdu. Vārdi ir sakārtoti pa tēmām ritmiskā formā, tiem tiek doti sinonīmi un citas dzimšu atpazīšanas likumsakarības. Parasti sanskrita vārdus iedala trīs dzimtēs – sieviešu, vīriešu un vidējā, bet klasiskajos pētījumos bieži vien tiek minētas astoņas vārdu grupas. Tās nosauktas *Amarakoṣa* krājuma beigās (Nair 2011: 43; Sathaye 2016: 3.5.980–1032). Paralēli jau zināmajām trim dzimtēm (1–3) sanskritā ir vārdi ar vienādām galotnēm, kuriem iespējamas vairākas dzimtes, t. i., vienlaicīgi vīriešu un vidējā (4), sieviešu un vīriešu (5), sieviešu un vidējā (6), kā arī visas trīs dzimtes (7). Atsevišķi aplūkotas salikto dzimtes (8). Vārdnīcā doti arī piemēri attiecīgajām lietvārdu grupām.

Pie dzīvajām būtnēm minēti sinonīmi vārdam “cilvēks”. Viens no izplatītākajiem ir vīr. dz. vārds *puruṣa* (kuram ir bagātīga interpretācija indiešu

⁷ HK. *LiNgaM aziSyam lokAzrayatvAt liNgasya*.

⁸ Nemirstīgā jeb mūžīgā krātuve.

⁹ Rokasgrāmata par lietvārdiem un dzimtēm.

filozofijā un mitoloģijā)¹⁰, šeit tas minēts tikai daudzskaitlī, toties blakus kā pāriniece minēta sieviete *pūrušā* (šis vārds tekstos sastopams visai reti). Vīriešu dzimtes vārdam *nara* (vīrs) atbilst sieviete – *nārī* (sieva). Sieviešu dzimtes vārdi ir arī – *strī* (daiļa sieviete, ar šo vārdu apzīmē gramatisko sieviešu dzimti), *vadhū* (jauna sieviete) un citi (Sathaye 2016: 2.5.529–531).

Iepriekš minētajos piemēros parādās trīs vizizplatītākās sieviešu dzimtes galotnes, kas raksturīgas sanskritam, – **ā**, **ī** un **ū**. Vīriešu un vidējās dzimtes vārdiem šādu galotņu nav. Garie patskaņi bieži vien sastopami arī siev. dz. vārdu vidū (skat. iepriekš – *pūrušā* un *nārī*). Tantriskajā tekstā Šāradā Tilaka tantra¹¹ sanskrita patskaņus sasaista ar mēnesi, t. i., sievišķo enerģiju, bet līdzskaņus – ar sauli, t. i., vīrišķo spēku. Tantrisko pretmetu ideju iespaidā arī fonēmu dalījums cieši sasaistīts ar dzimumiem. Īsos patskaņus (a, i, u, e, o¹²) šeit dēvē par vīrišķajiem, bet garos un divskaņus (ā, ī, ū, ai, au) – par sievišķajiem, savukārt puspatskaņus un retrofleksus pieskaita pie vidējās dzimtes (Verhagen 2001: 266–267). Daudzi vīriešu vārdi var tikt pārveidoti par sieviešu vārdiem, piemēram, Šiva, – ja galotnes īso **a** aizvieto ar **ā** (Šivā), iegūst nozīmi – Šivas sieva vai Šivas enerģija, ko personificē viņa sieva.

Amarakoša dzimšu vārdnīcā sākumā ir uzskaitīti svarīgākie dievi un viņu epitēti. Citur kā paraugs vīriešu un sieviešu dzimtei doti dievību pāru nosaukumi: vīrs (*pati*) un sieva (*patnī*), Višnu un Lakšmī, Šiva un Pārvatī u. c. Minētas dažādu būtņu, priekšmetu un abstraktu ideju grupas. Tā, piemēram, ir valodas grupa. Runa parasti tēlaini tiek apzīmēta ar sieviešu dzimtes sinonīmiem: *brāhmī* (arī Brahmas sievas vārds), *bhāratī* (arī sieviete no Bhāratas jeb Indijas), *bhāšā* (šādi valodu apzīmē vēl mūsdienās), *sarasvatī* (daiļrunīga izteiksme, arī gudrības dievietes Sarasvatī vārds) u. tml. (Sathaye 2011: 1.6.352).

Sanskritis pieder pie indoīraņu valodas atzara, kur otra nozīmīgākā valoda ir persiešu. Tādējādi sanskritā daudzi vārdi ir līdzīgi senajai persiešu valodai. Tā, piemēram, sieviešu vārdiem bieži vien tiek pievienota izskaņa **ī** vai **ānī**. Līdz ar to vēdu dievu pavadoņu un sievu vārdus varēja atvasināt no pašu dievu vārdiem: Indra – Indrānī, Vārūna – Varunānī, Mūdgala – Mudgalānī utt. Sieviešu dzimte varēja būt raksturīga arī noteiktiem sugas vārdiem: *āranjam* (mežs) – *aranjānī* (liels mežs, meža vai tuksneša dieviete), *vanam* (mežs, vid. dz.) – *vanī* (mežs, siev. dz.); *gītam* (dziesma, vid. dz.) – *gītā* (dziesma, reliģiska dziesma, siev. dz.). Daudzos gadījumos šie sugas vārdi kļuva par īpašvārdiem, tajos nodēvēja sievišķas būtnes, kuras simbolizēja svēto enerģiju (Rau 2007: 57).

¹⁰ Sāmkhja filozofijā un tantrismā *puruša* ir vīrišķais apziņas princips, kam kā pretmets parasti tiek minēta *prakriti* – sievišķais matērijas princips (Jacobsen 1996: 56).

¹¹ Šajā reliģiskajā tekstā apkopotas mantras un norādījumi, kā pielūgt dažādus dievus un dievības, piemēram, Šivas sievu un Šakti manifestāciju – dievieti Pārvatī, zināmu arī ar vārdu Šāradā. Domājams, ka tantru ap 8. gs. sastādīja Šrilakšmanadešikendra.

¹² Patskaņi e un o tiek gari, tomēr tos sistematizē kā īsos patskaņus.

Kopumā, analizējot mūsdienu gramatikas grāmatās uzskaitītās galotnes, to var būt visai daudz, jo sanskritā vārdi var beigties gan ar patskaņiem, gan divskaņiem, gan arī ar līdzskaņiem. Sieviešu dzimtes vārdiem specifiskas galotnes, kuru nav citās dzimtēs, ir **ī, ā, ū, o, p, bh, r, v** un **š** (retrofleks). Salīdzinot ar vīriešu un vidējās dzimtes vārdiem, sieviešu dzimtei iespējamas visvairāk galotnes – 23, bet vīr. dz. – 18 un vid. dz. tikai 16.¹³

Dzimte ar attiecīgām galotnēm atspoguļojas arī īpašības vārdos un 3. personas vietniekvārdos (viņa – *sā*, viņš – *sa*, tas – *tat*). Īpašības vārdiem un vietniekvārdiem visbiežāk sieviešu dzimtē ir galotne **ā** vai **ī**. Sanskritā cilvēkus, dievus un dzīvās būtnes atzīmē ar attiecīgā dzimuma galotni un tos var skaidri izšķirt. Tomēr ir daudz tādu sieviešu dzimtes vārdu, kuriem dzimtes noteikšanā nav saskatāma stingra loģiska sistēma: armija – *čamū*, asmens – *dharā*, augs – *virudh*, debesis – *djo*, ezers – *vāpi*, klintsakmens – *drišad*, krasts – *sīman*, kustība – *gati*, ķermenis – *tanu*, laiva – *nau*, virziens – *diš*, zibens – *vidjut* u. c.

Interesanti atzīmēt, ka arī indiešu rakstības veidi – *brāhmī* un *devanāgarī* – ir sieviešu dzimtes vārdi. Daži pētnieki to saista ar svēto sievišķo enerģiju, kas devusi iedvesmu zinātniekiem un priesteriem. Brāhmī var būt arī visaugstākā dieva Brahmas sieva jeb pretējā dzimuma motivējošā enerģija (Macdonnel 1989: 200). Devanāgarī jeb nāgarī nozīmē “dievu pilsēta” jeb vienkārši “pilsēta”. Nāgarī var norādīt arī uz gudru un pievilcīgu sievieti. Sanskritā pilsētu visbiežāk nosauc ar vidējās dzimtes vārdu *nagaram*, kas šeit tomēr nav izmantots (Monier). Iespējams, ka sievišķā forma, lietota reti, norāda uz kaut ko īpašu, skaistu un graciozu.

Gan brāhmī, gan nāgarī ir t. s. abugīda alfabēti, kas daļēji balstās uz atsevišķu burtu, daļēji uz zilbju sistēmu (Bright 2000: 65–66). Tos raksta horizontālās rindīnās no kreisās uz labo pusi. Sākotnēji sanskrita teksti tika pierakstīti brāhmī rakstā, kur grafēmas ir samērā vienkāršas ar nedaudzām līnijām. Sākot ar 4. gs. m. ē., no tā izveidojās guptas raksts, uz kura pamata bāzējas arī tibetiešu zilbju alfabēts. Tikai sākot ar 7. gs. un pilnībā 10. gs. beigās visus sanskrita tekstus sāka pierakstīt devanāgarī (Kuiper 2010: 83; Salomon 2014: 40–42). Tajā ir ieapaļas, pēc struktūras diezgan sarežģītas zīmes, kuras tiek veidotas no augšas uz leju, bet katra vārda augšpusē tiek novilkta līnija. Nāgarī rakstu lieto līdz pat mūsdienām, un to izmanto arī hindi, marathī, nepāliešu un citās Indijas subkontinenta valodās.

Sanskritam ir vairāku tūkstošu gadu vēsture, milzīgs izplatības reģions, kā arī to ietekmēja dažādas reliģiskās mācības un sarunvalodas dialekti. Mūsdienās tam gan vairs nav tik lielas ietekmes, Indijā vairāk tiek lietota angļu un hindi valoda, kuras ir Indijas oficiālās valsts valodas. Tomēr arī sanskrits tiek izmantots un ietilpst valsts konstitūcijas noteikto 18 nacionālo valodu

¹³ Sikāk skat. valodnieka *Natekar* gramatikas formu rokasgrāmatā *NavanIta saMskRta zabda-dhAtu-sUpAvaliH*.

sarakstā, ir pat 50 000 cilvēku, kuri sanskritā runā kā dzimtajā valodā (Yadav 2005: 5537). Jau no 19. gs. Rietumu valstu indologi visu nozīmīgāko par šo valodu jau ir izpētījuši, kā arī ir sastādītas vārdnīcas un mācību grāmatas. Vēl joprojām (tagad jau elektroniskā formā) tiek lietota 1899. gadā publicētā Monjē Viljamsa sanskrita-angļu vārdnīca (*Monier Williams Sanskrit-English Dictionary*). Interesants ir fakts, ka vairāk nekā puse no klasiskās *Amarakoša* vārdnīcas lietvārdu dzimtēm pilnībā vai daļēji nesakrīt ar Monjē Viljamsa vārdnīcā esošo lietvārdu dzimtēm¹⁴.

Sanskrita leksikai ir īpaši bagātīgs sinonīmu un paralēlo nozīmju klāsts. Viens vārds var tikt lietots vairākās dzimtēs, kā arī var atbilst vairākiem desmitiem nozīmju angļu vai latviešu valodā, savukārt vienam angļu vārdam var būt neskaitāmi sinonīmi sanskritā. Tie, iespējams, lietoti dokumentos un traktātos, ko sarakstījuši dažādi autori, balstoties uz sava laika posma valodas un cenzūras specifiku, kā arī uz savu radošo izdomu. Līdz ar to lietvārdu dzimtes sanskritā ir visai mainīgs fenomens, piemēram, sieviešu dzimti var atvasināt gandrīz no visiem vīriešu dzimtes vārdiem. Daži valodnieki ir secinājuši, ka visproduktīvākā un senatnē visvairāk lietotā dzimte bija vidējā un tieši no vidējās dzimtes vārdiem vēlāk attīstījušies vīriešu un sieviešu dzimtes lietvārdi vai īpašības vārdi. Taču tas neizslēdz faktu, ka sākotnējās formas vidējā dzimtē arī vēl turpina pastāvēt (Burrow 1951: 25, 26, 29 utt.). Fiksējot vārdu dzimtes, varēja labāk diferencēt daudzo vārdu nozīmes, un rezultātā dzimte kalpoja vairāk kā ārējā atšķirības zīme, mazāk norādot uz semantiskiem aspektiem (Jacobsen 1996: 65).

Tibetiešu valoda

Līdz ar rakstības ieviešanu 7. gadsimtā Tibetā aizsākās jauns attīstības posms, dokumentētās vēstures laiks. Par valodu, tāpat kā par seno kultūru, pārvaldes sistēmu, valdniekiem un šamanistisko bon ticību pirms tam drošu ziņu nav. Valodā, iespējams, bija vēl vairāk vienzilbīgu vārdu nekā tad, kad to sāka pierakstīt. Domājams, tajā nav bijuši arī toņi (mūsdienās ir augstais un zemais tonis). Tomēr rakstības ziņā tibetiešu alfabēts ir pat par vienu etapu senāks nekā mūsdienās sanskritam lietotais devanāgarī raksts. Pēdējais Indijā nostiprinājās tikai ap 10. gs. un radās no guptas rakstības rietumu un austrumu atzara, kamēr tibetiešu rakstību oficiāli pieņēma 7. gs., un tā tika aizgūta no guptas raksta ziemeļu atzara. Guptas rakstība savukārt nāca no brāhmī (*Encyclopaedia Britannica*).

Iespējams, ka kāds indiešu rakstības veids Tibetā daļēji tika izmantots jau 6. gs., tomēr tradicionāli alfabēta izgudrojumu piedēvē Jarlun jeb Tubo

¹⁴ Kopā salīdzināti 11 580 ieraksti, no tiem tikai 5886 dzimte ir vienāda, citos gadījumos tā sakrīt daļēji vai ir iespējama vēl kāda papildu dzimte vai arī pilnībā nesakrīt (Nair 2011: 44).

dinastijas (7.–9. gs.) pirmā spēcīgākā valdnieka Songcena Gampo ministram Thonmi Sambhota, kurš 7. gs. vidū pēc valdnieka pavēles devās uz Indiju, lai studētu sanskritu un budisma mācību. Atgriežoties Lhasā, viņš iedibināja divus rakstības veidus – drukātos burtus jeb “burtus ar galviņu”¹⁵ un rokraksta stilu jeb “burtus bez galviņas”¹⁶ (Laufer 1918: 35).

Līdz ar rakstību Tibetā ienāca arī budisms un tantriskās prakses¹⁷, kas no 5. gs. jau bija sākušas izplatīties Indijā. Apvienojoties ar bon ticību, tās radīja specifisko Tibetas budisma tradīciju, ko klasificē kā piederīgu pie *vačžraja-nas* jeb “dimanta sceptera rata” budisma. Tantriskās idejas un tēli iespaidoja arī rakstības, burtu un skaņu interpretāciju (daži piemēri būs minēti tālākā tekstā). Līdz ar rakstības izveidošanu aizsākās intensīva budisma rakstu tulkošana no sanskrita tibetiešu valodā, tika uzaicināti skolotāji no Indijas, un viņi sadarbibā ar vietējiem tulkiem pārlika tibetiešu valodā agrīnā budisma vinajas¹⁸ tekstus¹⁹, mahājaņas budisma sūtras un vačžrajaņas tantras. Tibetiešu valodā tika pierakstīti arī valsts oficiālie dokumenti, vēstures hronikas, līgumi, pareģojumi, no kuriem daļa ir saglabājušies Dunhuanas bibliotēkas arhīvos.²⁰

Tibetiešu Jarlung dinastija krita 842. gadā, bet rakstība un budisma mācība izplatījās daudzos kaimiņu reģionos, kur to aktīvi lietoja līdz pat 11. gs., arī vēl mūsdienās Mongolijas, Burjatijas, Kalmīkijas mūki izmanto to kā svēto valodu savās reliģiskajās praksēs (Takeuchi 2013: 7).

Pirmie svarīgākie raksti par tibetiešu valodas vārdiem un gramatiku tiek piedēvēti leģendārajam rakstības izgudrotājam – Thonmi Sambhota. Uzskata, ka viņš sarakstījis astoņus valodniecības traktātus (skaits 8 līdzīgs kā sanskritologam Pānini). No tiem pašlaik gan saglabājušies tikai divi: *Sumčupa*²¹ un

¹⁵ Tib. val. *učēn*, šiem burtiem līdzīgi kā devanāgarī rakstam augšpusē pamatni veido horizontāla līnija, no kuras uz leju raksta burtus. Atšķirībā no devanāgarī, kur visam vārdam tiek novilkta horizontāla līnija, savienojot visus burtus, tibetiešu rakstā katram burtam bija atsevišķa pamatne. Domājams, ka šis raksts nāca no indiešu raksta paveida *lāncā*.

¹⁶ Tib. val. *ume* – norāda uz to, ka burtiem augšpusē nebija pamatnes līnijas. Iespējams, ka šis rakstības veids nāca no indiešu *vartula* raksta (Laufer 1918: 35).

¹⁷ Vārds “tantra” ir reliģisku tekstu žanra nosaukums. Ceļā uz pilnību un apgaismību tās īpaši uzsver apziņas transformāciju, kas sasniedzama ar vizualizāciju, simbolu un rituālu palīdzību (Powers 1995: 219).

¹⁸ Vinaja – uzvedības un ētikas kodekss budistu mūkiem un ticīgajiem.

¹⁹ Tibetā ir izplatīta mūlasarvāstivādas novirziena vinaja (uzvedības kodekss mūkiem un lajiem).

²⁰ Dunhuana ir Taklamakana tuksneša oāzes pilsēta, kura atrodas tag. Ķīnas Tautas Republikas Gaņsu provincē, Tibetas ziemeļrietumos. Agrāk šeit cauri gāja Zīda ceļš un notika aktīva tirdzniecība un misionāru apmaiņa. 10. gs. alās sienā esošā bibliotēka ar vērtīgajiem dokumentiem un manuskriptiem tika aizmūrēta, un to atkal atklāja tikai 1900. gadā. Rietumu sinologi un tibetologi lielāko daļu manuskriptu nogādāja bibliotēkās Eiropā un ASV, kur tie tika arhivēti un tagad tiek aktīvi pētīti un tulkoti.

²¹ Saīsinājums no pilnā nosaukuma “Gramatikas pamati 30 pantos” (*W. Lung du ston pa rtsa ba sum cu pa*). Šeit attēloti tibetiešu valodas alfabēta burti, burtu savienojumi, veidojot vārdus, kā arī astoņi lietvārdu locījumi (līdzīgi kā sanskritā).

*Takdžuk*²², kurus viņš, domājams, sarakstīja ap 650. gadu (Miller 1993: 13).²³ Paralēli tika tulkoti arī gramatikas traktāti no sanskrita un tibetiešu zinātnieki rakstīja paši savus pētījumus par sanskritu. Tā, piemēram, no 9. gs. ir saglabājusies gramatikas grāmata, kurā skaidroti sanskrita lietvārdi un to locījumi ar piemēriem sanskritā un tulkojumu tibetiski *Mācība par vārdu locījumiem*²⁴ (Verhagen 2001: 12–13). Ar šiem agrīnajiem pētījumiem un tulkojumiem arī iesākās senās jeb klasiskās tibetiešu valodas periods²⁵, ko paši tibetieši dēvē arī par budisma rakstu “agrīno tulkojumu” jeb budisma mācības “agrīno izplatības periodu”, tas ilga no 8. līdz 9. gs. (Wangmo 2008: 3–4)

Mahajānas un vēlāk vadžrajānas budisma traktātu valodu Indijā mēdza dēvēt par “hibrīda sanskritu”, jo šeit daudzas formas bija novienkāršotas, kā arī bija jūtama ietekme no sarunvalodas (Filliozat 1955: 183). Šāda veida sanskritā sarakstītie svētie raksti un valodniecības darbi tad arī nonāca Tibetā. Turklāt jāuzsver, ka šis bija tantrisma uzplaukuma laiks un tā idejas iespaidoja arī lingvistiskos pētījumus. Traktātā *Takdžuk* (gramatikas ievadā par dzimtēm) visi vārdi tika iztulkoti pedantiski precīzi, zilbi pa zilbei pārliedot tibetiešu valodā, sanskrita terminoloģija šeit tikpat kā nav sastopama (līdzīgi bija ar visiem citiem tulkojumiem). Bet dīvainā kārtā tieši trīs dzimšu nosaukumi ir saglabāti skaņu transliterācijā no sanskrita (Miller 1993: 270).

Tantrisma iespaidā īpaša uzmanība tika pievērsta tieši pretējo dzimumu mijiedarbībai. Līdz ar to valodas formas un pat alfabēta burti tika asociēti ar vīrišķo un sievišķo dzimumu. Dabiska un intuitīva dzīves aktivitāte tika pārvērsta par reliģiskās ētikas pamatu. Tibetiešu valodas klasiskajos valodniecības darbos dzimtes tiek piešķirtas gan fonēmām, gan vārdiem. Fonēmas var iedalīt piecās dzimtēs – vīriešu, sieviešu, vidējā, ļoti sievišķīgajā un neauglīgi sievišķīgajā. Šis dalījums, iespējams, nāk no mantru prakses, kas atrodama tantriskajā literatūrā. Darbā *Takdžuk* nebalsīgie līdzskaņi saistās ar vīriešu dzimti, balsīgie – ar sieviešu dzimti, bet aspirētie – ar vidējo dzimti, bet vēlāk pat divi valodas toņi tika sasaistīti ar pretējiem dzimumiem: augstais ar vīriešu, zemais – ar sieviešu. Tibetā pazīstamas vairākas kategoriju sistēmas, kas balstās uz divām vai trīs dzimtēm vai uz pieciem elementiem (zeme, uguns,

²² Saīsinājums no pilnā nosaukuma “Gramatikas ievads par dzimtēm” (*W. Lung du ston pa rtags kyi 'jug pa*). Šeit burti un skaņas aplūkoti ciešā simboliskā saistībā ar trim dzimtēm, lai tādējādi skaidrotu darbības vārdu deklinācijas, laikus un formas. Iespējams iespaids no tantrisma idejām par pretmetiem kā pasaules parādību pamatu.

²³ Par autorību un sastādīšanas laiku ir domstarpības. Tā, piemēram, Zuiho Jamaguči apgalvo, ka darbi radušies vēlāk, tikai 8. gs. (Yamaguchi 1976: ii).

²⁴ *W. sGra'i rnam par dbye ba bstan pa* (grāmata atrodama tibetiešu budisma kanona komentāru jeb Tengjur daļā).

²⁵ Valodas attīstības periodizācija dažādu autoru pētījumos ir atšķirīga. Skots Delansei uzskata, ka apzīmējums “klasiskā tibetiešu valoda” attiecināms uz laiku pirms 10. gs. (De Lancey 2003: 256), bet japāņu pētnieks Cugihito Takeuči iedala seno tibetiešu valodu trīs posmos (laikā no 7. gs. līdz 11. gs.), sakot, ka klasiskās valodas periods aizsākās tikai pēc tam, 12. gs. (Takeuchi 2013: 12).

ūdēns, vējš, telpa). Tā, piemēram, katram gada skaitlim tiek secīgi pievienota sieviešu vai vīriešu dzimte un viens no elementiem (Verhagen 1995).

Tibetiešu budismā ir ne tikai vīrišķās un sievišķās dievības, bet arī kāds vidējās dzimtes dievs, ko dēvē par Gonpo Maning (*maning* – vid. dz.), citreiz viņu uzskata par dūsmīgā pasaules sarga Mahākālas manifestāciju (Ardussi 2007: 139). Tibetiešu budismā un medicinā trīs ētikas kategorijas tiek sasaistītas ar trim dzimtēm, tā, piemēram, 16. gs. mediķis Zurkhars Lodzo Gjalpo rakstīja par sievišķo gudrību, vīrišķo metodi un neduālo vienību, kurā apvienojas abi pretmeti (cit. no Gyatso 2007: 291).

Tomēr valodniecībā tibetiešu lietvārdiem parasti izšķir tikai divas dzimtes – vīriešu un sieviešu. Lai norādītu vīriešu dzimti, kā atsevišķu zilbi iespējams pievienot galotnes **pa**, **pha**, **po**, **pho**, **ba** un **bo**, sieviešu dzimtei izmanto **ma** un **mo**. Domājams, ka tās cēlušās no pretējā dzimuma vārdiem: *pa* – tēvs, *ma* – māte, *pho* – vīrietis, *mo* – sieviete (Hahn 1985: 20). Tibetiešu budismā mātes un tēva principam ir ļoti daudzveidīga simbolika, tāpēc labi pazīstams arī šo divu pretmetu saliktenis – *jabjum* (tēvs un māte). Tantrismā tiek pat izšķirtas tēva un mātes tantras²⁶, bet daudzi vadzrājānas dievi un *bodhisattvas* attēloti kopā ar savām sieviešu pavadonēm, lai tādējādi paustu svētlaimes un pilnības sasniegšanu.

Tomēr lielākai daļai vārdu tibetiešu valodā dzimte vispār netiek norādīta, vienu un to pašu vārdu izmanto universāli, runājot par visām būtnēm, piemēram, cilvēks – *mi*, zirgs – *ta*, suns – *khji*. Sieviešu dzimtes galotnes visbiežāk pievieno tad, ja nepieciešams kādu būtni atšķirt no pretējā dzimuma: ķēve – *tamo*, kuce – *khjimo*, putns – *dža*, vista – *džamo*. Ar tādu pašu nolūku var pievienot arī vīriešu dzimtes galotnes. Parasti šādas galotnes pievieno, runājot par cilvēkiem, dzīvniekiem, norādot tautības u. tml. Atsevišķos gadījumos, it īpaši norādot uz dzīvniekiem, dzimtes partikulu var pievienot arī vārda sākumā, nozīme nemainās: *mota* = *tamo* (ķēve), *mokhji* = *khjimo* (kuce). Daudziem vārdiem ir jau nostiprinājušās formas ar minētajām galotnēm, piemēram, *gjalpo* – valdnieks, *gjalmo* – valdniece; *genpo* – večuks, *genmo* – vecenīte; *bu* – dēls/puisis, *bumo* – meita/meitene; *lha* – dievs, *lhamo* – dieviete (Dubik 1998: 5).

Tautībām var pievienot sieviešu dzimtes galotni, bet tas nav obligāti, abās dzimtēs iespējams lietot arī vīriešu dzimtes galotnes **pa** vai **po**. Tibetieši visi var sevi nosaukt par *poba*, tikai retos izņēmuma gadījumos dzirdēts izteiciens *poma*, tas pats attiecas uz ķīnieti – *gjanaba* un *gjanama* vai mongolieti – *sokpo* un *sokmo* (Schmidt 40). Ir vārdi, kuriem abu dzimšu vārdi ir pilnībā atšķirīgi: *jak* (jaks) un *dzi* (jaka gov), bet arī iespējams teikt *pojak* un *mojak*.

Lietvārdus var atvasināt arī no darbības vārdiem, tagadnes saknei attiecīgi pievienojot iepriekš minētās izskaņas: *thong* – redzēt, *thongma* – tā, kura

²⁶ Tēva tantras ir mahājogas teksti, mātes tantras ir joginī teksti. Tās piedāvā atšķirīgas prakses metodes apgaismības sasniegšanai.

redz; *dže* – darīt, *džemo* vai *džepamo* – darītāja (Hahn 1985: 18). Ar sieviešu un vīriešu dzimtes galotnēm var diferencēt arī 3. personas vietniekvārdus, kārtas skaitļus un īpašības vārdus (līdzīgi kā sanskritā). Tā, piemēram, *kho* – viņš, *mo* – viņa, *khopa* – viņš (piekl.), *khoma* – viņa (piekl.), *ņipa* – otrs, *ņima* – otrā, *marpo* – sarkans, *marmo* – sarkana, *čempo* – liels, *čenko* – liela (Dubik 1998: 11).

Tomēr īpašības vārdu galotnes atkarīgas no valodas lietojuma ieražām, kas ir ļoti mainīgas. Tas nozīmē, ka vīriešu dzimtes vārdiem var pievienot īpašības vārdus ar izskaņu **mo**, un otrādi. Ir pat daži īpašības un apstākļa vārdi tikai ar galotni **ma**, bet kā tādi tiek lietoti abās dzimtēs: *thama* – pēdējais, *barma* – vidējais (citas nozīmes – dejojoša sieviete, vidutājs), *gongma* – iepriekšējais/augstākais (arī: imperators, augstmanis), *canma* – tīrs, *čima* – pēdējais, *ngamo/ngonma* – agrāk (Hahn 1985: 18).

Daudzi tibetiešu valodas lietvārdi, kuriem pievienotas sieviešu dzimtes galotnes, norāda uz kaut ko cienījamu vai svētu: *lama*²⁷ – mūks vai skolotājs, *terma* – apslēptie teksti²⁸, *savang čenko* – ministru kabinets, *dzungjik čenko* – sekretariāta vadītājs, *ningma* – senā budisma tradīcija, *Džomolanma* – cienījamā vēru māte (Everests), *Lamrim čenko* – Lielais pakāpju ceļš (tibetiešu budisma meistara, Geluk tradīcijas dibinātāja Dzonkhasas darba nosaukums).

Visbeidzot, ir arī vārdi, kuriem pievienota sieviešu dzimtei identiska galotne, bet kuri nenorāda uz noteiktu dzimti: *oma* – piens, *gemo* – smiekli, *sormo* – pirksts, *thalmo* – plauksta, *tamo* – izrāde, *thurma* – karote, *dzimo* – zīmējums, *gomo* – durvis (var izmantot arī tikai pirmo zilbi – *go*), *thikma* – pilieni²⁹, *ņima* – saule. Interesantā kārtā Ņima ir arī vīrieša personvārds. Sieviešu dzimtes galotni atsevišķos gadījumos var pievienot, arī norādot uz vīrieti: *lobma* – māceklis, skolnieks (var izmantot abās dzimtēs), *zama* – impotents vīrietis, einuhs.

Tibetiešu valoda nav tik stingri pakļauta normatīviem kā sanskrits, tāpēc daudzos gadījumos nav iespējams noteikt, pēc kādiem likumiem notiek izmaiņas. Sieviešu dzimtes galotņu lietojums tikai daļēji ir semantiski loģiski pamatots, bet ir arī gadījumi, kad sieviešu dzimtes galotni pievieno apstākļa vārdiem vai īpašības vārdiem, arī runājot par vīrieti. Tibetiešu valoda nav mākslīgi veidota, tā nav iekļauta stingros normatīvos, bet attīstās samērā dabiski, un pasaulē tajā runā ap 4 miljoni cilvēku. Šeit nav obligāts skaitļa un dzimtes lietojums kā sanskritā, līdz ar to visas formas un nozīmes nav iespējams iekļaut likumos. Norādes uz dzimti un skaitli var tikt izmantotas, ja tas nepieciešams konteksta izpratnei, bet, ja konteksts ir skaidrs, tās var arī izlaist (it sevišķi klasiskajā un rakstu valodā galotnes un partikulas mēdz izlaist, bet sarunvalodā vārdi ir garāki un ar galotnēm).

²⁷ Šis vārds veidojas no īpašības vārda: *la* – pārāks, augsts, *ma* – galotne.

²⁸ Tibetiešu valodā skaitli bieži vien neizšķir, tāpēc šis vārds var attiekties gan uz vienu konkrētu tekstu, gan uz visu literatūras žanru un daudziem tekstiem.

²⁹ Ar identisku nozīmi var tikt lietota arī vīr. dz. izskaņa (*thikpa*).

Salīdzinājums un secinājumi

Sanskritam mijiedarbojoties ar tibetiešu valodu, Tibetā tika sastādīti vairāki lingvistiski darbi, kuros bija uzskaitīti un salīdzināti vārdi un to formas. Lai labāk varētu izsekot abu valodu sieviešu dzimtes vārdu līdzībām un atšķirībām, šeit tiks dots ieskats divos tibetiešu pētījumos: lielajā etimoloģijas vārdnīcā *Džedzak tokče* (sanskrit. *Mahāvjutpatti*) un mācībā par vārdu locījumiem *Dze nampar japa tenpa*.

Mahāvjutpatti tulkojumā no sanskrita nozīmē “lielā etimoloģijas zinātne”, un šis vārds, līdzīgi kā latviešu valodā, ir sieviešu dzimtē. Tibetiešu nosaukums *Džedzak tokče*³⁰ nozīmē “lielais detalizētais pārskats”, tam nav norādīta dzimte. Šis darbs, domājams, ticis sastādīts valdnieka Ralpačena valdīšanas laikā 9. gs., lai sistematizētu budisma rakstu tulkojumus (Buswell, Lopez 2014: 513). Tekstu sarakstīja vairāki budisma meistari un tulki kopā – Džinamitra, Dānašila, Surendrabodhi, Bodhimitra u. c. (Chattopadhyaya 1996: 262). Vārdnīcā ir uzskaitīti sanskrita jēdzieni, dodot tiem ekvivalentus tibetiešu valodā. Vēlākiem izdevumiem pievienota arī ķīniešu valoda, un no 17. gs. ir zināmi arī paralēlie varianti mongoļu un mandžūru valodā (Keown 2003: 167).

Pēc struktūras darbs ļoti atgādina sanskrita leksikas krājumus³¹, kur ieraksti izkārtoti pa tēmām, dodot saturiski radniecīgos vārdus un sinonīmus. Sākumā uzskaitīti Buddhas epitēti un dievību grupas, vēlāk seko ģimenes locekļi, ēkas, vietniekvārdi, dēmoni, slimības u. c. Pavisam kopā darbs ietver 283 tēmas un 9500 ierakstus.³² Mūsdienās pieejama arī digitālā versija, kura izmantota šajā rakstā (*Mahāvvyutpatti*). Sekojošā analīze veikta, pamatojoties uz sanskrita vārdiem sieviešu dzimtē, tiem pievienojot tibetiešu valodas ekvivalentus.

Vadžrajānas budismā ir dievišķas būtnes, kas daļēji nāk no hindu tantrisma un pat no vēdu laikiem. Starp tām ir daudz sieviešu tēlu. Pārsvārā sanskritā tiem ir galotne **ā** vai **ī**, bet tibetiešu valodā – **mo**: *devī* – *lhamo* (dieviete), *girisutā* – *rīsemo* (kalnu dieviete), *tārā* – *dzolma*³³. Retāk var tikt pievienota galotne **ma**, it sevišķi sieviešu vārdu atvasinājumiem no vīriešu dzimtes: *bhikšu* – *gelong* (mūks), *bhikšunī* – *gelongma* (mūķene), *pati* – *kjepa* (vīrs),

³⁰ Pilnais nosaukums *W. Bye brag tu rtogs par byed pa chen po*.

³¹ Piemēram, raksta sākumā minētās rokasgrāmatas par gramatiskajām dzimtēm.

³² Vārdnīcai ir vairāki atšķirīgi izdevumi, tāpēc ierakstu skaits var variēt (Buswell, Lopez 2014: 513).

³³ Sanskritā šis vārds var būt visās trīs dzimtēs dažādās nozīmēs – aizsargs, polārzvaigzne, acu zilīte. Vadžrajānas budismā tā ir aizsardzības dieviete Tārā. Vārds cēlies no sanskrita darbības vārda *trai* – aizsargāt, glābt. Ir minējumi, ka senajā Indijā pastāvējis zvaigžņu pielūgšanas kults. Jūrnieki ticējuši, ka zvaigznes, naktī gaiši spīdot, rāda viņiem ceļu un pasargā no briesmām. Tādējādi arī budisti tic, ka Tārā spēj paglābt no plūdiem, ugunsgrēka, epidēmijām, mežonīgiem dzīvniekiem, čūskām u. tml. (Landesman 2008: 46).

patī/patnī – *čungma*³⁴ (sieva). Sieviešu dzimtes vārdiem tibetiešu valodā bez **ma** un **mo** ir citas galotnes: *narī* – *bume* (sieviete), *pāndaravāsini* – *gokarčen* (baltā lēdija, Sarasvatī).

Ļoti retos gadījumos tibetiešu valodā dota sanskrita fonēmu transkripcija, kā, piemēram, lotosa ziediem – *utpala* vai *padma*.³⁵ Personvārdi var būt daļēji tulkoti, daļēji atveidoti pēc izrunas: *Mahāpradžāpatī Gautamī* – *Kjegudakmočenmo Gautamī*³⁶. Tomēr visbiežāk tibetieši pat personu vārdus tulkojuši pēc nozīmes, šajā gadījumā: *mahā* – *čenmo* (liela), *pradžāpatī* – *dakmo* (augstdzimusi lēdija). Kā redzams šajā tulkojumā, vārdā ietverts īpašības vārds, kam arī pievienota sieviešu dzimtes galotne. Tomēr ir arī citi gadījumi, kur sieviešu vārdiem pievienota galotne **pa**: *agramahiši* – *cunmo dampa* (šeit: *dzunmo* – karaliene, *dampa* – cēla).

Aplūkojot sugas vārdus, kuri sanskritā ir sieviešu dzimtē, bet kuriem nav tiešas reālas saistības ar sievišķo dzimumu, jāsecina, ka tibetiešu valodā tiem dzimte nav norādīta: *mājā* – *mikdzul* (ilūzija), *nadī* – *pačū* (upe), *šūnjatā* – *tongpaṇi* (tukšums), *bhūmi* – *sa* (zeme), *nau*³⁷ – *dzu* (laiva). Tikai ļoti retiem sugas vārdiem abās valodās dzimte sakrīt, piemēram, saliktenī *devasabhā* – *lhedunma* (dievu mītne). Lielākai daļai tibetiešu vārdu (lietv., darb. v., īp. v.) *Mahāvjutpatti* ir pievienotas vīriešu dzimtes galotne **ba** vai **pa**, kas attiecināma arī uz sievietēm un viņu atribūtiem. Sanskrita lietvārdi šeit parasti doti nominatīvā, nevis nenoteiksmes formā, bet īpašības vārdiem pievienota sieviešu dzimtes galotne **ā**, piemēram, vārdā “viegls”: *laghimā*, tibetiešu valodā šajos gadījumos parādās vīriešu dzimtes izskaņa **ba**: *janba*.

Analizējot gramatiskās dzimtes, būtu noderīgi aplūkot arī dzimtes jēdziena analogus abās valodās. Sanskritā viennozīmīgi tiek izmantots vidējās dzimtes vārds *lingam*, tas ietver vairākas nozīmes – dzimumorgāns, zīme, dzimte. Tibetiešu valodā, runājot par dzimumu, parasti lieto vārdu *chen* (tituls, vārds, zīme, dzimuma pazīme), bet gramatisko dzimti norāda ar vārdu *tak* (zīme, iezīme, simbols) (Verhagen 2001: 220). *Mahāvjutpatti* vārdnīcā sanskrita vārds *lingam* tibetiski tiek tulkots kā *chen nam tak* (dot nosaukumu, atzīmēt). Šis ir dīvains gadījums, kur parādās abi tibetiešu analogi (*chen* un *tak*), tai pašā laikā nenorādot uz dzimtes specifiku. Tā kā tibetiešu valodā atsevišķiem, ar kontekstu nesaistītiem vārdiem arī vārdšķiras nav iespējams skaidri noteikt, tad šeit sanskrita lietvārdam varētu atbilst divi tulkojuma veidi – piešķirt nosaukumu, nozīmes piešķiršana.

Otrais tibetiešu gramatikas pētījums, no kura tiks dots viens piemērs (mācība par vārdu locījumiem *Dze nampar jēpa tenpa*), sastādīts tajā pašā

³⁴ Burtiski: mazā. Vārds atvasināts no īpašības vārda *čung* (mazs).

³⁵ Sanskritā tie ir vīr. dz., bet tib. val. – bez dzimtes norādes.

³⁶ Koliņa klana valdnieka meita, vēsturiskā Buddhas laikabiedre 6. gs. p. m. ē. Viņa bija pirmā sieviete, kura kļuva par *bikšūni* (pilnībā iesvētītu mūķeni), personīgi lūdzot Gautama Buddham ordināciju.

³⁷ Sanskritā “laiva” var būt arī vīriešu dzimtes vārds – *navā*.

laikā, kā iepriekš minētais darbs, t. i., 8.–9. gs. Uzskata, ka to sarakstījis valodnieks Čekjidžuks. Kādā vietā ir analizēta Tibetā plaši izplatītā mantra *om mani padme hūm*. Svētās zilbes bieži *om* un *hūm* pazīstamas kā sēklas mantras, tās bieži lieto atsevišķi, vai arī tās ievada un noslēdz garāku mantru frāzes.³⁸ Mantras *om mani padme hūm* nozīme un simbolika līdz šim jau ir aplūkota vairākos pētījumos.³⁹ Tādēļ šeit pievērsīšos tikai frāzes lietvārdu (*mani* – dārgakmens, *padma* – lotoss) morfoloģiskajai analīzei.

Daudzi pētnieki šo frāzi tulko kā “dārgakmens lotosā”, uzskatot, ka abi vārdi ir vīriešu dzimtē, pirmais – nominatīvā, otrais – lokatīvā. Nozīmi var viegli sasaistīt ar vīrieša un sievietes simboliku, tantrisma seksuālajām praksēm un to izmantojumu kā līdzekli ceļā uz svēto pilnību. Tomēr izrādās, ka tibetiešu valodas pētnieks Čekjidžuks 9. gs. šo frāzi skaidroja citādāk. Tas ir saliktenis, kura pirmā daļa *mani* saglabā nenoteiksmes galotni un netiek locīta, bet otrajā daļā ir sieviešu dzimtes vārds *padmā*, un tas šeit parādās vokatīvā ar galotni *e* (Francke 1915: 403). Iespējams, ka tiek piesaukta sievišķā dzimuma dievība un tādējādi frāzei varētu būt vairāki tulkojuma varianti: “Ak, sieviete/dieviete, kurai ir dārgakmens lotoss!”, “.., kurai ir dārgakmens un lotoss!”, “.., kurai ir dārgakmens lotosā!”, “.., kurai ir lotoss kā dārgakmens!” utt. Iespējams, ka zemtekstā domāta transcendentālās gudrības dieviete Pradžņāpāramitā (Verhagen 1990: 138).

Sanskrits ir daudzsilbju un salikteņu valoda, bet tibetiešu valoda ir monosilbiska. Sanskritā iespējams kombinēt burtus, deklinēt un locīt vārdus, bet tibetiešu valodā zilbes grafēma ir nemainīga, tādēļ gramatiskajām norādēm tiek izmantotas papildus pievienotas zilbes. Abās valodās ir astoņi lietvārdu locījumi (iespējams, ka tibetiešu valodnieki, ieviešot rakstību un tulkojot zinātniskos pētījumus, šo sistēmu aizguva no sanskrita). Sanskritā lietvārdiem ir nenoteiksmes sakne, kurai pievienojot patskaņu un līdzskaņu kombinācijas, tiek veidoti locījumi. Bet tibetiešu valodā pārsvārā tiek izmantotas partikulas **kji**, **la** u. c., turklāt nominatīvs un akuzatīvs daudzos gadījumos saskan ar vārda pamatformu, sakne netiek izdalīta.

Sanskritā visiem lietvārdiem ir noteikta dzimte. To lieto gan neitrāliem vārdiem, gan sugas vārdiem ar sievišķīgām iezīmēm, gan arī sieviešu dzimuma būtņēm un sievišķām dievībām. Tibetiešu valodā sieviešu dzimti lieto tikai tad, ja vēlas norādīt, ka runa ir par sievišķā dzimuma būtņi. Atsevišķos gadījumos ar sieviešu dzimtes galotnēm var izcelt kādu īpaši nozīmīgu lietu. Sanskritā sieviešu dzimtē bieži vien ir tādu dievību un parādību apzīmējumi, kas saistītas ar valodu, rakstību, mācībām vai gudrību. Abās kultūrās ir izplatīta vīrišķo un sievišķo pretmetu, kā arī dievību pāru simbolika. Īpašu nozīmi un ietekmi valodā tā ieguva līdz ar tantrisma un vadzrajānas budisma aizsākšanos 5.–7. gs. m. ē.

³⁸ Detalizētu nozīmes skaidrojumu skat. Baltgalve 2017: 59–62.

³⁹ Piemēram, Francke 1915: 397–404.

Dzimtes lietojumu un piesaisti konkrētiem vārdiem nosaka gan vietējā reliģiskā vai ideoloģiskā tradīcija, gan arī valodas attīstības veids. Runātā valoda nav normatīva, tai pašai par sevi nav likumu, tikai cilvēks valodu sistematizē un iekļauj likumos. Laika posmā, par kuru ir runa šajā rakstā (t. i., no 4. gs. p. m. ē. līdz 9. gs. m. ē.), valodas lietotāji Tibetā un Indijā, iespējams, pat neapzinājās, ka vārdiem ir dzimtes. Viņi pēc intuīcijas veidoja jaunvārdus, lietoja galotnes un locījumus saskaņā ar izjūtu un vajadzību, t. i., ļoti daudzveidīgi. Līdz ar to ne sanskrita, ne tibetiešu valodas formas nav iespējams pilnībā sistematizēt un definēt, ir ļoti daudz izņēmumu, kas balstās uz runātāju ieradumiem.

Viens no izcilākajiem budisma meistariem Vimalakīrti ir teicis: “Sievietes īstenībā nav sievietes, viņas tikai parādās sievišķā formā.” Turpat viņš citē arī Buddhas vārdus: “Pasaules parādības nav ne vīrišķas, ne sievišķas.” (Thurman 1976: 62) Kaut arī galīgā realitāte ir bez dzimtes un bez formas, valodnieki ir izgudrojuši dalījumu dzimtēs, kas vienā ziņā uzskatāms par ierobežojošu faktoru bezgalīgajam un mainīgajam Visumam. Valodas izteiksmes iespējas ir neierobežotas, tāpat kā Visums un daba, kur katrs indivīds, katra lieta pastāv pati par sevi, katra savā dzimumā, veidā un formā. Tikai cilvēku pasaulē, kur rašanās un dzimšana pārsvarā notiek, savienojoties sievietei un vīrietim, parādības tiek sadalītas un asociētas, piemēram, ar pretmetiem (šeit: vīr. un siev. dz.) vai triādēm (šeit: trim dzimtēm).

Atsauces

- Ardussi, J. A. (2017) *Pommaret, Françoise. Proceedings of the Tenth Seminar of the IATS*, 2003, 5. Bhutan. Leiden: Brill.
- Baltgalve, A. (2017) “Sanskrit Mantras as a Medium Between the Human and The Divine”, *International Journal of Linguistics, Literature and Culture (LLC)* 4, 1, pp. 45–67.
- Bright, W. (2000) “A Matter of Typology: Alphasyllabaries and Abugidas”, *Studies in the Linguistic Sciences* 30, 1, pp. 63–71.
- Burrow, Th. (1951) “Some Remarks on the Formation of Nound in Sanskrit”, *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 32, 1/4. Pune: Bhandarkar Oriental Research Institute, pp. 19–33.
- Buswell, R. E., Lopez, D. S. (2014) *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.
- Cardona, G. (1990) “On Attitudes towards Language in Ancient India”, *Sino-Platonic Papers* 15, pp. 1–18.
- Chattopadhyaya, A. (1996) *Atisa and Tibet: Life and Works of Dipamkara Srijnana in Relation to the History and Religion of Tibet*. New Delhi: Motilal Banarsidass.
- Coulson, M. (2003) *Teach Yourself Sanskrit*. London: Hodder & Stoughton Educational.
- DeLancey, Sc. (2003) “Classical Tibetan”, in *Sino-Tibetan Languages*. London: Routledge.
- Dubik, O. V. / Дубик, О. В. (1998) *Grammatika tibetskogo jazyka / Грамматика тибетского языка*. Ivolsinsky datsan: Buddhist Institute Dashi Choinkhor-Lin.
- Encyclopaedia Britannica* (2017) Encyclopaedia Britannica, Inc., 2017.

- Filliozat, J. (1955) "Sanskrit as Language of Communication", *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 36, 3/4, pp. 179–189.
- Francke, A. H. (1915) "The Meaning of the "Om-mani-padme-hum" Formula", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 397–404.
- Gyatso, J. (2007) "One Plus One Makes Three: Buddhist Gender, Monasticism, and the Law of Non-Excluded Middle", in *Defining Buddhism: a Reader*. Oakville, CT: Equinox Publications, pp. 281–304.
- Hahn, M. (1985) *Lehrbuch der klassischen Tibetischen Schriftsprache*. Bonn: Indica et Tibetica.
- Harshavardhana, K., Venkatarama, S. V. (eds.) (1931) *Lingānusāsana by Harshavardhana with the Commentary Sarvalaksanā by Prthivisvra*. Madras: University of Madras.
- Ivbulis, V. (2008) *Pagātne un tagadne neatkarīgajā Indijā (1947–2007)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Jacobsen, Knut A. (1996) "The Female Pole of the Godhead in Tantrism and the Prakṛti of Sāṃkhya", *Numen*, 43, 1. Brill, pp. 56–81.
- Kelsang, W. (2008) *The Spread of Buddhism into Tibet*. Dharamsala: Institute for Buddhist Dialectical Studies.
- Keown, D. (2003) *A Dictionary of Buddhism*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuiper, K. (2010) *The Culture of India*. New York: The Rosen Publishing Group.
- Landesman, S. S. (2008) "Goddess Tārā: Silence and Secrecy on the Path to Enlightenment", *Journal of Feminist Studies in Religion*, 24, 1. Indiana University Press, pp. 44–59.
- Laufer, B. (1918) "Origin of Tibetan Writing", *Journal of the American Oriental Society*, 38. American Oriental Society, pp. 34–46.
- Macdonell, A. A. (1989) *Sanskrit English Dictionary: being a practical handbook with transliteration, accentuation, and etymological analysis throughout*. New Delhi: Asian Educational Service.
- Mahāvvyutpatti* (2013) Taipei: Library and Information Center of Dharma Drum Buddhist College.
- Miller, R. A. (1993) *Prolegomena to the first two Tibetan grammatical treatises*. Wien: Universität Wien, Arbeitskreis für tibetische und buddhistische Studien.
- Mirashi, V. V. (1975) *Literary and Historical Studies in Indology*. New Delhi: Motilal Banarsidass.
- Nair, S. S. (2011) *The Knowledge Structure in Amarakośa*. Hyderabad: University of Hyderabad, Department of Sanskrit Studies School of Humanities.
- Natekar, R. (no year) *NavanIta saMskRta zabda-dhAtu-sUpAvaliH*. Dantali: Navneet Education Ltd.
- Padoux, A. (1992) *Vāc: The Concept of the Word in Selected Hindu Tantras*. New Delhi: Sri Satguru Publications.
- Powers, J. (1995) *Introduction to Tibetan Buddhism*. Ithaca, NY: Snow Lion.
- Rau, J. (2007) "The Origin of Indic and Iranian Feminines in -ānī^{dh}", *Journal of the American Oriental Society* 127, 1, pp. 57–66.
- Rice, L. B. (comp.), Balasubramanya, N. (ed.) (1970) *Amarasimhana Amarakosha Emba Naamalingaanushasana*. Mysore: Mysore University.
- Salomon, R. (2014) *Indian Epigraphy*. New York: Oxford University Press.
- Sathaye, A. ed. (2016) *Amarakosho nAmaliNgA.anushAsan kANDa*.

Sanskritdocuments.org.

Scharfe, H. (1977) *Grammatical Literature*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Schmidt, I. J. (1839) *Grammatik der tibetischen Sprache*. Leipzig: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Takeuchi, T. (2013) "Formation and Transformation of Old Tibetan", *Journal of Research Institute* 49. Kobe City University of Foreign Studies, pp. 1–17.

Thurman, R. F. (trans.) (1976) *The Holy Teachings of Vimalakirti*. University Park: Pennsylvania State University Press.

Verhagen, P. C. (1995) "Influence of Indic Vyakarana on Tibetan indigenous grammar", in *Tibetan Literature. Studies in Genre: Essays in Honor of Geshe Lhundup Sopa*. Ithaca, NY: Snow Lion Press, pp. 422–437.

Verhagen, P. C. (1990) "The Mantra "Om mani-padme hum" in an Early Tibetan Grammatical Treatise", *The Journal of the International Association of Buddhist Studies* 13, 9, pp. 133–138.

Verhagen, P. C. (2001) *A History of Sanskrit Grammatical Literature in Tibet: Vol. 2. Assimilation into Indigenous Scholarship*. Leiden: Brill.

Wangmo, K. (2008) *The Spread of Buddhism into Tibet*. Dharamsala: Institute for Buddhist Dialectical Studies.

Whitney, W. D. (1879) *A Sanskrit Grammar: Including Both the Classical Language, and the Older Dialects, of Veda and Brahmana*. Leipzig: Breitkopf & Haertel.

Williams, M. (2008) *Monier Williams Sanskrit-English Dictionary*. Cologne: Cologne University, Institute of Indology and Tamil Studies.

Winternitz, M. (1996) *History of Indian Literature*. New Delhi, Motilal Banarsidass.

Yadav, B. (2006) "Decline of Sanskrit", *Economic and Political Weekly* 40, 53, pp. 5537–5539.

Yamaguchi, Z. (1976) "Dates of Compilation of Sum cu pa and rTags kyi 'jug pa", *The Journal of the Research Department of the Toyo Bunko* 57, 1, 2.

Agita Baltgalve ieguvusi maģistra grādu austrumpētniecībā Latvijas Universitātē un doktora grādu tradicionālajā sinoloģijā Vācijā, Ķelnes Universitātē. No 2015. līdz 2018. gadam vadīja LU Indijas studiju un kultūras centru, bet pašreiz strādā par asociēto profesori Āzijas studiju nodaļā un vada Sinoloģijas apakšprogrammu. Baltgalves specializācija ir ķīniešu valoda un literatūra, kā arī pētījumi par tibetiešu kultūru un budismu. Viņa ir mācījusies tibetiešu valodu Bonnas Universitātē un sanskritu Indijas Samskratabhāšā institūtā un darbojas dažādos projektos, kas saistīti ar Austrumu kultūrām un valodām, arī praktizē rakstisko un mutisko tulkošanu. Publicējusi mūsdienu un klasiskās ķīniešu valodas mācību grāmatas, kā arī ir izdevusi tekstu tulkojumus no tibetiešu valodas.

3. DZIMTES POLITIKA UN TULKOŠANA

Kornelia Slavova

EU Gender Politics in Bulgarian Translation: the Failed Dream of a Common Language

Abstract

The paper explores how European Union gender politics has been transplanted in translation into post-communist Bulgarian society at the turn of the 21st century. More precisely, it discusses the Bulgarian translations of key European Commission documents on social affairs and gender equality, and how they have been adopted and adapted in various policy papers, directives, and guidelines by respective institutions in Bulgaria. It traces patterns of discord, dissonance and discrepancy in existing translation practices as well as some ironic and paradoxical effects in the domestication of the EU gender agenda in translation. The combined approach of feminist politics of location and politics of translation, raises a number of significant questions: How have EU gender norms and standards been culturally translated into Bulgarian? How have they affected existing norms and attitudes? What are the gains, losses, and risks behind such a 'wholesale' translation of Western liberal politics in a drastically different political context?

Keywords: EU gender agenda, gender policy institutionalization in post-communist Bulgaria, cultural translation, translation strategies.

Gender politics has never been recognised as a priority issue for Bulgarian post-communist society and policy makers due to the socialist legacy of pseudo-equality, as well as the more pressing concerns related to impoverishment and unemployment during the transition. Debates surrounding gender issues entered the post-communist world in the 1990s in the mode of translation – literally and figuratively speaking – i.e., not resulting from grass-roots women's movements and organized activism on the ground but as a process of translating Western liberal ideas through the support of Western feminist and women's NGOs, financial and academic institutions, agencies, and foundations (Open Society Institute, World Bank, IMF etc) in an effort to enhance democratic processes. At the end of the twentieth century the endorsement of gender politics gained additional momentum driven by

Bulgaria's strategic foreign policy priority: accession to the EU. Since 2007, when Bulgaria formed part of the fifth EU enlargement, the imperative to harmonise national laws and regulations with those of the EU has imposed new standards of gender parity and anti-discrimination policies at national and municipal levels.

This chapter deals with the thorny issue of how the EU gender politics and discourses have been translated into the Bulgarian language and society in recent years. This top-down strategy of transposing gender equality through legislation, university programmes of women's/gender studies or political acting from 'above' and 'outside' involves contradictory processes of eclectic borrowing and adaptation, struggle and direct imposition, but also political and social resistance. Many Eastern European feminist scholars and activists have questioned the relevance of Western gender theory and equality mechanisms for the post-socialist world, describing them as yet another form of Westernization and Americanization (Havelková 1997; Šiklová 1998; Slavova 2006). In what follows I discuss the gains, losses and risks behind such a 'wholesale' translation of gender politics in the Bulgarian context at the turn of the 21st century. First, I will briefly introduce the debates and controversies surrounding gender translations as reflected in media, academic and NGO discourses. In the second part, I will discuss specific strategies adopted in the institutionalised translations of EU gender policy papers as well as the effects they have produced in promoting gender equality in contemporary Bulgarian legislation.

Theoretical Premises and Methodology

The transposition of EU gender politics into Bulgarian language and culture involves dynamic processes of translation between different language systems and cultural traditions, transcultural flows of ideas and ideologies as well as movement between different political and historical contexts. In order to trace the role of translation as social, political, interpretative, and critical practice, the ensuing analysis will rely on a combination of theoretical tools from translation studies and feminist/gender studies. Through the prism of cultural translation, the post-communist project of gender infusion can be seen not simply as a zone of Western and European expansion but as a "zone of translation" (Apter 2006) or a "culture of translation, connection, and change" (Zlatar 2001: 11). At the same time, scholars have cautioned against risky appropriations and imitations in translation, including the translations of gender, as reflected in the following words by Judith Butler:

The point is not to assimilate foreign or unfamiliar notions of gender into our own as if it is simply a matter of incorporating alienness

into an established lexicon. Cultural translation is also a process of yielding our most fundamental categories, i.e., seeing how and why they break up and require resignification when they encounter the limits of an available episteme. It is crucial to recognize that [...] *translation will compel each language to change in order to apprehend the other*, and this apprehension, at the limit of what is familiar, parochial, and already known will be the occasion for both an ethical and social transformation. (2004: 38)

Butler's insistence on the destabilising power of gender to bend familiar categories and meanings in translation reaffirms the significance of what Adrienne Rich has called the *politics of location* (1986) – i.e., acknowledging one's location or multiple locations, and the consequent conditions and possibilities embedded in that specific location. In addition, my analysis of the transfer of EU gender policy pays special attention to the connection between translation and political engagement, i.e., the significance of *politics of translation* (the political aspects in translation practices such as political context and motivations behind translators' decisions and the messages encoded in texts). As Gentzler and Tymoczko explain:

Translation is not simply an act of faithful reproduction but, rather, a deliberate and conscious act of selection, assemblage, structuration, and fabrication. [...] In these ways, as much as creative writers and politicians, translators participate in the powerful acts that create knowledge and shape culture. (2002: xxi)

Working at the intersection of politics of location and politics of translation, this exploration here analyzes diverse texts and sources related to the transposition of gender politics in Bulgaria, trying to answer a number of significant questions: How have EU gender norms and standards been culturally translated into Bulgarian? How have they affected existing norms and attitudes? What gender policies and positions have been reinforced or contested in the process of translation?

Translating gender: patterns of discord, dissonance and discrepancy

In the early 1990s there began a massive process of translating feminist and gender related texts, dealing with diverse issues: from reproductive health, body politics, and sexuality to sophisticated feminist/gender theories and methodologies. The term *gender* as an analytical category entered academic and public discourses after the collapse of communism in an attempt to

catch up with the latest theoretical developments in the humanities. It immediately triggered heated debates in Bulgarian academia surrounding its multiple meanings and possible translations. From the very beginning, translation practices related to gender terminology have been marked by discord, dissonance, and divergence. Some translated the key term with the grammatical equivalent *род* (gender), others substituted it with the Bulgarian word *пол* designating biological sex or even employed both *пол/род* (sex/gender) in combination to signal their interrelatedness, whereas others coined neologisms such as *социален пол* and *социопол* (social sex), and *полород* (sexual gender). Initially, very few opted for the transcribed form *ДЖЕНДЪР*.

These three translation strategies were adopted by specific professional groups, who had their preferences and arguments. For example, philologists and philosophers preferred the Bulgarian equivalent *род* as they insisted on the connection with language (based on the initial meaning of gender as a linguistic category) and the construction of gender through the acquisition of language rather than through social ascription or cultural practice. They carried out the very first translations of Anglo-American and French feminist theory such as the anthologies *Women's Time* (eds. R. Muharska, M. Nikolchina, and K. Slavova), *Feminist Knowledge* (ed. S. Gunew), or the feminist classic *Our Bodies, Ourselves* by the Boston Women's Health Book Collective. Under the auspices of the Bulgarian Association of University Women, a group of scholars introduced feminist methodology to Bulgarian academia through ground-breaking publications such as *Theory across Boundaries: Introduction to Gender Studies* (ed. K. Slavova), *Gender and Order in Bulgarian Culture* (ed. M. Kirova), *Mothers and Daughters: Directions and Generations in Bulgarian Feminism* (ed. R. Muharska), which paved the way for further translations of major works by J. Butler, S. Benhabib, D. M. Halperin, M. Foucault, J. Scott, J. Kristeva, H. Cixous, and others. These early translation projects adopted the strategy of 'thick translation' in Kwame Appiah's terms (1993: 817) by providing lengthy theoretical and scientific explanations, definitions, prefaces, commentaries, glossaries, extensive notes and footnotes, as well as parallel texts in their attempt to legitimise the analytical category *gender* in Bulgarian science and culture in all its complexity. Activists and feminist NGOs, as well as research centers, which worked with Western agencies and funding institutions, adopted the easiest strategy of transcribing the foreign term *gender* (*ДЖЕНДЪР*) as signaled by their names: Gender Education and Research Foundation, Bulgarian Gender Research Center, Gender Project Bulgaria, Bulgarian Organization "Gemini". They insisted on the anglicised form of the concept, capitalising on its foreign, imported nature. Historians and sociologists, however, chose to use the familiar term *пол* (*sex*) in their attempts to reach a wider Bulgarian reading audience.

The 'eruption' of Bulgarian genderlects and variants caused huge confusion in the 1990s, producing a cacophony of voices and divergent

positions. Despite the obvious risks behind such a profusion and proliferation of gender terms, the translations of gender-related texts had an invigorating effect on societal transformation in post-communist Bulgaria by bringing about new debates, by breaking representational taboos about sexuality and the body, by fostering critical thinking about overall power structures and oppression based on other categories of human difference, and creating new sensitivity in order to combat sexism and homophobia. If we paraphrase Homi Bhabha's description of "translational culture" as a mediator through which "newness enters the world" (1994: 212), we can easily say that gender ideology in translation functioned as a new site of cultural production, bringing into existing Bulgarian culture new knowledge, standards, analytical concepts and critical apparatuses, as well as a whole range of new methodologies, which diversified social analysis. The contact with Western gender theories and knowledge was a double-sided transmission: on one hand, it triggered revisions of previous patriarchal and socialist sacrificial contracts with the family and the state, dethroned the socialist myth of women's equality, while on the other critically adapted Western gender theories, questioning some of their premises.¹

The EU Gender Agenda and its Institutionalised Translation in Bulgaria

Gender equality has always been placed high on the EU policy agenda, linking it directly to democracy and economic growth. In its *Community Framework Strategy on Gender Equality (2001-2005)*, the European Commission affirms that:

Democracy is a fundamental value of the European Union, Member States, EEA States, and applicant countries [...]. Its full realization requires the participation of all citizens - women and men alike to participate and be represented equally in the economy, in decision-making, and in social, cultural and civil life. (2000: 2-3)

EU institutional-level reforms along gender lines started in the 1970s and 1980s. Since then, many directives, guidelines and policy papers on gender equality have been issued and implemented.² The Bulgarian accession to the

¹ For more on this double-sided project see Slavova (2006).

² For example, the first Directive 75/117/EEC insists on the eradication of sex-based wage discrimination, Directive 76/207/EEC concerns employment-related gender discrimination, Directive 86/613/EEC protects self-employed women and men, and especially women during pregnancy and motherhood, Directive 96/34/EC provides for at least three months of parental leave.

EU acted as a catalyst for the harmonizing of national laws with EU norms and standards, regarding equal treatment legislation, gender mainstreaming, minimising gender pay gaps, gradual equalisation of retirement age for women and men, gender discrimination, gender-based violence etc. In Romania and Bulgaria, the arrival of gender legislation coming from 'outside' and 'above' was so rapid and overwhelming that some activists likened it to a form of 'EU dirigisme' (Weiner 2009: 34). Several state institutions were set up to draft and coordinate the implementation of gender-parity measures: the Ministry of Labour and Social Policy (MLSP), the Ministry of Education and Science, and the Council of Ministers.

During the accession period, a number of state bodies were set up to ensure the smooth process of gender mainstreaming in Bulgaria, including the Consultative Commission for Equal Opportunities for Men and Women at MLSP (2003), the National Council on Equality between Women and Men at the Council of Ministers (2004), the Commission for Protection against Discrimination at the National Assembly, the Ombudsman etc. In addition, various gender-equality strategies and programmes were adopted such as *National Action Plan for Gender Equality*, *National Employment Action Plan*, *National Strategy for Combating Poverty and Social Exclusion*, and *National Gender Mainstreaming Strategy for the period 2009-2015*, which was enforced at the end of 2008 to guarantee equal access to public resources and balanced participation of both women and men in the decision-making process.

Let us now explore how Bulgarian institutions have adopted and adapted gender-related policies deriving from the EU by examining the Bulgarian translations of a number of key European Commission documents on social affairs and equality, as well as policy papers and documents produced by the Bulgarian Ministry of Labour and Social Policy. For my analysis I have selected a number of key documents: an official report, entitled *Gender Mainstreaming Guidelines – Bulgaria*, written in 2007 by a team of European experts from the Department of Employment, Social Affairs and Equality at the European Commission in Brussels (hereinafter *Gender Mainstreaming*), a number of EU documents such as the *Strategy for Equality between Women and Men 2010-2015* and the *Roadmap for Equality between Women and Men* (hereinafter *Strategy* and *Roadmap*, respectively) and their respective Bulgarian translations (*Strategija* and *Putna Karta*) as well as some of the above-mentioned National Plans/Strategies for specific actions, issued and distributed by the MLSP.

The first step in the translation of EU gender policy is finding the most adequate terminology in Bulgarian. This poses a huge challenge in a culture where the very key term 'gender' (as an analytical category of social difference) does not exist, and where there is little public awareness and sensitivity towards gender issues in general. Unlike the abovementioned translation solutions in the realm of the humanities and NGO activism, in the translation practices of

EU legislation the term ‘gender’ was substituted and absorbed by пол (*sex*), a related term but different in meaning. This translation decision was dictated by strategic factors, favouring transparency, readability and clarity. Such strategic choices can be explained by the institutional nature of EU translation practices, which are anonymous and collective, prioritizing translation as cultural communication and mediation between EU and national cultures at the expense of the symbolic and creative functions of translation. For this reason, Anna Trosborg calls EU translations ‘hybrid texts’, i.e. texts resulting “from a translation process, showing features that seem out of place/strange/unusual for the receiving culture”, “a product of two or more cultures, or a compromise between a number of cultures” (1997: 146-150).

To guarantee the policy of linguistic equality between all EU working languages as well as equivalence in intercultural transmission, the EU institutions have created their own style guides prescribing how translators should proceed in their respective languages. One such set of guidelines for standardising language in official discourses, and combating sexist language, is *Gender-Neutral Language in the European Parliament* (2008), translated into all EU official languages. The English booklet recommends gender-neutral strategies common to most languages (such as avoiding the generic use of the masculine gender, using neutral professional/job titles and terms denoting marital status) as well as strategies for specific languages in the EU to achieve bias-free language use. The language-specific guidelines at the end of the Bulgarian version of the booklet, entitled *Използване на неутрален спрямо пола език в Европейския Парламент* [*How to use sex-neutral language in European Parliament, hereinafter Izpolzvane*]³ introduce some strategies for political correctness in official Bulgarian discourses, while simultaneously bending and twisting some of the prescriptions for the English language. What is striking is that the very Bulgarian title renders the key term *gender* as пол (*sex*): “неутрален спрямо пола език” (2008:1). The Bulgarian guidelines consistently use the term пол. Consider for example the sentence “The general trend today in a number of European languages is to reduce the use of gender specific terms” rendered as “Основната тенденция в редица европейски езици е да се ограничи употребата на маркирани по пол думи” (2008:5) or the phrase *gender neutrality* translated as “принцип на неутралност спрямо пола” (2008: 3).

Further, the Bulgarian guidelines recommend the use of the established job titles in the masculine gender whenever they are used in a generic sense, that is, referring to a professional of either sex as masculine (e.g. a teacher as преподавател), but when referring to a particular woman, the job title should be inflected for the feminine gender, along with the respective woman’s name.

³ Bulgarian titles of policy papers and documents will be subsequently referred to inside the text and listed in the References in transliterated form for the sake of brevity and convenience.

Another divergence is the prescription that some of the gender-neutralisation strategies adopted in the English language (such as the combined forms ‘s/he’, or ‘him/herself’) should be avoided in Bulgarian due to rigid subject-verb agreement as well as grammatical gender in the Bulgarian language, which would ultimately make the text much longer and more clumsy (2008: 3-7). Yet another attempt to domesticate EU language-neutral norms is the Bulgarian translation of ‘sexist language’ as “езикови средства, които са дискриминационни спрямо един от половете” (“language means discriminatory to either of the sexes” (*Izpolzване* 2008:4). Due to the heavy descriptiveness and explicitation strategies, the Bulgarian translation of the phrase is too long and clumsy instead of using simply “сексистки език” – the direct translation from the English.

Domestication strategies dominate in the Bulgarian translations of EU legal texts, directives, memos etc. A good example in this respect is another meta-text, a glossary, entitled *100 Words for Gender Equality*, published by the MLSP in 2007 (hereinafter *Glossary*). The 30-page bilingual glossary presents in a table form the most common gender-related terms in English and Bulgarian, providing brief definitions and comments in both languages. Obviously, the anonymous MLSP experts had the noble ambition of setting up a unified standard and helping translators render foggy Eurospeak lexicon. The glossary prescriptions, however, create more confusion by twisting, de-constructing, and re-inventing major concepts in the passage from one language to the other.

The most visible inaccuracy is the paradigmatic substitution of *gender* by пол (*sex*), although the *Glossary* title refers to *gender* equality. In fact, the very entry on *gender* prescribes the Bulgarian equivalent род, followed in brackets by социален пол and the transcribed variant джендър as seen in the second row below:

EN	GENDER	A concept that refers to the social differences between women and men that have been learned and are changeable over time, and have wide variations both within and between cultures.
BG	РОД (СОЦИАЛЕН ПОЛ, ДЖЕНДЪР)	Понятие, което се отнася до възприетите социални различия между жените и мъжете, които са заучени и се променят във времето, като варират силно в и между различните култури.

This is why it is extremely puzzling that most phrases and idiomatic expressions in the *Glossary* deriving from or incorporating the word *gender* use the biological category пол (*sex*) instead. Consider, for example, the following equivalents: gender dimension/*социално измерение на пола*; gender impact assessment/*оценка на въздействие на пола*; gender-disaggregated data/*данни, разделени по пол*; gender gap/*социална дистанция между половете*;

division of labour by gender/*разделение на труда по пол*; gender-based violence/*насилие на основата на пола*; *gender pay differential/разлика в заплащането на основа пол*; gender perspective/*гледна точка на пола*, and many others. At the same time, in some cases there is a slight variation where *gender* has been re-signified as социален пол (social sex): for example, gender planning/*планиране от гледна точка на пола*, gender roles/*социални роли на половете*, gender contract/*договор за социалните роли на половете* (2007: 3-17).

In further cases, where the meaning of the phrase relies on the very distinction between the categories 'sex' and 'gender', the whole signification chain fails in the Bulgarian language: for example, 'the differentiation between gender violence and sex violence', 'sex discrimination and gender discrimination', as well as 'sex/gender system' (the latter rendered in Bulgarian totally inadequately as *система на половете/социални роли на половете*). In these cases of conflation and contamination, meaning 'breaks up', falling through the cracks of the translation grid.

The *Glossary's* consistent approach of inconsistency demonstrates that these are not random cases of mistranslation or negligence but painful efforts to domesticate a foreign term in a wholesale operation by bending forcefully the target language until it breaks up. To repeat Butler's words quoted above: "the yielding of our most fundamental categories, i.e., seeing how they break up and require resignification when they encounter the limits of an available episteme" (2004: 38). It is clear that the substitute variant пол(sex) does not cover the multiple meanings and usages of *gender* (which, on top of the whole gamut of ambiguity, have been shifting between the 1960s and 1990s). It misrepresents, twists, and simplifies the whole gender ideology trying to transcend the binary thinking pattern of male vs. female let alone make room for proliferating differences including gender-benders, cross-genders, transgender, and other unstable constructions of human identity. Also, this strategy erases thirty years of heated debates in Western philosophy and gender/queer theory over the distinction between *sex* and *gender*, which has historically led to the distinction between feminism of equality and feminism of difference, as well as other philosophical and ideological distinctions.

Another disturbing case in the *Glossary* is the translation of the word *equality*, prescribed in the form of three Bulgarian variants: равенство (equality), равнопоставеност (equity) and равноправие (equal rights).⁴ For example, the key term *gender equality* is translated as равенство на половете (equality of the sexes), whereas *gender equity* is rendered as равноправие на половете (equal rights instead of equity). As visible from the table below, *equality between men and women* is presented as synonymous with *sex*

⁴ In English there is a slight but important difference between 'equality' and 'equity': the latter implies an equal start and equal access to resources rather than equal status. This difference is more visible in the Bulgarian language.

equality – the latter having nothing to do with the definition given in the right column: “The principle of equal rights and equal treatment of women and men’. Surprisingly, the English description of ‘sex equality’ corresponds to ‘gender equality”. To make things even more confusing, the Bulgarian translation of *sex equality* incorporates the phrase *equal rights* (which sounds ridiculous, implying equal rights of men and women to have sex), whereas *equality dimension* is defined in Bulgarian translation by means of the word *equity* (not *equality*) as illustrated below:

EN	EQUALITY BETWEEN WOMEN AND MEN (SEX EQUALITY)	The principle of equal rights and equal treatment of women and men (see also Gender equality).
BG	РАВНОПОСТАВЕНОСТ НА ЖЕНИТЕ И МЪЖЕТЕ (РАВНОПОСТАВЕНОСТ ПО ПОЛ)	Принципът за равни права и равно третиране на жените и мъжете (виж също РАВНОПОСТАВЕНОСТ НА ПОЛОВЕТЕ).
EN	EQUALITY DIMENSION	The aspect of any issue which relates to equality.
BG	ИЗМЕРЕНИЕ НА РАВНОПОСТАВЕНОСТТА	Аспектът на всеки въпрос, който е свързан с равнопоставеността.

I have paid so much attention to the nuances of these translated terms because they have been further circulated in public discourses, causing much confusion, inconsistency and inaccuracy in translation practices – both in the translations of EU documents as well as the wording of Bulgarian gender-policy documents. As a result, some crucial EU documents tend to speak in bifurcated language, simultaneously prioritising *gender equality* and/or *gender equity between men and women*. For example, the *Strategy for Equality between Women and Men 2010-2015*, chapter 3, entitled ‘Equality in decision-making’ becomes “равнопоставеност [equity] при вземане на решенията” (2010: 8) in the Bulgarian translation. In a similar manner, the introduction to the *Gender-Neutral Language Guide*, which explains how the latter was commissioned by the ‘High-Level Group on Gender Equality’, has transformed the latter in Bulgarian into a group for ‘равнопоставеност на половете’ (2008: 3), that is, responsible for ‘equity of the sexes’. Similar inconsistencies can be found in the translation of the very title of the *Roadmap for Equality between Women and Men*. In the publications of the MLSP it features as both Пътна карта за равенството (*Roadmap for Equality*, in *Suobshtenie*) and Пътна карта за равнопоставеност на жените и мъжете (*Roadmap for Equity of Women and Men*, in *Info paper*), whereas the NSSI website refers to it as Пътна карта за равнопоставеност на половете (*Roadmap for Sex Equity*, hereinafter *Putna karta*). The three interchangeable titles in Bulgarian do not make it clear that they refer to the same document as well as the same EU gender equality principle, which gets muted in the translation process.

The inconsistency and inaccuracy in translation practices have caused some strange paradoxes and divergences. On the one hand, EU documents related to gender equality (such as *The Roadmap for Equality between Women and Men (2006-2010)*, *The European Pact for Gender Equality*, *the New European Pact for Equality between Women and Men for the Period 2011–2020*, and the *Roadmap for Equality between Women and Men* have been faithfully translated into Bulgarian by the team of translators in Brussels. But when these same EU documents are referred to or quoted in reverse translation in related Bulgarian policy papers, the Bulgarian wording seems to re-write the tenets of the former on the national level. For example, *the National Strategy for Promoting Gender Equality for the period 2009-2015*, modeled on European recommendations, tones down the European goal of ‘gender equality’ by substituting it with the narrower in content phrase ‘equity between men and women’ (emphasis added). The whole 25-page text stresses “the need to foster *equity* between men and women, to put an end on violence based on *sexual* difference, and guarantee equal rights and opportunities for women and men” (emphasis added). At the same time, it mistakenly links these goals of *equity/ravnopstavenost* by constantly referring to major EU documents on gender *equality* (*Nacionalna* 2009: 4, 5, 8, 9, 10). Is this a simple slippage of words? Or is it an attempt to deliberately prioritise equity over equality in Bulgarian society? Similar examples can be found in other information papers and documents published by the National Social Security Institute (NSSI) and MLSP.⁵

Over the years, domestication translation strategies have yielded under the pressure of globalisation and ‘Eurospeak’, allowing more room for foreignisation. A good case in point is the translation of one of the most baffling terms *gender mainstreaming*. The first attempts at translating it were highly descriptive: for example, the *Glossary* of 2007 prescribed the wording интегриран подход за равно третиране на двата пола (integrated approach for equal treatment of women and men). After initial efforts at explaining and explicating foreign terms and policies, governmental and non-governmental institutions decided to take a short cut by simply transliterating or transcribing English terms. The transcribed form of *gender mainstreaming* still sounds double Dutch to the uninitiated Bulgarian citizens, carrying a strong foreign feel.⁶ In an attempt to make institutional language more accessible, some

⁵ See *Informatsionen list. Ravnopostavenostta na polovete – prioritet na Evropeiskiya Suyz*. [Information paper. The equity between the sexes – priority for EU] and *Social-noosiguritelni pokazateli po pol* [Social insurance criteria depending on sex]

⁶ See *Rukovodstvo za gender meinstriming v politikite na zaetost* [EQUAL Guide on Gender Mainstreaming in Employment, EC], *Gender meinstimingi i prilozhenieto mu v Bulgaria* [Gender Mainstreaming and its Application in Bulgaria, MLSP report] or *Izgrazhdane na efektiven kapacitet za prilagane na gender meinstiming podhoda* [Effective Capacity Building for the Application of Gender Mainstreaming, project of MLSP].

translations combine explicitation and foreignisation strategies, which make the Bulgarian translated text excessively long and forbidding. Consider, for example, this sentence from a MLSP report, entitled *Gender Mainstreaming Guidelines*, published by MLSP: “Насоките за заетостта, използвани по време на Лисабонския цикъл подчертават, че джендър мейнстриймнинг (интегрираният подход за равно третиране на двата пола) и насърчаването на равнопоставеността на половете трябва да се гарантират във всички предприети действия” (2008: 12, emphasis mine). Paradoxically, the combination of excessive domestication and neutralisation strategies produces a comic foreignising effect in the target text.

The examples discussed so far reveal that there is a marked tendency to use descriptive and neutral terms in the translation of the EU gender agenda in order to conform to a Bulgarian audience’s assumed (traditional) gender beliefs and attitudes. Under the false pretext that *gender* is too foreign and exotic a concept, Bulgarian state institutions have opted for the familiar and the known. The substitution of *gender* by the safe variants *пол* or *men and women* produces a leveling and reductive effect on gender politics in translation. It simplifies and even undoes the analytical category of gender, reducing it to a binary oppositional structure of male versus female. Thus, the complex phenomenon of gender (which partially incorporates the notions of sex and sexuality but overrides the binary opposition of male-female by allowing for other forms of social behaviour and identity such as gay, lesbian, transsexuals, transgender etc. also to exist) has no chance to take (a) place in Bulgarian culture. The erasure of gender in translation has had a weakening and neutralizing effect on the feminist agenda of valorising differences, resulting in a kind of ‘thin translation’ that we can contrast to Appiah’s concept of ‘thick translation’.

The Ironic Effects of Translation: How did Gender Equality become Gender Equity?

Paradoxically, the *Gender Equality Act* became a fact in Bulgaria on 15 April 2016, almost 10 years after the country joined the EU. Much earlier, in 2002, representatives of the state administration, academic circles and NGOs had prepared a *Draft Act on Equal Opportunities for Men and Women* but it was rejected by the National Assembly. For years on end, the Bulgarian authorities insisted that there was no need for such a law in Bulgaria as equality and non-discrimination measures were stipulated in the Constitution (which guarantees the equal treatment of women and men, and prohibits any form of discrimination based on race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status). Indeed, to ensure compliance with the EU directives on the implementation

of equal treatment of men and women, many changes were made in the 2000s in a number of laws and codes such as the Labour Code, the Social Security Code, the Civil Procedural Code, the Penal Procedural Code, as well as the Law on Public Education, the Law on Healthy and Safe Labour Conditions, etc.

The passing of the 2016 Bulgarian Закон за равнопоставеност на жените и мъжете (*Act on Equity between Women and Men*, hereinafter *Zakon*) was a huge success, although it demonstrates a certain regression from EU principles and earlier Bulgarian drafts on gender equality acts, which were ‘tamed’ in the ‘waiting room’ of contemporary politics. Like the translations of EU norms and regulations discussed here, where *gender equality* was subsumed by *gender equity*, the wording of the Bulgarian Закон за равнопоставеност на жените и мъжете reveals a similar tendency, postulating the following: ‘state politics of *equity* between women and men’ (article 1), ‘*equal opportunities* between men and women in all spheres of social, economic and political life’ (article 2), ‘*balanced* representation of women and men in decision-making bodies’ (article 2.4, all emphasis added) as well as affirmative actions and tools in accordance with the major program National Strategy for *Equity* between women and men (articles 12, 14) and so on. There is no mention of ‘equality’ – the latter consistently replaced by tamer signifiers such as ‘equity’, ‘equal opportunities’, ‘on equal-footing’, ‘balanced’, and ‘neutral’.

Why has the liberal concept *equality* been consistently avoided at the beginning of the twenty first century? One possible explanation could be the fact that many liberal concepts such as *equality*, *women’s rights* and *emancipation* work differently in a post-communist context. After the collapse of communism, all these supposedly universal notions became incorporated into new political discourses in surprising and sometime disturbing ways. They smack of communist indoctrination and reverberate cynically as they have been emptied of meaning in the past. Ironically, in contemporary Bulgarian society *equality* as a concept is always out of place: simultaneously old and passé (smacking of Bolshevism) as well as new and foreign (now coming from the West). In fact, the equality of men and women is not a novelty for post-communist countries, where the state had paternalistically conferred certain rights to both men and women, such as the right to education, work, pay, and social security, as seen in the 1947 Bulgarian Constitution pronouncing male and female citizens “equal in all spheres of public, private, economic, social, cultural and political life” (article 72). But the ‘new’ Western understanding of gender equality has gone beyond the public sphere; hence, the difficulty in combining the legacy of socialism and EU policies. Another possible reason behind the persistent avoidance of the term *gender equality* is that in former communist states (including Bulgaria) it has often been reduced to *women’s equality* or simply the status of women, hence the common understanding that there is no need for yet another system of regulations and prescriptions.

As a whole, the 2016 *Act on Equity between Women and Men* reads like a reverse translation of some of the above-mentioned gender equality EU documents in terms of its content, style, and language. It demonstrates a high level of adaptation to 'Euro-rhetoric' and values, relying primarily on domestication strategies and a utilitarian approach. Yet, some of the notable differences discussed above reveal certain tensions in the receiving Bulgarian culture, trying simultaneously to appropriate and sanction foreign ideas and ideologies in translation.

Conclusion

Ten years after the Bulgarian accession to the EU, the time has come to assess the effects of the transposition of EU gender politics in translation in post-communist states. As in any translation, there is something lost and unappreciated in the very act of appropriation, there are distortions, discrepancies, and compromises. The examples discussed here from official EU and Bulgarian gender policy papers demonstrate the complex relationship between language, politics and translation through the multidimensional perspective of gender. Because of the idiosyncratic gender history in the post-communist world, the domestication of EU gender equality agenda has pulled in different directions. On the one hand, the inconsistencies and deviations in translation have produced some levelling and ironic effects at times, posing a risk of simplifying and narrowing gender equality politics. On the other, despite the acts of discord and disharmony in translation, formal compliance with EU legislation is now a *fait accompli*. EU gender politics culturally translated into Bulgarian has served as a major tool of cultural mediation (both intercultural and intracultural), stimulating gender-sensitive language and policies, as well as social and political transformation.

References

- Appiah, K. A. (1993) "Thick Translation", *Callaloo* 16, 4, pp. 808–819.
- Apter, E. (2006) *The Translation Zone. A New Comparative Literature*, Princeton: Princeton UP.
- Butler, J. (2004) *Undoing Gender*, New York and London: Routledge.
- European Commission (2000) *Towards a Community Framework Strategy on Gender Equality* (2001–2005), Brussels.
- European Commission (2005) *EQUAL Guide on Gender Mainstreaming*. Luxembourg.
- European Commission (2005) *Equality Between Women and Men in the European Union*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Brussels.
- European Commission (2006) *A Roadmap for Equality between Women and Men 2006–2010*. SEC, 275.

- European Commission (2010) *Strategy for Equality between Women and Men 2010–2015*. COM, 491.
- Evropeiska komisiya (2010) *Strategiya za ravenstvo mezhdu zhenite i muzhete 2010–2015* [Strategy for Equality between Women and men 2010-2015], MLSP.
- European Parliament (2009) *Gender-neutral Language in the European Parliament*. Brussels.
- Gentzler, E., Tymoczko, M. eds. (2002) *Translation and Power*, Amherst and Boston: University of Massachusetts Press.
- Izpolzovane na neutralen spryamo pola ezik v Evropeiskoya Parlament [Gender-Neutral Language in the European Parliament], [http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB\(2009\)0001_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB(2009)0001_EN.pdf)
- Gender Mainstreaming Guidelines – Bulgaria*. A Report (2008) Sofia: MLSP [accessed 11.07.2018].
- Havelková, H. (1997) “Transitory and Persistent Differences: Feminism East and West,” pp. 56–64, Kaplan, C., Keates, D., Scott, J. eds. *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*, New York: Routledge.
- Informacionen doklad (2009) *Gender Mainstreaming and its Application in Bulgaria*, Sofia: MLSP.
- Nacionalna strategiya za nasurchavane na ravnopostavenostta na polovete za perioda 2009–2015*. [National Strategy for Promotion of Gender Equity 2009–2015] (2009) Sofia: MLSP.
- Nacionalen plan za nasurchavane na ravnopostavenostta na zhenite i muzhete prez 2012*. [National Plan for Promotion of Gender Equality 2012, 2013, <http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/resources/bulgaria/nacionalen-plan-zanasrchavane-na-ravnopostavenostta-na-zhenite-i-mzhete-prez-2012-g>
- Putna karta za ravnopostavenost na polovete* [Roadmap for Gender Equity] (2009) Sofia: NOI. [accessed 11.07.2018].
- Rich, A. (1986) “Notes towards a Politics of Location”, *Blood, Bread and Poetry*, New York, London: W.W. Norton & Company.
- Rukovodstvo za gender mainstreaming v politikite na zaetosta* [Gender Mainstreaming Guidelines for Employment Policies] (2007) Sofia: MLSP.
- Šiklová, J. (1998) “Why We Resist Western-Style Feminism”, *Transitions: Changes in Post-Communist Societies* 5, 1, pp. 30–35.
- Slavova, K. (2006) “Looking at Western Feminism through the Double Lens of Eastern Europe and the Third World”, Lukic, J., Regulska, J. eds. *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*, London: Ashgate, pp. 245–263.
- Suobshtenie na komisiyata do suveta, Evropesiskiya parlament i komiteta na regionite: Kak da preodoleem razlikata v zaplashtaneto na zhenite i muzhete* (2009) Sofia: MLSP.
- Trosborg, A. (1997) “Translating Hybrid Political Texts”, Trosborg, A. ed. *Text Typology and Translation*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 145–58.
- 100 Words for Equality: A Glossary of Terms on Equality between Women and Men*. [100 dumi za ravnopostavenostta na zhenite i muzhete] (2007) Sofia: MLSP.
- Weiner, E. (2009) “Dirigism and déjà vu logic: The gender politics and Perils of EU Enlargement”, *European Journal of Women’s Studies* 16, 3, pp. 211–228.
- Zakon za ravnopostavenost na zhenite i muzhete* [Act on Equity Between Men and Women], *State Gazette of RB*. No 33, 26th April 2016, 35–38.

Zlatar, A. (2001) "Culture in Croatia During the Transition Period", *Eurozine*, transl. by Dubravka Petrović, 13 April, www.eurozine.com/articles/20010413zlatar [accessed 11.07.2018].

Kornelia Slavova is Professor of American Studies at the Department of English and American Studies, St. Kliment Ohridski University of Sofia, Bulgaria. Her publications are in the field of American literature and drama, gender studies and cross-cultural studies. She has co-edited several books on gender theory and literary criticism including *Women's Time* (1997), *Theory across Boundaries: Introduction to Gender Studies* (2000), *Women's Identities in the Balkans* (2004), *Gendering Popular Culture: Perspectives from Eastern Europe and the West* (2012). Her most recent books are *The Traumatic Re/ Turn of History in Postmodern American Drama* (Sofia University Press, 2010) and *American Drama on the Bulgarian Stage: Theatre as a Site of Cultural Translation* (Polis, 2014). Since 2008 she has been associate editor for the *European Journal of Women's Studies*, published by Sage.

Marita Zitmane

Stambulas konvencijas atspoguļojums Latvijā iznākošajos nacionālajos dienas laikrakstos 2016. gadā. Jēdzieni un skaidrojumi

Kopsavilkums

Stambulas konvencijas jeb Eiropas Padomes Konvencija par vardarbības pret sievietēm un vardarbību ģimenē novēršanu un apkarošanu izraisīja plašu diskusiju sabiedrībā un apspriešanu medijos. Diskusija izgaismoja gan atšķirīgas un bieži vien pārprastas izpratnes par dzimtes jēdzienu, gan arī problēmas dzimtes jēdziena tulkošanā un pieņemšanā sabiedrībā kopumā. Mūsdienās informāciju par pasauli un notikumiem tajā mēs uzzinām pastiprināti – no masu medijiem. Tāpēc var apgalvot, ka mūsu zināšanas par lietu kārtību ir masu mediju radītas. Masu medijiem ir svarīga loma, veidojot sabiedrisko domu. Sniedzot komentārus un viedokļus par dažādiem tematiem, mediji var ietekmēt/konstruēt arī sabiedrības attieksmes par šiem tematiem. Dzimte, dzimumu līdztiesība ir viens no šiem tematiem. Rakstā tiek analizēts, kā Stambulas konvencija ir atspoguļota dienas laikrakstos Latvijā, kā arī tas, kādi jēdzieni un termini ir izmantoti preses diskursā.

Atslēgvārdi: dzimte, sociālais dzimums, Stambulas konvencija, mediji, termins, skaidrojums.

Jautājums par Eiropas Padomes Konvenciju par vardarbības pret sievietēm un vardarbību ģimenē novēršanu un apkarošanu jeb Stambulas konvencijas ratificēšanu Latvijā izraisīja plašu diskusiju un saasinātu viedokļu apmaiņu kā mediju telpā, tā arī sabiedrībā kopumā.

Viens no iemesliem šādai saasinātai reakcijai bija jēdziena *gender* jeb *sociālais dzimums* izmantošana konvencijas tekstā, kā arī vispārējais konvencijā paustais uzskats, ka vardarbība pret sievieti ir noteikta veida sievietes dzimumā balstīta vardarbība.

Medijos izvērstā diskusija un viedokļu apmaiņa izgaismoja, ka pastāv dažādas un pat kļūdainas jēdziena *dzimte* interpretācijas.

Raksta mērķis ir aplūkot Stambulas konvencijas atspoguļošanā izmantotos un lietotos terminus jēdzienam *gender* latviešu un krievu valodā iznākošajās

nacionālajās dienas avīzēs *Diena*, *Neatkarīgā*, *Lauku Avīze*, *Вести сегодня*, kā arī pašu laikrakstu piedāvātās versijas. Uzmanība ir pievērsta arī sniegtajiem jēdziena *gender* skaidrojumiem.

Feminisma un dzimtes studijas un pētniecība Latvijas akadēmiskajā vidē ir ienākušas salīdzinoši nesen. Iespējams, tāpēc šīs akadēmiskās disciplīnas terminoloģijas adaptēšana latviešu valodā ir vēl notiekošs process. Jēdziena *gender* tulkošanas un lietošanas praksē pastāv trīs versijas: *dzimums*, *dzimumsocialitāte*, *dzimte* (Cimdiņa 2015: 9). Sociālajās zinātnēs visvairāk izmantots ir termins “dzimte”, kas, tāpat kā angļu valodas *gender*, ir pārņemts no lingvistikas. Lai gan jēdziens “dzimte” *gender* nozīmē akadēmiskajos pētījumos ir izmantots jau vairākas desmitgades, tas nav iedzīvojies publiskajā runā. Latviešu valodas vārdnīcās (*Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (1996) un *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā*) jēdzienam *dzimte* vienīgā uzrādītā nozīme ir “Lietvārda gramatiskā forma, kas norāda uz dzimumu (daļā valodu – arī uz dzīvumu) vai formālu piederību kādai no dzimtes formām – sieviešu, vīriešu vai nēkatri dzimtei” (*Latviešu valodas tiešsaistes tēzaurus*)¹. Savukārt antoloģijas *Mūsdienu feministiskās teorijas* glosārijā (2001) ir šāds jēdziena *dzimte* skaidrojums:

Dzimte (angl. *gender*) – sociāli un kulturāli veidojies pazīmju un uzvedības veidu kopums, kuru sabiedrība savā vēsturiskajā kontekstā attiecina uz sievišķo vai vīrišķo. Mūsdienu feminisma teorijā tiek nošķirti jēdzieni *dzimums* (angl. *sex*) un *dzimte* (angl. *gender*), kur *dzimums* nozīmē bioloģiskas atšķirības, bet *dzimte* un tai raksturīga uzvedība – sociālās konstrukcijas. (*Mūsdienu feministiskās teorijas* 2001: 452)

Tomēr arī akadēmiskajā vidē nav vienota skatījuma par *gender* precīzāko atveidojumu latviešu valodā. Professore Ausma Cimdiņa norāda, ka jēdziens *gender* izvirza jaunas teorētiski metodoloģiskas, kā arī tulkošanas un adaptācijas problēmas valodās, kur gramatiskās dzimtes (*gender*) kategorijas ir spēcīga leksiski gramatiskā slodze un vajadzības veidot šādu *sex-gender* (*dzimums* – *dzimte*) opozīciju būtībā nav.

Vārds *sex* angļu valodā apzīmē gan dzimumu, gan dzimumaktu, un līdz ar to jēdziena *sex* lietojums cilvēka dzimumsocialitātes izpratnes pozicionēšanā ir stipri ierobežots, bet skandināvu, vācu, krievu u. c. Eiropas tautu valodās, ieskaitot latviešu, šī problēma nepastāv (Cimdiņa 2015: 10).

Tulkojot dzimtes (*gender*) izpratnei veltītus tekstus no kādas valodas citā valodā, neizbēgami tiekot zaudēti noteikti koncepti un kontekstuālas nianšes, kādas pastāv vienā valodā, un tanī pašā laikā nākas ieviest gluži jaunus jēdzienus un citādu konceptuālo izpratni citā valodā (Vidberga 1998/2001: 163).

¹ Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/dzimte/1>.

Ausma Cimdiņa norāda, ka, praktizējot burtisko tulkojumu (*dzimte*) un tādējādi mēģinot piešķirt papildnozīmi gramatiskās dzimtes kategorijai, tiktu panākts pretējs efekts – dzimumsocialitātes izpratnes nianse tiktu maskētas (Cimdiņa 2015: 10–11). Turklāt A. Cimdiņa uzskata, ka *gender* burtiskais tulkojums latviešu valodā – *dzimte* – ir problemātisks un neliecina par centieniem iedziļināties un izprast nacionālās valodas un kultūras kontekstu savdabību. Tomēr viņa norāda, ka “sociālajās zinātnēs *sex/gender* nozīmju nošķirums, iespējams, sagādā mazāk raīžu” (Cimdiņa 2015: 10–11).

Akadēmiskā diskusija par *gender* atveidojumu latviešu valodā nav mana pētījuma centrā, lai arī iezīmē tendenci – neskaidribu tēmas atspoguļošanā.

Sociālās realitātes konstruēšana medijos

Manā pētījumā galvenā uzmanība ir pievērsta jēdziena *gender* atveidojumam un skaidrojumam plašsaziņas līdzekļos.

Lielākoties informāciju par sabiedrībā notiekošo mēs uzzinām no masu medijiem. Atsevišķas masu komunikācijas teorijas pauž uzskatu, ka zināšanas par pasauli ir gandrīz tikai un vienīgi masu mediju radītas. Zināšanas par sabiedrību vai par pasauli, kurā mēs dzīvojam, mēs esam ieguvuši, pateicoties masu medijiem. Ikdienu dzīvē cilvēks parasti pieņem, ka pasaule ir tāda, kāda tā ir, un atšķirības viedokļos ir atšķirīgu “subjektīvo” perspektīvu, pieredžu un atmiņu rezultāts. Savukārt pētnieciskā pieeja uzsver, ka mums ir jādomā par zināšanām par pasauli kā sistēmu, kuru rada un izplata masu mediji (Luhman 2000: 76).

Interpretatīvā (konstruktīvā) pieeja apgalvo, ka īstenību pilnībā nav iespējams izziņāt, tā būs mūsu pieredzē veidota, daļēja tās konstrukcija. Vārds piešķir lietai nozīmi, un nozīmju piešķiršana ir konstrukcija. Konstruētās nozīmes (priekšstatus) ir iespējams komunicēt, nozīmju apmaiņā ar citiem indivīdiem izveidojoties intersubjektīvai realitātei.

Mediju teorijas attīstībā un jūtamu sociālo pārmaiņu veicināšanā nozīmīgs solis ir fundamentālais Pītera Bergera (*Peter Berger*) un Tomasa Lukmana (*Thomas Luckmann*) darbs *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (1967). Tajā pasaules sociālās konstruēšanas problēma ir iztīrāta, izmantojot fenomenoloģijas (pieeja atzīst, ka katra indivīda uztvere un līdz ar to par ārējo pasauli radītais priekšstats ir subjektīvs, tātad pasaules pamatā ir zināšanas par to) un zināšanu socioloģijas principus, kā arī ņemot vērā psiholoģijas atziņas par socializāciju, lomām, paradumu veidošanos utt. Darbā autori skaidro, kā tiek konstruēta sociālā jeb pašradītā realitāte.

Viena no masu mediju funkcijām ir medijs kā simbolisku kodu nesošs informācijas kanāls, kurā iekodēto informāciju aktīvā auditorija dekodē jeb tulko atbilstoši savai pieredzei, sociālajam kontekstam un zināšanām par medijos pārraidāmo ziņojumu valodu. Tādā veidā savukārt var noteikt to, vai

recipients saprot un kā interpretē pausto vēstījumu, un saprast diskursā kā valodas simboliskā varas mehānismā ietvertās lomas un attiecības ar vēstījuma komunikatoru. Šī mediju funkcijas izpratne ir saistīta ar diskursīvo valodas vidi un konstruktīvisma pieeju – pasaule, t. i., mūsu sociālie priekšstati par īstenību, veidojas no tā, kādos vārdos tiek aprakstīta īstenība.

Medijiem ir nozīmīga loma, piegādājot cilvēkiem t. s. pastarpināto informāciju, kuras apjoms, salīdzinot ar personiski pieredzēto, ir izteikti palielinājies. Tā kā lielu daļu notikumu nav iespējams personiski pārbaudīt, savas zināšanas un priekšstatus indivīds subjektīvi konstruē lielākoties uz mediju sniegtās informācijas bāzes. Pastāvot lielai sociālajai un ekonomiskajai daudzveidībai, cilvēku grupas patērē atšķirīgus medijus. Tāpēc šis zināšanas veidojas atšķirīgas, īpaši rēķinoties ar to, ka mediji piedāvā zināšanas ne tikai kā faktus, bet arī kā nozīmes (McQuail 2000: 427).

Pieminot zināšanu sociālās izplatīšanas sarežģīto dabu, P. Bergers un T. Lukmans akcentē jautājumu, kā cilvēks veido pasauli, kura pēc tam veido viņu pašu. Viņi apgalvo, ka sabiedrībā ir vienlaikus objektīva un subjektīva realitāte, šiem stāvokļiem atrodoties nepārtrauktā mijiedarbībā. Objektīvā – radītās institūcijas, lomas, tradīcijas, ar kurām kā ar objektīvu īstenību cilvēks rēķinās. Tikmēr subjektīvie aspekti ir saistīti ar socializāciju un to, kā tiek pieņemta sociālā struktūra.

Savukārt cits masu mediju analītiķis – Niklāss Lūmans (*Niklas Luhmann*) – izvērta ideju, ka masu mediju realitāte ir tā realitāte, kas atklājas medijiem, un ar tiem tiek tālāk pasniegta sabiedrībai (Luhman 2000: 4). Saskaņā ar šo pieņēmumu masu mediju darbība ir jāuztver nevis vienkārši kā *darbību* secība, bet drīzāk kā *novērojumu* secība. Respektīvi, mediji nodarbojas ar novērošanas operācijām. Lūmans uzskata, ka var runāt par pirmo realitāti un otro realitāti. Tas, ko vērojam, ir realitātes dublējums, kas norisinās masu mediju novērotajā sistēmā. Tādējādi mums ir sistēma, kurā ir iespējams nošķirt pašnorādi (*self-reference*) un citnorādi (*other-reference*). Ja visas zināšanas ir jāiegūst, pamatojoties uz atšķirību starp pašnorādi un citnorādi, tad visas zināšanas (un tāpēc arī visa realitāte) ir konstrukcija (Luhman 2000: 5). Pat ņemot vērā nobīdi starp pirmās kārtas un otrās kārtas novērojumiem, šis nošķirums nenoliedz pamata premisu par konstruktīvismu (Luhman 2000: 6). Kā masu mediji konstruē realitāti? Vai definējot to sarežģītāk: kā mēs varam aprakstīt viņu konstruētās realitātes realitāti? Lūmans atbild, ka masu mediju realitāte ir otrās kārtas novērojums. Sabiedrība novēro novērotāju novēroto.

Kā uzsver N. Lūmans, varētu likties, ka mēs zinām tik daudz par masu medijiem, ka varētu vairs neuzticēties šim avotam. Tomēr, pat ja visas zināšanas brīdīnās, ka no masu medijiem iegūto informāciju ir iespējams apšaubīt, tā tik un tā tiktu izmantota kā sākotnējais atskaites punkts, kā pamats, jo cita pamata mums nav. Piemēram, ja sieviete/sievietes neparādās mediju saturā vai parādās tikai konkrētās satura tēmās, tas konstruē noteiktu sievietes tēlu, izpratni par sievietes pārvaldību publiskajā telpā. Šaurākā diskusijā par mediju saturu un tā

veidošanu nepārtraukti tiek izskatīti jautājumi par dzimumneobjektivitāti gan attiecībā uz sievietes atveidojumu medijos, gan tēmām, kuru atspoguļošanā izmanto sievietes. Arguments par mediju materiālu dzimtes neitralitāti, kas bieži tiek minēts, attaisnojot mediju satura veidošanas politikas, neiztur kritiku, jo sabiedrība uzskata, ka ziņas, piemēram, ir tās dienas notikumu tiešs atreferējums, nevis nepilnīgs un konstruēts stāstījums (Ross 2011: 11).

Kopumā sabiedrības patriarhālā organizācija pastiprina dzimtes, piepildot ar tradicionālo saturu daudzveidīgus sociālus institūtus, sākot ar bērnu dārzu un beidzot ar spēcīgajiem radio un televīzijas kanāliem. Sabiedrībā nepārtraukti dominē patriarhālais diskurss, kas tiek pausts, izmantojot arī masu mediju starpniecību. Līdz ar to tas nostiprinās sabiedrības apziņā kā dabisks.

Stambulas konvencijas atspoguļojums

Kā jau iepriekš minēts, mūsdienās informāciju par pasauli un notikumiem tajā mēs uzzinām pastiprināti ar masu medijiem. Tāpēc var apgalvot, ka mūsu zināšanas par lietu kārtību ir masu mediju radītas. Mēs pavadām daudzas stundas, veroties TV ekrānos, lasām žurnālus un avīzes, lietojam interneta resursus, aplūkojam reklāmas un skatāmies filmas. Ir acīmredzami un neizbēgami, ka ar mediju starpniecību iegūtā informācija ietekmēs mūsu pieredzes. Sniedzot komentārus un viedokļus par dažādiem tematiem, mediji var ietekmēt un konstruēt sabiedrības attieksmes par tiem. Dzimte un dzimumu līdztiesība ir viens no šiem tematiem.

Analizētais laika posms ir no 2016. gada februāra līdz 2016. gada maijam. Šāds periods izvēlēts, jo februārī parādās pirmie raksti par Stambulas konvenciju, konkrēti "Diskusija: Stambulas konvencija nebūs panaceja. Bažas un mīti dzīvi" (*Neatkarīgā*, 16.02.16.). Kā pētījuma noslēguma laiks izvēlēts 2016. gada maijs, jo 18. maijā labklājības ministrs Jānis Reirs valdības vārdā paraksta Stambulas konvenciju.

Aplūkotajos laikrakstos ir atšķirīga tēmas apspriešanas dinamika. Visvairāk dažādu žanru materiāli ir publicēti laikrakstā *Neatkarīgā* – 21 publikācija, *Lauku Avīzē* – 5 publikācijas, savukārt laikrakstos *Diena* un *Бесни сегодня* ir publicēti ievērojami mazāk materiālu, attiecīgi 3 un 2 raksti. Tieši laikraksts *Neatkarīgā* veido apjomīgāko diskusiju par Stambulas konvenciju. Tomēr publikāciju skaits vēl nenozīmē pilnvērtīgu tēmas diskusiju.

Apkopojot analizējamo materiālu, jau ir izdarāmi vairāki secinājumi par Stambulas konvencijas diskusijas raksturu un sabiedrībai sniegtās informācijas ievirzi. Laikrakstos ir maz analītisku rakstu par šo tēmu, kas skaidrotu konvencijas nozīmi, jēgu un mērķus, apkopotu gan konvencijas atbalstītāju, gan kritizētāju viedokļus un argumentus. Tieši šādu izskaidrojoši informatīvo materiālu laikrakstos ir publicēts vismazāk, liedzot lasītājiem pašiem izveidot

savu viedokli, kas balstās uz informāciju un zināšanām. Laikrakstos dominē viedokļu materiāli un ziņas.

Kopumā analizētajos laikrakstos ir publicēti 12 komentāri, 3 analītiski raksti, 8 ziņas, 6 intervijas un 2 diskusijas. Viedokļu raksti par Stambulas konvenciju dominē pār ziņu rakstiem. Viedokļu rakstu, t. i., komentāru, uzdevums ir piedāvāt lasītājam komentāra autora – žurnālista – skatījumu par kādu lietu, notikumu vai personu, tam nav jābūt neitrālam materiālam. Komentāros žurnālists var paust savu subjektīvo viedokli, kā arī emocijas, sniedzot lasītājam noteiktu attieksmi, skatījumu uz lietām. Situācijā, kad viedokļu raksti dominē pār ziņu un analītiskajiem rakstiem, lasītājam/-ai nav iespējas izveidot savu neietekmētu skatījumu par attiecīgo jautājumu.

Vislielākā žanriskā dažādība ir vērojama laikrakstā *Neatkarīgā*. Tomēr jāuzsver, ka tieši šajā laikrakstā viedokļu raksti par Stambulas konvenciju dominē pār ziņu rakstiem, sniedzot lasītājam jau lādētu informāciju.

Laikrakstos izmantoto jēdzienu apkopojums (pēdiņas un slīpraksts ir saglabāts atbilstoši laikrakstos lietotajam):

- *sociālais dzimums*
- *sociālais dzimums* jeb *dzimte*
- dženderisma ideoloģija
- sociālā dzimuma teorija
- *sociālais dzimums* jeb *gender*
- genderisti
- 'genderisma' ideologi
- *genderisms*
- *dzimte* (angliski *gender*)
- gendera ideoloģija
- tā dēvētā sociālā dzimuma aspekts
- *genderisma* idejas
- *genderisma* principsdžendera studiju pētnieki
- sociāli konstruēti dzimumi jeb *genderi*
- sociālā dzimuma ideoloģija
- социальный пол
- гендерное равенство
- малоизвестное понятие гендер

Analizējot laikrakstus, jāsecina, ka nav vienotas pieejas termina *gender* atveidošanai latviešu valodā. Laikraksti izmanto atšķirīgus jēdzienus, turklāt arī viena laikrakstā ir atrodamas ļoti liela dažādība, pat nekonsekvence jēdziena atveidošanā.

Jēdziens *dzimte* ir lietots salīdzinoši vismazāk. Arī Stambulas konvencijā izmantotais jēdziens *sociālais dzimums* pārsvarā lietots, pievienojot tam semantiski lādētus apzīmējumus, kas lielākoties negatīvi iekrāso šo jēdzienu. Jēdziens *dzimumsocialitāte* analizētajā laika posmā laikrakstos nav izmantots.

Būtisks ir fakts, ka medijos ir izmantoti vairāki latviešu valodā ne tikai jau eksistējoši jēdziena *gender* tulkojumi – *dzimte*, *sociālais dzimums*, bet ir piedāvāti arī savi jaunievedumi. Piemēram, *genders*, *dženders*, *genderisms* un *dženderisms*, kas būtu vērtējami kā angļu valodas termina tieša pārnešana uz latviešu valodu.

Šāda jēdzienu daudzveidība ir ļoti mulsinoša un rada uzsvaru uz *dzimtes* nepiederību un neiederību. Savukārt tiešā angļu valodas termina atveidošana latviešu valodā uzsver jēdziena nelatviskumu. Lasītājam tiek sniegts ziņojums, ka *dzimte/sociālais dzimums* ir kaut kas sarežģīts, nesaprotams – tam nav iespējams pat rast adekvātu atveidojumu latviešu valodā. Turklāt tas tiek iekrāsots kā ārzemju jēdziens, kas mūsu valodai, kultūrai un tradīcijām ir nepiederīgs.

Publikācijas ne tikai ziņoja par Stambulas konvenciju, bet arī sniedza skaidrojumus, taču visbiežāk gan viedokļus par dzimtes jēdzienu un dzimumu līdztiesību kopumā. Visvairāk jēdziena skaidrojumi ir doti laikrakstā *Neatkarīgā*, kur žurnālisti gan komentāros, gan intervijās sniedz skaidrojumus jeb, precīzāk sakot, interpretācijas. Krievu valodā iznākošajā avīzē *Вести сегодня* jēdziena *dzimte* skaidrojumi nav sniegti. Tiek norādīts, ka *социальный пол* ir jauns jēdziens, kas būs jāievieš sabiedrības leksikā (*Вести сегодня*, 11.05.2016.). Laikraksts *Diena* Stambulas konvencijas atspoguļošanai nevelta daudz uzmanības – publicēti vien dažī īsi ziņu materiāli, kuros nav izmantots jēdziens *dzimte* vai tā varianti, kā arī nav sniegts ne Stambulas konvencijas, nedz arī *gender* skaidrojums.

Nevienā laikrakstā nav izmantots akadēmisks jēdziena *dzimte* skaidrojums, piemēram, lietojot iepriekš pieminēto glosāriju antoloģijā *Mūsdienu feministiskās teorijas* (2001).

Vienīgi laikrakstā *Lauku Avīze* ir publicēts Labklājības ministrijas oficiālais jēdziena *sociālais dzimums* skaidrojums:

Sociālais dzimums, kura pamatā ir divi bioloģiskie dzimumi – vīriešu un sievietes –, tiek lietots, lai apzīmētu no sabiedrības uzskatiem, attieksmes un kultūras atkarīgu priekšstatu kopumu par to, kas ir vai nav sievietes un vīriešu pienākums un loma sabiedrībā un viņiem atbilstoša uzvedība un rīcība. [...] Termins “sociālais dzimums” neaizstāj konvencijā izmantotos terminus “sievietes” un “vīrieši”, un tas neattiecas uz individuālu cilvēku. Sociālais dzimums raksturo priekšstatu kopumu par to, kas ir vīrišķīgs un kas ir sievišķīgs, un var atšķirties dažādos vēsturiskajos laikos un kultūrās. Cilvēks nevar izvēlēties savu sociālo dzimumu, līdzīgi kā nevar izvēlēties savu dzimto valodu. (*Lauku Avīze*, 11.05.2016.)

Uzskatu, ka šajā skaidrojumā ir sniegts atbilstošs jēdziena izklāsts, kas atbilst antoloģijas *Mūsdienu feministiskās teorijas* glosārijā atrodamajam

jēdziena *gender* tulkojumam un skaidrojumam. Feministiskās perspektīvas ietvarā diskutējams varētu būt LR Labklājības ministrijas sniegtā skaidrojuma pēdējais teikums, tomēr var saprast šāda formulējuma politiskos motīvus. Tas ir, vēlmi neproducēt mītus un atspēkot Stambulas konvencijas pretinieku argumentus. Labklājības ministrijas skaidrojums analizētajā laika posmā parādās vēl vienu reizi, taču mazāk izvērsti:

Sociālais dzimums raksturo priekšstatu kopumu par to, kas ir 'vīrišķīgs' un kas 'sievšķīgs', un var atšķirties dažādās kultūrās, laikos. Šie priekšstati par sievietēm un viņu lomu sabiedrībā veicina vardarbību. Dzimuma identitāte ir tas, kā indivīds uztver sevi un kā tas izpaužas. Konvencija prasa novērst vardarbību pret cilvēkiem, kam sociālais dzimums nesakrīt ar dzimuma identitāti. (*Neatkarīgā*, 16.02.2016.)

Tieši Labklājības ministrijas skaidrojums tiek izmantots kā oficiālais, t. i., kā uzziņa par šo jautājumu. Laikrakstos nav lietoti akadēmiski avoti vai arī terminoloģijas vārdnīcas un enciklopēdijas, toties plaši tiek sniegta pašu žurnālistu interpretācija vai arī pieaicināto ekspertu (neviens no tiem nav dzimtes studiju pārstāvis) interpretācijas.

Savukārt citi dažādos laikrakstos sniegtie skaidrojumi ir pretrunīgi un savā būtībā pat maldinoši. Viens no paņēmieniem, kas izmantots jēdziena skaidrojumā, ir *dzimums* un *dzimte* nenošķiršana, kā arī jēdziena *dzimums* būtības izmantošana jēdziena *dzimte* skaidrošanai. *Dzimums* tiek jaukts ar *dzimti*, neprecīzi skaidrojot *dzimuma* būtību, jaucot to ar *dzimti*. Principā abi jēdzieni tiek sapludināti.

Šāds paņēmieni ir plaši izmantots, komentāros skaidrojot *dzimti* – abu jēdzienu sapludināšana un *dzimtes* izpausmju, būtības un sociālo funkciju pārlikšana uz *dzimumu*: "(..) dzimumu definē kā sociālu konstrukt, proti, īpašību, kas neiedzimst, bet ko cilvēks pats var izvēlēties" (*Neatkarīgā*, 20.–22.05.2016.).

Arī šajā skaidrojumā dzimums tiek pozicionēts kā izvēle, kā sociāls konstrukts, lai gan *dzimte* ir sociāls konstrukts, bet *dzimums* ir bioloģiski dotais. Tādējādi lasītājam ir sniegts nevis pamatots *dzimtes* skaidrojums, bet aplama un maldinoša informācija.

Nākamais citāts ir jau daudz tiešāka *dzimuma* un *dzimtes* salikšana kopā, *dzimtes* funkciju pārlikšana uz *dzimumu*:

[..] postmodernā feminisma ideoloģija, kas radusies pagājušā gadsimta 90. gados un kas deklarē, ka cilvēka dzimums tiek konstruēts ar sociālo lomu palīdzību, un tas ne vienmēr sakrīt ar reālo dzimumu. Kā smeijies, ne jau dzimumorgāni un hromosomas nosaka, lasītāj, tavu dzimumu, bet gan tava sociālā loma un tavas iegribas. (*Neatkarīgā*, 11.05.2016.)

Komentāra autore nepārprotami saliek kopā *dzimumu* ar *dzimti*, apgalvojot, ka *dzimte* pārveido bioloģisko *dzimumu* atbilstoši indivīda iegribām.

Viens no sarežģītākajiem un savstarpējām pretrunām pilniem skaidrojumiem ir sniegts *Neatkarīgajā Rīta Avīzē* žurnālistes Elitas Veidemanes intervijā ar juristi Baibu Rudevsku (Tieslietu ministrijas Stambulas konvencijas analīzes autori):

[..] jēdzienam sociālais dzimums jeb “gender” ir divas nozīmes: viena ir bioloģiskā, otra sociālā. Saskaņā ar pirmo nozīmi ir tikai divi sociālie dzimumi – sievietes un vīrieši, kas atbilst bioloģiskajiem dzimumiem. Ja esmu sieviete, tad no manis sabiedrība gaida, ka es uzvedīšos kā sieviete. Bet, tā kā šajā konvencijā ir jēdziens “sociāli konstruētas lomas”, tas norāda uz otro, proti, sociālo nozīmi. Saskaņā ar to bioloģiskais dzimums ir pilnībā atdalīts no sociālā dzimuma: cilvēks neatkarīgi no sava bioloģiskā dzimuma var izvēlēties jebkādu no daudzajiem sociālajiem dzimumiem, kurus konstruē sociologi – tā dēvētie džendera studiju pētnieki. (*Neatkarīgā*, 25.05.2016.)

Šajā izklāstā tiek sniegts jau pamatos nepareizs jēdziena *gender* skaidrojums, norādot, ka *gender* ir divas nozīmes, attiecinot kā uz dzimumu, tā dzimti. Izteikuma autore jēdzienam *gender* piedēvē gan *sex*, gan *gender* nozīmi. Autore, norādot: “ja esmu sieviete, tad no manis sabiedrība gaida, ka es uzvedīšos kā sieviete”, pēc būtības izklāsta *dzimtes* konceptu, tomēr šis piemērs ir izmantots *dzimuma* skaidrojumam.

Izteikumā ieskanas arī vēl viens motīvs, kas rada priekšstatu par *dzimtes* bīstamību. Autore norāda, ka *dzimte* tiek konstruēta no ārpuses – no sociologu jeb džendera studiju pētnieku puses. Tiek izteikts apgalvojums, ka *dzimtes* tiek mākslīgi un apzināti radītas. Turklāt visi sociologi ir vienādoti ar *dzimtes* studiju pētniekiem, kas nebūt nav taisnība un norāda uz autorenes nepilnīgajām zināšanām par *dzimtes* pētniecību.

Dzimuma un *dzimtes* sapludināšana ir vērtējama kā klaji maldinoša taktika, kura lasītājiem rada ne tikai aplamu priekšstatu par *dzimti*, bet arī bailes par apdraudējumu pazīstamajai lietu kārtībai. *Dzimtes* sociālo funkciju pārņemšana uz *dzimumu* paver iespējas manipulēt ar ideju par *dzimumu* (nevis *dzimti*) kā izvēles objektu.

Dzimums/dzimte sapludināšana un viena jēdziena funkciju piedēvēšana otram ir galvenā pielietotā taktika jēdziena *gender* skaidrošanā. Paralēli šai taktikai ir sastopami arī citi skaidrojumi, kas, lai gan nesapludina *dzimumu* ar *dzimti*, arī ir maldinoši un nepatiesi. Viens no absurdekākajiem izteikumiem vienādo *dzimti* ar parafiliju: “Aldis Alliks: “Vai tādas sociālās *dzimtes* kā zoofils un pedofils arī tiks ierindotas starp neaizsargātajām personām?”” (*Neatkarīgā*, 16.02.2016.) Šis ir spilgts piemērs gan par aplamu *dzimtes* izpratni, gan arī

par baiļu radišanu. Ja pedofilija tiek apzīmēta kā *dzimte*, tiek radītas bailes, ka viss, kas ir saistīts ar dzimti, tai skaitā arī dzimumu līdztiesība, ir bīstams apdraudējums.

Kopumā jāsecina, ka laikraksti nav spējuši sniegt vai arī apzināti nesniedz saviem lasītājiem uz zināšanām balstītu informāciju par jēdzienu *dzimte*, drīzāk gan tie atspoguļo nepamatotus un aizspriedumainus viedokļus.

Secinājumi

- Dažādība terminu izvēlē. Laikrakstos ir vērojamas atšķirīgas pieejas jēdziena *gender* atveidošanai. Stambulas konvencijā izmantotais jēdziena *gender* atveidojums – *sociālais dzimums* – nav galvenā laikrakstos izmantotā pieeja. Terminu izvēlē vadošā tendence ir jaunu jēdzienu radišana, piemēram, *genderi*, *dženderi*, *genderisms* u. c.
- Pretrunīgi jēdzienu *dzimte* un *sociālais dzimums* skaidrojumi. Stambulas konvencija nenoliedzami pievērta plašākas sabiedrības uzmanību līdz šim mazpazīstamajam sociālā dzimuma jēdzienam. Tāpēc ir saprotama laikrakstu vēlme izskaidrot saviem lasītājiem, kāda ir jēdziena nozīme. Tomēr jāsecina, ka šis uzdevums nav kvalitatīvi realizēts, jo analizētajā laikā posmā tikai divās publikācijās ir sniegts Labklājības ministrijas oficiālais jēdziena *sociālais dzimums* skaidrojums atbilstoši Stambulas konvencijas ietvaram.
- Neskaidrs priekšstats par jēdzieniem, pretējs zinātniskajam jēdziena skaidrojumam. Kā jau iepriekš minēts, Labklājības ministrijas skaidrojums ir vienīgais oficiālais *sociālā dzimuma* skaidrojums. Publikācijās nav izmantoti akadēmiskie avoti, vārdnīcas vai enciklopēdijas. Skaidrojumi balstās uz žurnālistu un ekspertu, no kuriem neviens nav dzimtes studiju pētnieks, interpretācijām. Tādējādi sabiedrībai iepriekšējo zināšanu trūkuma apstākļos tiek konstruēts maldinošs priekšstats par dzimtes jēdzienu, tā nozīmi, kā arī dzimumu līdztiesību kopumā.

Stambulas konvencijas atspoguļošana un apspriešana Latvijā iznākošajos dienas laikrakstos ne tikai atklāj problēmas ar akadēmisko jēdzienu ieviešanu ikdienas diskursā un pretējām pieejām jēdzienu tulkošanā, bet arī izgaismo sabiedrības biedēšanas un apdraudējuma izjūtas radišanas taktikas. Diemžēl neskaidrība jēdzienu *dzimte* / *sociālais dzimums* / *dzimumsocialitāte* lietošanā arī akadēmiskajās aprindās ir pavērusi iespējas manipulēt ar auditoriju un tādējādi demonizēt gan Stambulas konvencijas nolūkus, gan dzimumu līdztiesības idejas kopumā.

Stambulas konvencijas atspoguļošana Latvijas medijos ir plašākas izpētes cienīga, jo atspoguļo attieksmi ne tikai pret konvenciju, bet arī pret dzimumu līdztiesību, homoseksualitāti un liecina par sabiedrības atvērtības pakāpi.

Atsauces

- Berger, P. L., Luckmann, Th. (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Cimdiņa, A. (2015) "Tulkojot *gender* latviski: dzimums, dzimumsocialitāte un dzimte". Grām.: Cimdiņa, A. (red.) *Dzimums, literārā konvencija un jaunrade no baroka līdz Postmodernismam*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Glosārijs. Grām.: Novikova, I. (red.) *Mūsdienu feministiskās teorijas* (2001) Rīga: Jumava.
- Latviešu literārās valodas vārdnīca* (1996). Rīga: Zinātne.
- Latviešu valodas tiešsaistes tēzaurus*. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/dzimte/1> [skatīts 11.07.2018.].
- Luhmann, N. (2000) *The Reality of the Mass Media*. Cambridge: Polity Press.
- McQuail, D. (2000) *McQuail's Mass Communication Theory, 4th ed.* London: SAGE.
- Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. Tiešsaistes tēzaurus*. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 13.07.2018.].
- Ross, K. (2011) "Silent Witness: News Sources, the Local Press and the Disappeared Woman", in Krijnen, T., Alvares, C., Van Bauwel, S. (eds.) *Gendered Transformations: Theory and Practices on Gender and Media*. Bristol: Intellect.
- Veisbergs, A. (2001) "Pārdomas par dzimti latviešu valodā". Grām.: Novikova, I. (red.) *Mūsdienu feministiskās teorija*. Rīga: Jumava.
- Vidberga, K. (1998/2001) "Tulkojot *gender*." Grām.: Cimdiņa, A. (red.) *Feministica Lettica*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Zuicena, I., Roze, A. (red.). (2003–2018). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 11.07.2018.].

Citētās preses publikācijas

- Bez autora. *Neatkarīgā* (16.02.2016.). Diskusija: Stambulas konvencija nebūs panaceja. Bažas un mīti dzīvi, 6.–7. lpp.
- Bez autora. *Вести сегодня* (11.05.2016.) Страсти по конвенции, с. 4.
- Lībenka, M. *Lauku Avīze* (11.05.2016.) Konvencija kā labas gribas žests, 5. lpp.
- Veidemane, E. *Neatkarīgā* (11.05.2016.). Kad neviens nevienu nesitīs, 2. lpp.
- Veidemane, E. *Neatkarīgā* (20.–22.05.2016.). "Pareizās" ideoloģijas gludeklis, 7. lpp.
- Veidemane, E. *Neatkarīgā* (25.05.2016.). Konvencija āža kājas – arvien uzskatāmākas, 6.–7. lpp.

Marita Zitmane ir Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas zinātnes nodaļas docente. Viņas pasniegtie kursi skar dzimtes un mediju pētījumu tēmas. Maritai Zitmanei ir vairākas publikācijas par dzimtes atspoguļojumu medijos, kā arī viņa piedalījies starptautiskajās un vietējās konferencēs par dzimtes, mediju un sieviešu pētniecības tēmām. Pētnieciskās intereses: dzimtes studijas, dzimtes reprezentācijas populārajā kultūrā, dzimte postpadomju telpā, patēriņa kultūra un reklāma.

Irina Novikova

Dzimte: no teorijas praksē – starp zinātni un politiku

Kopsavilkums

Mūsdienu zinātne definē dzimti kā sociālo konstrukt, kurā ir uzkrātas idejas un atspoguļotas ideoloģijas par to, ko nozīmē būt vīrietim un sievietei kultūras vidē, un kā vēsturē un sabiedrībā attiecības un dažādības mijiedarbojas ar dažādiem varas attiecību līmeņiem.

Raksta pirmajā daļā tiek aplūkotas dažas dzimtes izpratnes un pieejas dzimtes analīzei un pētniecībai humanitārajās zinātnēs. Raksta otrā daļa ir veltīta jēdziena *gender* diskusijām un dzimumu līdztiesības terminoloģijas tulkojumu jautājumiem Latvijā.

Atslēgvārdi: dzimte, dzimte un ideoloģija, dzimte un valoda, dzimumu līdztiesības terminoloģijas tulkošana.

Dzimtes jēdziena izpratnes un pētnieciskās pieejas

Pēdējo gadu laikā dzimtes un tulkošanas tematam “ir raksturīga kritiska pēctecība un vērojama nozīmīga izaugsme” (Castro 2013: 7). Kopš jēdziena “kultūras sakritība” (Bassnett, Lefevere 1990) parādīšanās tulkošanas studiju disciplīnā, ir izdoti vairāki darbi, kas veltīti mijiedarbībai starp tulkoto tekstu un tā sociālajiem un vēsturiskajiem apstākļiem, daži no tiem ir sekojuši dzimtes pieejai (Fawcett 2001; Venuti 1992, 1995, 1998; Hatim, Mason 1997; Leonardi 2007). Kā apgalvo Šerija Saimone, “Kamēr sadursmi starp dzimtes un tulkošanas studijām varēja paredzēt, tulkošanas studijas lēni attīstījās. 20. gs. 80. gadu vidū tas bija “kultūras pavērsiena” apspriešanas paņēmieni. Tas tikai iesāka aptvert identitātes sarežģītību, iekļaujot arī dzimti. Kādi tomēr ir tie procesi, kuros tulkošana uztur un iesaista dzimtes konstruktus? [...] kā implicēti tulkošanas teorijas pozīcijas tika noteiktas dzimtē un kā šīs teorijas var mainīt? Dzimtes dažādība tika apspēlēta ne vien caur tulkošanu skaidrojošām metaforām, bet arī tiešajās tulkošanas praksēs, īpašajās sociālajās un vēsturiskajās formās, kurās sievietes un vīrieši izprata un (pa)redzēja rakstīšanu. Kā šīs attiecības starp sociālajām un rakstīšanas lomām tika apvienotas?” (Simon 1996: ix).

Kāda ir mūsdienu izpratne par dzimti? Mēs saprotam, ka dzimte nav vienkāršs indivīda bioloģijas un socializācijas rezultāts. Tas ir stūrakmeņa aspekts, kas veido indivīda socializācijas un attīstības procesu, strukturē varas attiecības un hierarhijas sociāli un kultūras nosacītajos sievišķības un vīrišķības modeļos, konkrētajā sabiedrībā un konkrētajā vēsturiskajā situācijā. Kā apgalvo Klaudivija de Lima Kosta (*Claudia de Lima Costa*), dzimte “neietver tai nepieciešamo varas nevienlīdzības nozīmi, kā arī nerāda cietušo (un līdz šim) neredzamo pusi” (Lima Kosta de 2006: 70). Tādēļ dzimte ir viens no galvenajiem elementiem, kas definē cilvēka identitāti kā “vīrišķīgu” vai/un “sievišķīgu”, un dzimtes identitāte var būtiski mainīt cilvēka uzskatus par dzīvi un viņa/-s uzvedību.

Dzimtes sociālā daba atšķir to no dzimuma, kas ir bioloģiskā klasifikācija un balstās galvenokārt uz vairošanās spēju. Šo jēdzienu atšķirību definēšana sākās ar slaveno Simonas de Bovuāras (*Simone de Beauvoir*) tēzi, ka par sievieti nepiedzimst, bet par sievieti kļūst un ka socializācijas procesā indivīds sabiedrībā un kultūrā tiek definēts kā “vīrietis” vai “sieviete”. Pēc Bovuāras, dzimtes sociālā rakstura atzīšana nozīmē skaidru izpratni par atšķirībām starp konstruktīvisma un esenciālisma pieejām. Tās lielā mērā nosaka postmodernisma diskurss, no kura Baltija bija norobežota vairākus gadu desmitus. Ar jauno terminoloģisko nozīmi (sociokulturāls dzimums) un ar dzimtes aspekta attīstību humanitārajās un sociālajās zinātnēs kļuva skaidrs, ka dzimtes aspekts skar visus valodas sistēmas līmeņus un daudz dziļāk apraksta leksikas vienību semantiku, iekļūstot gan denotatīvo, gan konotatīvo nozīmju veidošanā, un generē asociācijas, kas saistītas ar vārda izpratni sabiedrībā. Pašlaik pastāv tādu teoriju dažādība, kuras ir svarīgas ar dzimti saistīto reālo un simbolisko fenomenu izpratnei. Jēdziens ir kļuvis iederīgs vairākās sociālo un humanitāro zinātņu disciplīnās.

Šeit ir svarīgi atzīmēt, ka gan diskursa un zināšanu teorijas, gan arī socioloģijas, izglītības, psiholoģijas un komunikāciju zinātnes pētnieki izšķir sociālā konstruktīvisma un sociālā konstrukcionisma metodoloģiskās pieejas, – pirmā izceļ indivīda bioloģiskus un kognitīvus procesus, kamēr otrā pievēršas zināšanu apjēgsmi sabiedrības un kultūras mijattiecībās. Konstrukcionisms akcentē cilvēka interpretējošo darbību, kas piešķir konkrētai sabiedrībai raksturīgu kopīgo nozīmju visuma jēgu, turpretim konstruktīvismi savukārt izceļ rīcību akcionalitāti.

No sociālā konstrukcionisma pozīcijām dzimte ir ikdienas mijiedarbība starp vīrieti un sievieti un tā ir iemiesota praksē, atmiņā, kultūrā. Tā ir sistēmas īpašība socioloģiskajā kārtībā, no kuras nav iespējams atbrīvoties vai atteikties: tā pastāvīgi tiek reproducēta arī struktūras apziņā, kā arī darbībā un savstarpējās sadarbības struktūrās. Pētnieka uzdevums ir noskaidrot, kā tiek veidotas vīriešu un sieviešu attiecības šajā mijiedarbībā, kādā veidā to atbalsta un reproducē sociālajās praksēs. Lielākā daļa dzimtes teorijas darbu balstās uz pieņēmumu, ka “dzimtes identitāte veidojas kā samērā stabils

pirmsdiskursīvais raksturlielums, kas raksturīgs visiem indivīdiem un var būt vairāk vai mazāk pamanāms atkarībā no atbilstības konkrētajam kontekstam” (Weatherall, Gallois 2003: 488). Saskaņā ar šo pieeju dzimšu specifiska valodas lietošana ir daļa no sociālām (dzimtes) lomām.

Citi pētnieki izvēlas stingrāku konstruktīvistu pieeju. Viņi apšaubā dzimtes jēdzienu kā *a priori* sociālo kategoriju un sociālās identitātes un dzimtes identitāti uzskata par sociāliem konstruktiem, nevis par “iepriekš definētiem” cilvēku klasifikācijas sociāliem parametriem. Dzimte šajā interpretācijā ir sociālās mijiedarbības un komunikācijas produkts. Citiem vārdiem, uzsvars tiek likts uz dinamiskiem mijiedarbības aspektiem, kur valoda ir vissvarīgākais radošais resurss un valodas izvēle var izcelt noteiktus sociālās (dzimtes) identitātes aspektus noteiktajā situācijā – kā reakciju uz auditoriju un/vai kontekstu.

Šo metodoloģisko neatbilstību iemesls ir saistīts ar atšķirīgu izpratni par dzimuma un dzimtes attiecībām. Lai nošķirtu šos jēdzienus, pētnieki atšķirīgi izprot attiecības starp tiem. Geila Petersona (*Gail Pheterson*), analizējot esošās pieejas, identificēja trīs paradigmas šo kategoriju konceptualizācijā (Pheterson 1996).

Pirmajā pieejā (homoloģijas paradigma) dzimte tiek uzskatīta par sociāli saistītu (ierobežotu) bioloģiskā dzimuma izpausmi. Indivīdi “asimilē” vīriešu vai sievietes uzvedības veidu atkarībā no tā, pie kuras bioloģiskās kategorijas viņi pieder pēc dzimšanas. Šī pieeja nenozīmē, ka visi uzvedības aspekti ir bioloģijas ietekmēti, bet tiek pieņemts, ka dzimums ir pamats, kurā dzimtes uzvedības specifika tiek attīstīta.

Otrajā pieejā (analoģijas paradigma) dzimte simbolizē dzimumu. Dzimtes identitāte šīs pieejas skatījumā pamatojas uz kolektīvo eksistences pieredzi sociālās grupas dalībnieka (“vīrietis” un “sieviete”) lomā, t. i., uz noteiktu dzimtes lomu pieņemšanu, kas atbilst kultūras gaidām. Šīs lomas var būt mainītas dažādās sabiedrībās (kultūrās), kaut arī vīriešu un sievietes bioloģija pati par sevi neparedz tādas atšķirības. Tādējādi tiek izcelta dzimtes simboliskā daba un noliegta tieša saikne starp aplūkojamām kategorijām, kuru ietvaros dzimte ir bioloģisko raksturlielumu sociālais precizējošais faktors.

Trešā pieeja (neviendabības paradigma, heterogenitāte (*heterogeneity*)) liecina, ka dzimums un dzimte ir neviendabīgas parādības. Ideja par to, ka dzimums kādā no nozīmēm ir dzimtes pamatā, šīs pieejas ietvaros tiek atzīta par ideoloģisku fikciju. Pēc pieejas atbalstītāju domām, ir nepareizi ticēt, ka pasaule “dabiski” ir sadalīta divās – vīriešu un sievietes – grupās. Šis sadalījums notika vēsturiski, lai leģitimizētu sociālo dzimumu hierarhiju. Šajā paradigmā dzimte veido dzimumu, nevis otrādi. Tātad mēs runājam nevis par seksuālā dimorfisma noraidīšanu, bet par to, ka bioloģiskās atšķirības iegūst nozīmību, kad sociāli, ekonomiski un politiski iemesli kļūst par pamatu cilvēku dalīšanai un iekļaušanai noteiktās sabiedrības hierarhijās (pēc analoģijas ar šķiras vai rases atšķirībām).

Ievērojamākā neviendabīguma paradigmas pārstāve ir Džūdita Batlere (*Judith Butler*), kura skaidro dzimti no “atkārtotas ķermeņa stilizācijas” pozīcijām (*repeated stylization of the body*) (Butler 1990: 33). Džūditas Batleres filozofiskajā koncepcijā, kas izveidota Džona Ostina (*John Austin*) runas aktu teorijas ietekmē, tiek uzsvērtā atsevišķu runas aktu produktīvā daba (Butler 1990). Saskaņā ar Batleres teikto, dzimte ir performatīva darbība, kas ir indivīdu pārdomāto darbību produkts, un ārpus dzimtes šīm darbībām nav ontoloģiskā statusa. Citiem vārdiem, dzimte ir tas, ko persona izrāda (*performs*), nevis tas, kas tai ir dabiski raksturīgs.

Batleres kritiķi norādīja, ka viņas viedoklis par aktīvo dzimtes performativitāti vedina pie pārāk zemas ietekmes dzimtes ideoloģijās un institūcijās. Helga Kothofa (*Helga Kotthof*) un Ruta Vodaka (*Ruth Wodak*), piemēram, norāda – mūsdienu zilo teorijas (kvīru teorija) pieņēmums, ka dzimtes simbolikas manipulatīva izmantošana valodā kā revolucionārā aktā, kas spēj gāzt pastāvošo dzimumu kārtību, ir vienkārši dzimtes problemātikas “trivializācija un banalizēšana” (Wodak, Kotthof 1997: 30). Šo pētnieku darbos tiek uzsvērts, ka pat tradicionāli saprotami vīrišķības un sievišķības jēdzieni valodas izpausmes ziņā var būt (un ir) dažādi (Kiesling 1997). No otras puses, Batleres filozofijas kritiķi norāda, ka dzimtes performativitātes subjekta aktīvās lomas izcelšana noved pie nepietiekamās dzimtes ideoloģijas un varas institūtu/attiecību vērtēšanas.

Dzimte. Valoda. Ideoloģija

Dzimtes diskurss ir kultūras diskursa neatņemama daļa, un valodai, kas atspoguļo un veido idejas par dzimti, ir vismaz šādi uzdevumi – parādīties kā neapzinātā (*unconscious*) fonam, kas fiksē dzimtes stereotipus, ideālus un vērtības, izmantojot aksioloģiski angažētas valodas struktūras. Tas pastāv un attīstās kā sociālas prakses instruments, kas piedalās dzimtes nozīmes kopveidošanā. Dzimte ir saistīta ar valodu, un valodas loma kā dzimtes konstruēšanas kategorija un kā dinamiska cilvēkorientēta parādība ir domāšanas instruments, saziņas līdzeklis un zināšanu iegūšanas veids. Šajā gadījumā mēs runājam nevis par to, kā dzimte ietekmē komunikatīvo uzvedību un valodas lietojumu, bet par līdzekļiem, ar kuriem valoda “būvē” dzimti publiskās komunikācijas situācijās, diskursos, un par procesa ekstralingvistiskiem un intralingvistiskiem faktoriem. Īpaši svarīgs būtu pētījums par dzimtes nozīmju netiešas pārraides mehānismiem, kā arī dzimtes diskursa galvenajiem veidiem valodas praktiskajā funkcionēšanā. Dzimtes konstruēšanas mehānismi dažādās valodās parāda gan izomorfismu, gan arī specifiskumu, kas var būt saistīts ar atšķirīgu kultūru nozīmēm, kā arī atšķirīgām kultūras nozīmēm. Nozīme, tās formēšana un tās interpretācijas ir neatdalāmas no kultūras un vēsturiskās situācijas.

Vairāki pētnieki dažādos laikposmos ir pētījuši attiecības starp valodu un ideoloģiju, raugoties uz šo jautājumu no dažādām perspektīvām. Džons Tompsons (*John D. Thompson*) (Thompson 1984: 131) apgalvo, ka “ideoloģijas analīze pamatā ir saistīta ar valodu, jo valoda ir galvenais līdzeklis dominējošo attiecību uzturēšanai”. Līdzīgu viedokli pauž Helmut Grubers (*Helmut Gruber*) (Gruber 1990: 195), kurš atzīst faktu, ka ideoloģija tiek izteikta valodu formās un tiek radīta ar valodas palīdzību (sk. arī: Hatim, Mason 1997: 161). No tā izriet, ka valodu formu analīze tiek bagātināta ar valodu ideoloģisko struktūru analīzi un ideoloģiskās struktūras ir valodas lietojuma pamatā. Runājot par dzimšu atšķirībām, “atšķirīgais valodas lietojums vīriešiem un sievietēm ir vairāk nekā tikai valodu formas. Tā ir šo formu izmantošana sabiedrībā, un tā ir ideoloģiski konstruēta” (Leonardi 2007: 38).

Sistemātiskie pētījumi par valodas un dzimtes mijiedarbību sākās 20. gs. 70. gados. Dzimtes kategorijas pakāpeniska iekļaušana lingvistiskā analīzē ļauj ievērojami paplašināt priekšstatu par valodu kā līdzekli sociālās pasaules veidošanā. Šīs paaudzes pētniecības vadošā pārstāve dzimtes, valodas un varas mijiedarbības jautājumos – Deila Spendera (*Dale Spender*) (Spender 1980: 5) – apgalvoja, ka vīrieši izveidoja valodu, lai mēģinātu radīt savu pārkumu pār sievietēm ar tās starpniecību. Vienlaikus sievietes tika iesaistītas valodas veidošanā un lietošanā. Taču, tā kā sievietēm pietrūka varas, viņas tika uzskatītas par zemāk esošām šajā tā dēvētajā vīriešu veidotajā valodā. Varas nozīme valodas lietošanā interesēja arī virkni citu pētnieku. Piemēram, Dons Zimermans (*Don H. Zimmerman*) un Kendisa Vesta (*Candace West*) (West, Zimmerman 1985) pierādīja, ka vīrieši pārtrauc sievietes, lai sarunas laikā izrādītu varu un pārkumu pār tām.

Mūsdienu pētniece Anna Vezerala (*Ann Weatherall*) nosauc divus šī pētniecības lauka pamatkomponentus – “valodas seksisms un dzimtes dažādības valodas lietojumā” (Weatherall 2002: 147). Pirmā ir cilvēku attieksme pret vīriešu un sieviešu runu, kas nenovēršami ved pie runas aktu izvērtēšanas, savukārt otrā – “runas mājieni”, kas piesaista dzimtes identitāti runātājam (Weatherall 2002: 123). Viens no tipiskiem valodas lietojuma atveidojumiem dažādu sabiedrību un kultūru starpā ir tulkošana, un tādēļ tulkotāja/-s identitātes kā īpaša/-as valodas lietotāja/-as izvērtējums ir ļoti efektīvs.

Risinājumu no vīrišķās un sievišķās valodas globāliem vispārinājumiem vai stereotipiskām interpretācijām Penelopa Ekerte (*Penelope Eckert*) un Salija Makonela-Gineta (*Sally McConnell-Ginet*) saskata pieņemumā, ka “ir jādomā praktiski, skatoties lokāli” (Eckert, McConnell-Ginet 1992). Viņas apgalvo, ka jāmācās par valodas un dzimtes ikdienas sociālās prakses mijiedarbību konkrētās kopienās – prakses kopienās (*communities of practice*), jo 1) dzimti ne vienmēr viegli atdalīt no sociālās identitātes citiem aspektiem un attiecībām; 2) dzimte ne vienmēr ir tāda pati vērtība dažādās kopienās/kultūrās; 3) dzimtes lingvistiskās izpausmes dažādās kopienās var atšķirties (Eckert, McConnel-Ginet 1992: 93).

Abu autoru uzskatā dzimte ir “dzimumā balstīts veids piedzīvot citus sociālus statusus – piemēram, šķira, tautība, vecums, kā arī mazāk acīmredzamas sociālās īpašības – ambīcijas, sportiskums, muzikalitāte” (Eckert, McConnel-Ginet 1992: 93), un abas autores uzsver, ka analizēt dzimti izolēti no sociālās identitātes citiem aspektiem nozīmē “zīmēt, aizverot vienu aci” (Eckert, McConnel-Ginet 1992: 94). Dzimte ir daļa no indivīda visaptverošas līdzdalības konkrētās sabiedrības dzīvē, un tā jāpēta dažādās izpausmēs, ciešā saistībā ar citiem sociālās pieredzes aspektiem. To uzsver arī Debra Kemerona (*Deborah Cameron*), aicinot *konkrēti* izpētīt valodu un dzimti un *kompleksā veidā* (ņemot vērā dzimtes parametra mijiedarbību ar citiem identitātes veidiem un sociālajām attiecībām) (Cameron 1998).

Dzimtes valodas koncepcijas pamatā ir ideja, ka apgalvojumi ir ne tikai vārdi vai runas akti, bet arī “ķieģeliši”, no kuriem tiek veidotas sociālās attiecības, “paša” un “citu” attēli, dažādi personības aspekti, kas tiek atjaunoti un izdzīvoti ikdienas komunikatīvajā mijiedarbībā. Šī izpratne tika veidota saziņas interaktīvā modelī, kur valodas komunikācija tiek saprasta kā sociālu darbību apmaiņa un intersubjektivitātes savstarpējā (atkārtotā) radīšana (Goffman 1983).

Formāli atšķirības starp diviem metodoloģiskiem principiem – konstruktivismu un konstrukcionismu – balstās uz atšķirīgu izpratni par dzimtes un valodas attiecībām. Pirmajā pieejā valoda (dzimtes specifiskā verbālā uzvedība) ir daļa no sociālās (dzimtes) lomas, citiem vārdiem, dzimtes identitāte/dzimte kā sociālā kategorija valodas izpausmes priekšā. Otrajā pieejā dzimte tiek uzskatīta par diskursa produktu, proti, tiek atzīts, ka valoda nerada dzimtes identitāti, bet konstruē to.

Dzimti uzskata par sociokultūras konstruktū, kā parasto fenomenu un kā mainīgas intensitātes diskursīvo faktoru. Šīs pieejas pilnībā atbilst mūsdienu viedoklim par dzimtes jēdzienu. Dzimte ietekmē komunikatīvo uzvedību un valodas lietošanu, bet svarīgi saprast un pētīt to, ar kādām nozīmēm valoda izveido dzimtes identitātes, kurās komunikatīvās situācijās un diskursīvās tradīcijās dzimte ir “(ie)būvēta” valodā, kādi ekstralingvistiskie un intralingvistiskie faktori ietekmē šo procesu.

Apzinoties šīs pārmaiņas, tiek mainīta arī dzimtes sociokulturālās īpatnības izpēte un tiek pievērsta uzmanība valodas sistēmas īpatnībām un visām komunikācijas formām un nosacījumiem. Dzimtes pētījumu starpdisciplināro raksturu nosaka divas iespējamās pētniecības jomas. Tātad dzimte tiek pētīta kā nelingvistiskais objekts, un šajā gadījumā valoda ir veids, kā iegūt zināšanas par dzimtes konstruēšanu. Vēl viena pieeja – dzimtes parametrs ir iekļauts valodu aprakstā, un tas paplašina valodas antropocentriskās izpētes iespējas. Šajās jomās tiek izstrādāta plaša pieeja valodas un komunikācijas dzimšu līdztiesības aspektu izpratnē. Pētījumu sfēra ietver dzimti kā kultūras fenomenu, tā atspoguļojumu valodā un veidošanu indivīdu komunikatīvā mijiedarbībā. Tas viss ļauj iesaistīt dzimtes pētniecībā lingvokulturoloģiju, kognitīvo lingvistiku, diskursa analīzi u. tml.

Dzimte un tulkošana

Dzimte un tulkošana ir fundamentāli jēdzieni mūsu eksistences noteikšanā, mēģinājumi izprast un teoretizēt procesus, kuri nosaka un veido tos, kā arī dzimtes studijas un tulkošanas studijas ir samērā jauni domas virzieni. Tulkošana kā dzimtes un tulkošanas studiju pētnieciskais priekšmets ir dažādu kontekstu un procesu ietekmēta, dzimtes ideoloģijas noteikta. Tajā (ideoloģijā) tiek uzskatīts, “ka gramatiskā, semantiskā un sociālā dzimte ir savstarpēji saistītas stereotipu veidošanā” (Federici 2011: 14). Pīters Fosets (*Peter Fawcett*), piemēram, definē (dzimtes) ideoloģiju kā “uz darbību orientētu pārliecību kopumu” (Fawcett 2001: 107). Runājot par ideoloģijas un tulkošanas attiecībām, Fosets norāda: “Visos tulkošanas procesa līmeņos var pierādīt, ka, ja valodas apsvērumi nonāk pretrunā ar ideoloģiskiem un/vai poētikas apsvērumiem, pēdējiem ir tendence uzvarēt.” (Fawcett 2001: 106) Viņš uzskata, ka īpaši pēc dekonstrukcijas un kultūras pētījumu izplatīšanas uzmanība tika pievērsta (dzimtes) ideoloģijas un (dzimtes) identitātes jēdzienam.

Ar tulkošanu un dzimtes ideoloģiju tieši saistīts ir pats dzimtes jēdziens, ko vairāki pētnieki ir pielīdzinājuši dzimumam, lai gan starp šiem diviem jēdzieniem ir būtiska atšķirība. Ar dzimtes teorijas palīdzību daiļliteratūras tekstu tulkojumus var interpretēt atšķirīgi. Tajos autora/-es viedoklis par dzimšu attiecībām caurstrāvo tekstu kopumā, tādēļ no šī viedokļa būtu interesanti pētīt atšķirības mākslas darbu tulkošanā, kas saistītas ar tulkotāja/-as dzimtes piederību. No tulkošanas pragmatikas viedokļa daiļliteratūras tulkotājam/-ai ir vislielākās grūtības, jo tulkošanas procesā viņai/-am ir jāpārkodē avotteksta saturs mērķvalodā un jānorāda sākotnējā teksta autora/-es pragmatiskā iecere, lai panāktu atbilstošu tulkojumu. Autors/-e ne tikai veido tekstu, bet arī virza lasītāju, interpretējot tekstu. Tulkošana tiek izprasta kā darbības ar literatūru, kā literārā aktivisma veids. Veids, kurā tulkotāji/-as papildina kultūras debates un veido jaunus kultūras komunikācijas ceļus, ir ļoti būtisks. Tulkotāji/-as vienmēr ir iesaistīti/-as pārdales/nodošanas politikā, saglabājot vai apšaubot mūsu literāro kultūru uzturošās vērtības (Simon 1996).

Apšaubāma ir sakritība, ka periods, kurā norisinājās feministisko un vēlāk arī dzimtes studiju attīstība, kļuva par liecinieku arī nozīmīgajam uzplaukumam tulkošanas studijās. Dzimtes kategorijas aktualizācijai tulkošanas teorijā ir saikne ar tulkošanas prestiža atjaunināšanu, kas tika skatīts kā “pārrakstīšana” un kā pretmets globalizācijas izlaidīgajai varai, līdzīgi, kā tā parādīja dzimtes, identitātes un subjekta nozīmi valodas atjauninātajā kritiskajā apzināšanā visām sociālajām un humanitārajām zinātnēm” (Simon, 1996: x).

Literatūras tekstu un to tulkojumu dzimtes analīze balstās uz dzimtes stereotipu funkcionēšanu šajās kultūrās, kas nosaka atbilstošus vīriešu un sieviešu komunikatīvās uzvedības modeļus. Atšķirība starp pasaules dzimtes atveidojumiem dažādās kultūrās nosaka nepieciešamību ņemt vērā oriģinālās

dzimtes īpatnības, jo dzimte ir daiļliteratūras teksta visaptveroša sastāvdaļa, ko var izsekot mikrostrukturās elementos, tas arī veido makrostruktūru – daiļliteratūras teksta dzimtes paradigmu, ko raksturo dzimtes nozīmju komplekss, tostarp dzimtes konotācijas, dzimtes simbolisms.

Dzimte ir dinamisks subjekta identitātes konstrukts. Daiļliteratūras diskursā dzimtes kategorija tiek parādīta teksta veidošanas funkcijās – leksiskā, leksiski sintaktiskā, stilistiskā veidā ar skaidru vai slēptu dzimtes semantiku – un tulkotājam/-ai prasa rast vislabākos līdzekļus tā atveidošanai mērķvalodā. Tulkotājiem/-ām kā sekundāro komunikāciju subjektiem jāapzinās autora/-es dzimtes identitāte, kuras pārveidošanai tulkošanā nepieciešama identitātes struktūras vienotība. Dzimtes identitātes izteiksmes/paušanas/atveides līdzekļi atšķiras kognitīvos, emocionālos un komunikatīvos aspektos, kurus saprot kā dažādu kategoriju dimensijas. Dzimtes identitātes aspektu reproducēšanas attēlu izvēle ir atkarīga no nepieciešamības pēc to pragmatiskas adaptācijas un no atbilstošās valodas funkcijām. Pētījums par dzimtes ietekmi uz tulkošanu būtu ļoti praktisks tulkotājiem/-ām, jo šī aspekta iekļaušana var padarīt tulkojumus precīzākus no avotteksta pragmatikas viedokļa.

Runājot par dzimtes ideoloģiju tulkošanā, Šerija Saimone (*Sherry Simon*) atsaucas uz Gajatrijas Spivakas (*Gayatri Spivak*) idejām, ka “feministisks/-ā tulkotājs/-a” uzskata valodu par līdzekli “dzimtē noteiktas rīcībspējas darbībā” (Spivak 1993: 179). Tulkotāji/-as var atspoguļot viņu dzimtes aizspriedumus valodā vai mainīt tos, pamatojoties uz viņu dzimtes ideoloģiju. Tulkotājiem/-iem, veicot darbu, ir jāatceras arī par to, ka tulkotāja vai tulkotājas identitāte pati par sevi kļūst par ideoloģisko fonu, iesaistās uzskatu veidošanā ar nolūku tulkot tekstu. Saskaņā ar Saimones pieņēmumu, “ja identitāte iesaistās spēlē, tas ir sākums, kurā tulkotājs/-a pārvērš dzimtes faktu sociālajā un literārajā projektā” (Simon 1996: 7). Saimone ņem vērā arī “rakstnieka/-ces rīcībspēju” un uzskata, ka tulkotāja/-s, kā arī rakstnieka/-ces ideoloģijas tiek uzrādītas tulkotā tekstā (Simon 1996: 142).

Dzimte un prakse: tulkojot *gender* un *gender equality* Latvijā

Teksta, jēdziena, termina, stratēģijas, prakses tulkošana vienmēr notiek mijiedarbībā ar vēstures politiku, ideoloģiju, vērtībām, uzskatiem un reprezentācijām, kuras mērķvalodā pastāv pirms tulkošanas akta. Jēdziena *gender* un ar to saistītās dzimumu līdztiesības terminoloģijas tulkojumi latviešu valodā paliek par apspriežamu jautājumu lingvistu un tulkotāju vidū. Brīdi, kad dzimtes jēdziens tika ieviests politiskajā, publiskajā, tiesību un akadēmiskajā diskursā, tam, līdzīgi citiem jauniem konceptiem, pietrūka ekvivalenta latviešu valodā.

Jēdziens “dzimums” tika izvēlēts kā ekvivalents vārdam *gender* juridisko dokumentu tulkojumos laikā, kad valsts iestājās Eiropas Savienībā (ES). Šajā

periodā jēdziens *gender* un ar to saistītie semantiskie lauki nebija pazīstami plašā sabiedrībā, tie arī netika apspriesti plašsaziņas līdzekļos, neparādījās un netika noliegti sabiedrībā atpazīstamu politiku vidū, kaut arī sabiedrībā valdīja sociopolitiskā dzimtes asimetrija. Pēc pievienošanās ES *gender equality* terminoloģijas tulkojumos latviešu valodā tika lietots jēdziens “dzimums”, jo īpaši tas ir novērojams dokumentos un dzimumu līdztiesības politikā iesaistīto institūciju nosaukumu tulkojumos. Vienlaikus latviešu valodas vārdnīcas definē jēdzienu “dzimums”, piemēram, “viens no diviem pretējiem (vīrišķajiem un sievišķajiem) dzīvo organismu veidiem” (tezaurs.lv). Tādējādi *gender equality* bija tulkots kā “dzimumu līdztiesība”, kas burtiski nozīmē *equality of sexes*. Kā minēju jau iepriekš, šis tulkojums funkcionēja kā latviešu semantiskais ekvivalents jēdzienam *gender equality* ES iestāšanās dokumentu tulkojumos. Dzimtes jēdziens bija jauns, līdzīgi citiem terminiem un konceptiem, kurus izmantoja dzimumu līdztiesības juridiskajos un politiskajos dokumentos. Tulkotājiem nebija pieejami attiecīgā lauka terminoloģijas resursi – glosāriji, vārdnīcas, datubāzes – latviešu valodā. Uz dzimumu līdztiesību attiecināmā terminoloģija avotvalodās ES dzimumu līdztiesības dokumentos netika lokalizēta, pārņemta un tika lietota šaurā ekspertu un pētnieku vidū (Čelnova 2016). Ļoti dinamiska terminoloģijas attīstība, kā arī profesionālu tulkojumu nepietiekamība 20. gs. 90. gados ietekmēja terminoloģijas un ekvivalentu standartu meklējumus. Tam pamatā atradās ekvivalentas terminoloģijas trūkums normatīvajā valodā (Sīlis 2009).

Sākot ar 1994. gadu, dzimte kā analītiska kategorija tika praktizēta postpadomju akadēmiskajā vidē laikā, kad Eiropas Savienība paplašinājās austrumu virzienā. Dzimti sāka uztvert kā plašu jēdzienu, jo tas rādīja, kā ir veidota identitāte un subjektivitāte. Kā jēdziens un analītiska kategorija tas pavēra iespēju apzināt arī citas atšķirības varas attiecībās un hierarhijās, tādas kā rase, šķira, etnicitāte u. c., kā arī to mijiedarbību nacionālajā politiskajā un kultūras kontekstā. Katram jaunajam kontekstam, iekļaujot Latvijas kontekstu, ir jāmeģina piedāvāt dzimtes jēdziena tulkojumu tā konceptuālajā nozīmē.

Latvijas valodnieki un tulkošanas teorētiķi ir veikuši dažus soļus dzimtes un tulkošanas pētniecības virzienā, īpaši uzsverot dzimumu līdztiesību. Labklājības ministrija ir organizējusi diskusiju par dzimti kā analīzes kategoriju un politiku dažādu disciplīnu humanitāro un sociālo zinātņu ekspertu starpā, kā arī apspriedusi jēdziena tulkojumus latviešu valodā (2016. gada pavasarī). Šis jautājums tika apspriests starptautiskajā konferencē “Dzimte un tulkošana” (*Gender and Translation*, 2016. gada 30. septembrī), kuru organizēja Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Dzimtes studiju centrs.

Kā jēdziens, termins un tā definīcija mijiedarbojas avotvalodā un mērķvalodā? Šis jautājums nezaudē terminu un to ekvivalentu apvienojošo raksturu likumdošanas/tiesiskajos dokumentos avotvalodās un mērķvalodās. No šīs perspektīvas dzimumu līdztiesības terminoloģijas ekvivalentam un standartizācijai ir jāietver terminu lingvistiskā definīcija, kā arī praktiskās definīcijas

(kontekstuālās definīcijas), kuras lieto tiesiskajā, sociālajā, politiskajā, psiholoģiskajā un kultūras diskursā un pētniecībā. Tomēr dzimumu līdztiesības terminu un konceptu lietojums standarta vai izziņu dokumentos, tulkojot tos nacionālajā valodā, var kļūt par nopietnu izaicinājumu tiesiski efektīvās semantiskās ekvivalences sasniegšanā (Čelnova 2016).

Kā norāda Jekaterina Čelnova (2016), jēdziens *gender* kā neatkarīga vienība ir definēta Stambulas konvencijā; un tā nav nodalāma no vārda *sex* (dzimums), taču abi jēdzieni tiek lietoti pēc savstarpējās saskaņošanas principa vienādās pozīcijās. Tā kā Latvija ir ceļā uz Stambulas konvencijas ratifikāciju, konvencijas tekstam būs juridisks spēks Latvijas Republikas teritorijā, tāpēc arī jēdziena *gender* definīcija tajā ir obligāta. Pētniece akcentē, ka latviešu valodā sniegtā definīcija rada konceptuālu nobīdi un “sociāli konstruēts” kļūst par “sociālo”.

Secinājuma vietā ir jāatzīst, ka dzimtes un dzimumu līdztiesības terminoloģijas lietojums ES dokumentu tulkojumos latviešu valodā joprojām ir nevienmērīgs un norāda uz konceptuālu “samaisījumu” un milzīgu ar dzimti saistītu ideoloģisko spriedzi, arī uz atzīto un standartizēto terminu esamību nacionālajās datubāzēs un nepieciešamību pēc labākas sadarbības starp tulkotājiem, akadēmiskiem humanitāro zinātņu, sociālo zinātņu, tiesībzinātņu, terminoloģijas un izglītības ekspertiem un pētniekiem dzimtes studijās. Kā norāda profesors Jānis Sīlis, mūsdienu terminoloģijai latviešu valodā ir aktīvi jāattīsta intensīva komunikācija starp jaunās terminoloģijas veidotājiem un veicinātājiem, kā arī reāliem valodas lietotājiem un tulkotājiem, kuri pamato un normalizē jaunus terminus (Sīlis 2009: 295).

Patlaban jēdzienam *gender* latviešu valodā ir pieci tulkojumi:

- *gender* kā dzimums (*sex*), atbalstīts valsts institūcijās un ANO Attīstības programmā (*UNPD*);
- *gender* kā sociālais dzimums (*social sex*);
- *gender* kā dzimte;
- *gender* kā dzimumsocialitāte (*gender sociality*), galvenokārt lietots *Feministica Lettica* izdevumos;
- *gender* kā svešvārds, atbalstīts dažu autoru darbos (Kūle, Kūlis 1996).

Kā uzskata Elizabete Pičukāne, “Pirmais veids *gender* jēdziena lietojumā ir tā iekļaušana *sex* jēdziena kategorijā (dzimums) vai arī lietot jēdzienu *sex* bioloģisko un sociālo īpašību definēšanai. Šāds lietojums drīzāk ir visizplatītākais, un šeit pastāv daži argumenti, kurus lieto tā pamatojumam. Pirmkārt, latviešu valodā nepastāv tāds vārds, kurš neatkarīgi varētu apzīmēt dzimuma sociālos aspektus. Gramatiskā kategorija – dzimte (*gender*) – pārsvarā attiecas tikai uz lietvārdu, īpašības vārdu, arī skaitļa vārdu un vietniekvārdu dzimtes definēšanu. Bieži tiek pausta doma, ka vārda “dzimums” lietojums bioloģiskās un sociālās izpausmes skaidrošanai ir visatbilstošākais, runājot par publikāciju sagatavošanu plašākajai auditorijai. Šis pieņēmums dažreiz ir

lietots dzimtes jēdziena (*gender*) nozīmes apšaubīšanas nolūkos, uzsverot, ka vajadzība pēc cita vārda nepastāv, jo tas izklausītos mākslīgi un neinteliģenti sociālo konstruktū raksturojumiem. [...] Tās praktiskajā lietojumā likumdošanas dokumentos, dzimums tiek pielīdzināts semantiskajam ekvivalentam vārdiem *sex* un *gender*, jo dažas vārdnīcas joprojām definē jēdzienu “dzimums” tikai kā semantisko ekvivalentu vārdam *sex*. Portāls *letonika.lv* tomēr norāda uz semantisko pārmaiņu un piedāvā tulkot vārdu “dzimums” kā ekvivalentu vārdam *sex* un jēdzienam *gender*. Pēdējais ir norādīts kā antropoloģijas jēdziens, tā specifiskajā sociāli konstruktīvistu lietojumā” (Pičukāne 2012: 96).

Vienlaikus Pičukāne atzīmē jēdziena “dzimums” semantiskā elementa nozīmīgumu, kas varētu apšaubīt tā semantiskā ekvivalenta nozīmi jēdziena un termina *gender* tulkojumā. Viņa uzskata, ka “vārda “dzimums” kā sociālo un bioloģisko izpausmi apvienošanas gadījumā var pazust jēdziena sociālais aspekts. [...] *Social sex* vai “sociālais dzimums” bija piedāvāts jēdziena *gender* tulkošanā, lai izvairītos no šķietami mehāniskās jēdziena pārnesanas no angļu valodas mērķvalodā. Jēdzienu “sociālais dzimums” (*social sex*) lietot sāka virkne sociologu un filozofu jēdziena *gender* ekvivalenta apzīmējumam. [...] Pirmkārt, “sociālais” aspekts tiek burtiski pievienots “dzimumam”, tādējādi veidojas vārda *gender* deskriptīvās tulkošanas veids. Otrkārt, “sociālais dzimums” burtiski izdzēš to, par ko iestājas jēdziens *gender*, – vīrišķības un sievišķības raksturlielumu klāstu, varas attiecību veidošanas principus, hierarhijas un nelīdztiesības, kuras veido noteiktā dzimtes kārtība un privilēģijas. Jēdzienu savstarpēja aizvietošana latviešu valodā – dzimums/sociālais dzimums/dzimte – *de facto* apvieno *sex* jēdziena ideoloģijas konservatīvu pamatu esenciālistu ar jēdziena *gender* politisko antiesenciālistu *de jure*. [...] Pat, ja jēdziena *sex* izpratne tiek paplašināta, pievienojot tam sociālo izpratni vai uzsverot šo jēdziena nozīmi, tomēr neatvairāmi rodas asociācija ar dzimuma bioloģisko “pamatu”, kas nozīmē arī, ka jēdziens “sociālais dzimums” (*gender*) ir bioloģiskā dzimuma paplašinājums vai vismaz tam cieši piesaistīts jēdziens. Līdzīga problēma raksturīga jēdziena *sex* lietošanas paplašināšanai un *gender* termina iekļaušanai tajā. Visdrīzāk jēdziens “sociālais dzimums” jāuztver dihotomijas izpausmē paralēli bioloģiskajam dzimumam.

Šī ekvivalentu nestabilitāte ataino, pirmkārt, ideoloģisko iemeslu dažādību, kurās dzimte paliek par sarežģīto un iekarojamo lauku tā latviešu valodas tulkojumos. [...] Jēdziena *gender* lietojums un tulkošana vienīgi kā “sociālās dažādības starp vīriešiem un sievietēm” (jeb “sociālais dzimums”) ideoloģiski vienkāršo izpratni par dzimtes principu kā tādu, kas nosaka varas attiecības starp vīriešiem un sievietēm un vīriešu/sieviešu sociālajās grupās. Dzimtes jēdziens šajā gadījumā zaudē nozīmi, kurā tas ģenerētu sievišķības un vīrišķības performativitātes normatīvus noteiktu vēsturisku apstākļu ietekmē” (Pičukāne 2012: 96).

Dzimumsocialitāte kā vēl viens ekvivalenta variants jēdzienam *gender* bija piedāvāts filozofa Jāņa Vēja rakstā un izplatīts Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultātes pētījumu centra *Feministica Lettica* pētnieku valodā. Jēdziens var būt tulkots angļu valodā kā *sociality of sex* vai *the social side of sex*, iespējams, saistot to ar dzimumu socializāciju.

Lingvistiskajā ziņā šis tulkojums ir “sociālā dzimuma” parafrāze. Ja dzimumsocialitāte ir tulkota kā *sexual sociality*, tad tas ir seksualitātes socioloģijas lauka priekšmets, kā arī tas neatbaidina jēdziena *gender* starpdisciplināro izpratni par sarežģīto mijiedarbību starp bioloģisko dzimumu un veidiem, kuros sabiedrībā jēdziens par individu tiek konstruēts.

Visretākais iespējamais jēdziena *gender* izpausmes veids ir to vienkāršs angļu valodas vārda transliterācijas lietojums. Pēdējo minēto paņēmieni jēdziena lietošanā ir atbalstījuši grāmatas “Filozofija” (1996) autori – Maija Kūle un Rihards Kūlis.

Jēdziena jauno ekvivalentu vārdam *gender* latviešu valodā izveidojušas Latvijas Universitātes Dzimtes studiju centra līdzdibinātājas. Jēdzienu piedāvāja socioloģe Ieva Zaķe (tagad Rovana Universitātes (ASV) asociētā profesore) Dzimtes studiju centra (Latvijas Universitāte) dibināšanas kopsapulces laikā 1998. gada rudenī. Centra dibināšanas sēdes dalībnieces bija prof. Skaidrīte Lasmane, prof. Māra Rubene, prof. Sandra Sebre, asoc. prof. Irina Novikova, lektore Ieva Zaķe, koordinatore Elizabete Pičukāne. Tulkojums *gender* – ‘dzimte’ tika piedāvāts lietošanai dažāda veida dokumentos centra dibināšanas sanāksmē LU Senātā. Piedāvātais tulkojums bija ļoti svarīgs, un LU Senāts atbalstīja Dzimtes studiju centra nosaukumu pēc lingvistiskās un tulkošanas ekspertīzes veikšanas.

Jēdziens “dzimte” tika izvēlēts arī publikāciju sērijai žurnālā “Komunikācija”, kuru izdeva Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas nodaļa. Lielākā daļa autoru lietoja jēdzienu “dzimte” rakstu atslēgvārdu sarakstos. Latvijā jēdziens tāpat tika atzīts dzimtes studiju darbsemināru, konferenču, publikāciju nosaukumos. Turklāt jēdziens “dzimte” parādās kursu nosaukumos, kurus piedāvā LU Dzimtes studiju centrs un kurus atbalstīja LU Akadēmiskais departaments. Latvijas antropologi, komunikācijas zinātņu pētnieki, vēsturnieki un literatūras tulkotāji lieto jēdzienu “dzimte” savos pētījumos konferenču prezentācijās un dzimtes tēmai veltītajos tulkojumos, piemēram, Džūdītas Batleres grāmatas “Dzimtes nemiers” (Batlere 2012) tulkojumā, Sandra Meškova rakstā “Feminisms” (Meškova 2013), Marita Zitmane promocijas darbā “Patērētāja (at)veidojums Latvijas reklāmās perestroikas un pēcpadomju periodā: dzimtes identitātes diskurss (1985–2004)” (Zitmane 016).

Dzimtes izpratne pašlaik atbaidina dzimtes kā pētnieciskās prakses, intelektuālā diskursa un ES dzimumu līdztiesības politikas kategorijas semantisko un funkcionālo sarežģītību:

- dzimte kā individuālās identitātes puse/izpausme/dimensija;
- dzimte kā sociālās struktūras organizācijas princips;
- dzimte kā normatīvo vērtību pamats.

Par šo raksta daļu var secināt, ka dzimumu līdztiesības vārdnīcas tulkotāji politiskajos un tiesību dokumentos lieto vārdu “dzimums”, tātad ekvivalentam latviešu valodā tiek pievienota papildu nozīme, vienlaikus lielāka daļa pētnieku un tulkotāju lieto vārdu “dzimte”, runājot par *gender*. Viņiem jēdziena *gender* tulkojums kā “dzimte” nozīmē konceptuālo ekvivalenci, kurai piemīt ideoloģiskais svars un analītiskā sarežģītība, jo tas vienmēr iesaistās dominances un subordinācijas attiecībās, kā arī palīdz skaidrot tādas analītiskās kategorijas kā šķira, etnicitāte, rase un seksualitāte.

Jēdziena *gender* un ar dzimti saistīto jēdzienu interpretācija un pārraidīšana kā lingvistiski, tā arī institucionāli ataino pragmatisko kontekstu – vietējās piesaistes un kompetences veidošanas dzimumu līdztiesības (politiskā) trūkumu, dzimtes jēdziena neesamību izglītības aprakstos un izglītības politikā. Tam būtu ilglaicīga ietekme uz dzimumu saistīto semantisko lauku tulkojumu teoretizēšanas un praktizēšanas attīstību Latvijā. Līdz mūsdienām dzimte paliek par pretrunīgu starpdisciplināri lingvistisko mainīgo, ietekmē likumu, labās prakses un izpratnes pārraidi pēc paplašināšanas, pēckrīzes, migrācijas ievainotajās kultūrās.

Nopietns izaicinājums Latvijas kontekstā ir tā dēvētais antigenderisms vai pretošanās dzimtes konceptam un idejām par dzimumu līdztiesību. Diskusijas par Stambulas konvenciju ir izgaismojušas pretestību dzimtes konceptam. Pretošanās un uzbrukumi dzimtes jēdziena lietošanai kā ekvivalentam vārdam *gender* var būt skatīti kā plašākā antigenderisma gara simptoma izpausme, kurā redzams dzimtes performatīvās nozīmes pārsvars pār vienkāršo bioloģiju, kas ir ietekmēta un mainīta.

Diskusijas publiskajā telpā atklāj, ka kopīgas dzimtes konceptu izpratnes nepastāv – bieži lietoti jēdzieni tiek saprasti nekorekti, dažādi tulkojumi tiek pārraidīti kā ekvivalents un lietoti neatbilstošā veidā. Šī parādība sekmē maldīgo priekšstatu un attieksmju rašanos, tādējādi ietekmējot arī aizspriedumu rašanos. Jēdziena “dzimte” dažādi tulkojumi un tā “ideoloģiskie lasījumi” no dažādu diskusijas dalībnieku puses var tikt uzskatīti par paša jēdziena iekšējās sarežģītības paudējiem, izgaismojot tā dziļās (teorētiskās un praktiskās) saknes un atklājot tā pragmatisko potenciālu. Cīņa par vienīgo “pareizo” tulkojumu bieži tiek skatīta kā dzimtes – kā netulkojamā un svešā – jēdziena efekts, no otras puses, tas arī ataino nepieciešamību pēc produktīvas kolektīvās atbrīvošanās no esošajiem dažādiem termina un jēdziena atveidojumiem.

Atsauces

- Bassnett, S., Lefevere, A. (eds). (1990) *Translation, History and Culture*. London: Pinter.
- Batlere, Dž. (2012) *Dzimtes nemiers: feminisms un identitātes graušana*, tulk. D. Ābola. Rīga: Mansards.
- Bressler, C. E. (2007) *Literary criticism: An introduction to theory and practice, 4th ed.* London: Pearson.

- Butler, J. (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.
- Cameron, D. (1998) "Is there any Ketchup, Vera?": Gender, Power and Pragmatics, *Discourse & Society* 9, 4, pp. 437–455.
- Castro, O. (2013) "Introduction: Gender, Language and Translation at the Crossroads of Disciplines", *Gender and Language: Gender, language and translation at the crossroads of disciplines. Special issue* 7, 1, pp. 5–12.
- Čelnova, J. (2016) *Dzimumu līdztiesības terminoloģijas tulkošana latviešu valodā ES dokumentos – ekvivalences un uztveres aspekti*. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/34219> [skatīts 17.10.2017.].
- Eckert, P., McConnel-Ginet, S. (1992) "Thick practically and look locally: Language and gender as community-based practice", *Annual Review of Anthropology* 21, pp. 461–490.
- Fawcett, P. (2001) "Ideology and translation", in Baker, M. (ed.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. London: Routledge, pp. 106–110.
- Federici, E. (ed.) (2011) *Translating Gender*. Berne: Peter Lang.
- Goffman, E. (1983) "The Interaction Order", *American Sociological Review* 48, pp. 1–17.
- Gruber, H. (1990) *Vorurteile in Zeitungen. (Prejudice and Newspapers)*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Guerin, W. L. et al. (2005) *A handbook of critical approaches to literature, 5th ed.* New York: Oxford University Press.
- Hall, S. (1982) "The Battle for Socialist Ideas in the 1980s", in Eve, M., Musson D. (eds.) *The Socialist Register*. London: Merlin Press, pp. 1–19.
- Haster, M. P., Weber, J. J. (1992). "Power and mutuality in Middlemarch", in Toolan, M. (ed.) *Language, text and context: Essays in stylistics*. London: Routledge, pp. 163–178.
- Hatim, B., Mason, I. (eds.) (1997) *The translator as communicator*. New York: Routledge.
- Kiesling, S. F. (1997) "Power and the Language of Men", in Johnson, S., Meinhof, U. (eds.) *Language and Masculinity*. Oxford: Blackwell, pp. 65–85.
- Kūle, M., Kūlis, R. (1996) *Filozofija*. Rīga: Burtņieks.
- Leonardi, V. (2007) *Gender and Ideology in Translation: Do Women and Men Translate Differently? A Contrastive Analysis from Italian into English*. Bern, Peter Lang.
- Lima Costa de C. (2006) "Lost (and found?) in translation: Feminism in hemispheric dialogue", *Latino Studies* 4, pp. 62–78. Pieejams: <http://www.palgrave-journals.com/1st> [skatīts 05.12.2007.].
- Meškova, S. (2013) *Feminisms*. Grām.: Kalniņa, I. E., Vērdiriņš, K. (sast.) *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 335.–377. lpp.
- Munday, J. (2001) *Introducing translation studies: Theories and applications*. New York: Routledge.
- Newmark, P. (1988) *Approaches to translation*. New York: Prentice Hall.
- Pheterson, G. (1996). "Identité de groupe et rapports sociaux aux Etats-Unis, aux Pays-Bas et en France". "Mots. Les langages du politique. Un numero thematique", *Textes et sexes*, 49, 1, trans. By Nicole-Claude Mathieu, pp. 6–17.
- Pičukāne, E. (2012) "Categories of 'Sex' and 'Gender' in the Latvian language: deelopng terminology in gender studies", in Braidotti, R., Waaldijk, B. (eds.) *Translating*

4.

LITERATŪRA TULKOJUMĀ —
KULTŪRAS ZINĀŠANAS
UN INTERKULTURĀLĀS
KOMPETENCES

Jūlija Popova

Not Lost in Translation: Kazuo Ishiguro's Text Production

Abstract

The novels of Sir Kazuo Ishiguro, the renowned contemporary British writer, Nobel and Man Booker prize winner, have gained international acclaim and recognition. In numerous interviews, Ishiguro has expressed a desire to write international novels that would speak to people of various national backgrounds and address the themes of international concern rather than concentrating on the vernacular loci. Ishiguro is aware of the fact that his commitment to addressing and reaching an international audience is simultaneously both rewarding and challenging. Being concerned with the international dimension of his writing, Ishiguro acknowledges the fundamental role that translation plays in the positive literary reception of his work on the international stage. Adhering to his own self-proclaimed manifesto of never “assum[ing] his or her language to be the only one in the world” (in Sim, 2009: 557-558), Ishiguro sets out not only to narrate in a misleadingly simple and unadorned style and to evade vernacular references (puns, Western colloquialisms, etc.) that might hinder translation of his works into various languages, but also tries to create texts taking into account both a translator and imagined international reader persona. This article will examine Ishiguro's translation-aware mode of text production that enables his literary texts not to be lost in translation, facilitating Ishiguro's access to a global readership and reflecting a larger globalising literary trend.

Keywords: translation-aware text production, international writer, translatability, global audience, translationese, international readership.

Introduction

“You know you are going to be translated, so it is a bit hazardous to write things you know will not survive translation”, proclaimed Sir Kazuo Ishiguro, the renowned contemporary British writer, in one of his interviews (Hamilton, in Shibata, Sugano 2009: 13). Ishiguro, the author of seven internationally acclaimed novels, two of which were made into major Hollywood films, and the winner of the Man Booker Prize for fiction, and the Nobel Prize for literature, has gained global recognition. He appeared on the literary scene over thirty years ago and, since that time, both his novels and writer's

persona have garnered a significant amount of public interest and critical interpretation. While Ishiguro is a British writer, made knight of the realm in 2018, he is not entirely British. He is ethnically Japanese, born in Nagasaki with Japanese being his first native language, and English his second, since the age of six. Today, he is English speaking and, more importantly, an author writing in English, with only a basic spoken command of Japanese language. He comes from the former Empire of Japan, and lives in the former British Empire. Both of his homelands share an imperialistic and colonial past, but it is challenging to identify him as a postcolonial writer. He is an immigrant who came with his family to the UK in the 1960s, yet typecasting him as a migrant or diaspora writer is inaccurate. Ishiguro's own aspirations, as he claims in numerous interviews, lie in being an *international* writer and addressing a *global* audience.

The times when the status of an international writer meant writing 'great' literature that sought to represent universal human experience and articulate universal philosophical perspectives on various subjects have long passed. Paul Jay, contemplating the transnational dimensions of contemporary fiction, claims that cultural and economic globalization has forced literary studies to reject the idealistic, ahistorical, and often politicised, fascination with the vague concept of universal literature claiming to express universal truths about the reality and humanity that transgress the local environment and historical conditions of its production (Jay 2013: 376-385). On the contrary, globalization has made us recognize that literature, as a cultural form, is not merely an aesthetic object, but a form of commodity participating in a cross-cultural exchange (Jay 2013: 1155-1164). Furthermore, Jay believes it is of vital importance to "historicise" the literary text and to identify the historical and material circumstances of its production and consumption, as well as to acknowledge literature itself as a "multicultural object" (ibid. 437-441, 452-453).

Ishiguro himself seems to be very well aware of the pressures that the modern globalised world exerts on the writer aspiring to reach an international audience. As he admits that he is "very consciously trying to write novels for an international audience", he also acknowledges that it is an inevitable part of contemporary globalising tendencies that "this is a very interesting aspect of what you might call the 'globalisation of literature'" (Gallix 1999: 145-146). By concerning himself with the international dimension of his writings, Ishiguro recognises the cross-cultural circumstances of his text production; reaching a global audience means that his fiction will be translated for and read by people of various ethnic, cultural and, more importantly, linguistic backgrounds. Therefore, this chapter will examine the ways in which Ishiguro's fiction manages 'not to be lost in translation'. It will analyse how his proactive approach to text production places a new emphasis on the dimensions of its

translatability, thus making Ishiguro's mode of text production translation-aware.

A Reader in my Head

“I think I've become more and more aware and self-conscious about this reader that is in my head”

Kazuo Ishiguro in his interview with Cynthia F. Wong (2001: 180)

From Kazuo Ishiguro's biography it becomes evident that his life experience is definitely multicultural. He was born in Nagasaki in 1954, and at the age of six moved with his family to Britain due to the job with the British government that his father, a research oceanographer, accepted in 1960 (Shaffer, Wong 2008: xiii). What was initially planned as a temporary stay became permanent residence. For many years Ishiguro's family intended to return home and did not sever the young Ishiguro's emotional ties with his homeland, but, quite on the contrary, cultivated them and tried to help him keep in touch with Japanese culture (Ishiguro, Oe 1989: 53). In Ishiguro's own words he is not “wholly British in the cultural sense” since he was “brought up by Japanese parents in a Japanese-speaking home”, but, at the same time, received a very “typical British education” (Swift 1989: 35; Bigsby 1987: 16). Ishiguro reveals that he is actually illiterate in Japanese. Though he can make himself understood when speaking Japanese, he would rather speak in English as he feels much more competent with it, claiming he is “probably more at home in English than in anything else but whether [he] actually feel[s] at home is another matter” (Swaim 1990: 92; Gallix 1999: 144).

In the interview that took place during his first visit to Japan in thirty years, Ishiguro, reflecting upon his urge to write internationally and address the global audience, stated:

I had no obvious social role, because I wasn't a very English Englishman, and I wasn't a very Japanese Japanese either. And so I had no clear role, no society or country to speak for or write about. Nobody's history seemed to be my history. And I think this did push me necessarily into trying to write in an international way. (Ishiguro, Oe 1989: 58).

Ishiguro's engagement in the production of international writings is not limited to his bi-cultural personal background. His novels exhibit a both thematic and stylistic endeavour to be accessible to a global audience. In order to engage in meaningful cross-cultural communication with his readers from various ethnic, national and cultural backgrounds, Ishiguro admits trying to create texts which take both a translator persona and an imagined

international reader persona into account (Wong 2001: 180-181). In several of his interviews, Ishiguro acknowledges that going abroad on promotional book tours, meeting people from different countries and answering questions about his fiction, made him more aware of the existing international readership (Gallix 1999: 145; Wong 2001: 180; Matthews 2009: 106). In his own words, it prompted him to become a writer sensitive to non-native speaker readers:

When you travel around the world to promote your books, you can become a little too sensitive to your foreign readership. I once spent two days in Norway, and I was asked a number of questions about particular cultural references in my work. Now, I find that when I'm writing in my study, I often find myself addressing a particular Norwegian in my head because at some point I know I will have to explain this book to a Norwegian, and many cultural references would not survive the Norwegian translation. Thus, the result of having to spend two solid days facing those Norwegians is that they are now looking over my shoulder when I'm back in the solitude of my study. This is how globalization touches the author. (Matthews 2009: 106-107)

The imagined foreign reader persona in Ishiguro's head, be it a Norwegian, American or Japanese person, is the one that constantly censors and edits the translatability of his fiction: "So I have to really ask myself, 'Does the line have substance? [...] Does its value survive translation?'" (Wong 2001: 180). Having actually met, as well as, imagined this international conglomerate of readers, Ishiguro sets out to narrate in a misleadingly simple, stylistically unadorned and translatable style. He does this by putting effort into *not* being strikingly vernacular in his fiction. Ishiguro admits avoiding local cultural references that might turn out to be incomprehensible to an international readership since it is "hazardous to write things you know will not survive translation", as well as omitting clever and efficient, yet untranslatable, English puns or Western colloquialisms that might become meaningless in other languages (Wong 2001: 180; Hamilton in Shibata, Sugano 2009: 12).

Speaking in Translation

Ishiguro's biographical data – his ethnic, social and linguistic background – make him a poster child for British politics of multiculturalism. This explains why, more often than not, there is a tendency to heap Ishiguro in with another bi-affiliated and internationally renowned postmodern British Indian writer and Man Booker winner, Salman Rushdie. Yet, Ishiguro's

writing style and techniques could not be further from Rushdie's explosive, carnivalesque and bewildering narratives. Both readers and critics alike point out that the English language in Kazuo Ishiguro's novels is restrained, refined, subtle and at times overformal. The writer himself calls it "emotionally-controlled", "stilted" and a "carefully constructed narrative voice" (Gallix 1999: 136). Ishiguro believes that he is drawn to "careful, cautious English", because "there is a danger of being too fluent" since it might easily "undermine your artistic intentions" (Gallix 1999: 144). In fact, Ishiguro's linguistically restrained and perfectly unidiomatic narrative has a purpose of imitating "translationese" (Mason 1986: 13). He uses this term to describe a type of the text that, though being grammatically and semantically correct, exhibits a certain awkwardness, carefulness and foreignness of translation. This is the case with the narratives of Ishiguro's protagonists from his first two novels *A Pale View of Hills* (1982) and *An Artist of the Floating World* (1986).

Etsuko, the first-person narrator of *A Pale View of Hills* (1982) is a Japanese woman residing in England. The action of the novel takes place in two different segments of time. One is in the narrative's present, where Etsuko, a middle-aged Japanese woman, is living in England and is trying to come to terms with the fact that her eldest daughter Keiko committed suicide some time ago. Another segment of narration is the past Etsuko recalls, when she, a young woman in her twenties, lived in a post-war Nagasaki in the aftermath of the atomic bomb. Even though Etsuko presents her story in English, the reader is given the impression that there is another language, namely Japanese, operating behind the English façade of her narrative. Ishiguro explains how his narrator's English, in fact, has to become a medium of her Japaneseness:

Etsuko [...] speaks in a kind of Japanese way because she's a Japanese woman. When she sometimes speaks about Japanese things [...] it becomes clear that she's speaking English and that it's a second language for her. So it has to have that kind of carefulness, and, particularly when she's reproducing Japanese dialogue in English, it has to have a certain foreignness about it. (Mason 1986: 13)

The second novel in which Ishiguro employs translationese is *An Artist of the Floating World* (1986). Unlike his first novel, it is completely set in Japan and centres on the coming to prominence and subsequent 'downfall' of a Japanese painter, Masuji Ono. Once again the narration takes place in two different timelines: the past (pre-WW2 Japan) and the present (post-war Japan). The story is the confession of an aging man trying to come to terms with the mistakes of his past, the guilt he experiences himself and the blame others assign to him. Ono's life, in a certain way, mirrors the rise and fall

of Japanese imperialism itself. Commenting on the text production process of this novel, Ishiguro discloses his intention to give Japanese texture to the English narrative by making his narrator sound like someone who is obviously speaking in translation:

The thing about Ono [...] is that he's supposed to be narrating in Japanese: it's just that the reader is getting it in English. In a way, the language has to be almost like pseudotranslation, which means that I can't be too fluent and I can't use too many Western colloquialisms. It has to be almost like subtitles, to suggest that behind the English language there's a foreign language going on. I'm quite conscious of actually figuring these things out when I'm writing, using a certain kind of translationese. (Mason 1986: 13)

Without doubt, in his first two novels Ishiguro succeeded in his effort "to create a kind of subtitled language" that backs up the credibility of his Japanese narrators and leaves his readers under the impression they are reading a Japanese text in English translation (Gallix 1999: 136).

Ready-made for Translation

While each of his novels offers a new and complementary addition to the intricate array of literary masterpieces, Ishiguro himself emerges as the author with a multicultural affiliation and a distinctive agenda that transgresses the boundaries of national literary paradigms. In Waugh's view, the 1980s was the time that witnessed the appearance of the "international" novel due to various factors related to cultural globalisation. Ishiguro stands at the very core of this process, occupying a distinct niche in this cultural economy as "the new international novelist: a figure no longer tied to any national tradition but rejoicing in the fluid, the disseminated and the rootless" (Waugh 2011: 14-15). Yet, it is not only the postmodern tropes of nomadism, migrancy, mimicry and hybridity that elect Ishiguro's novels in the status of the international ones. In fact, his translation-aware approach to text production is a part of a larger globalising literary trend.

Rebecca Walkowitz, in her book *Born Translated: Contemporary Novel in the Age of World Literature* (2015), examines the symbiotic relationship of the contemporary novel and its translation in the modern era of economic and cultural globalization. Analysing the novels written by J. M. Coetzee, David Mitchel, Kiran Desai, W. G. Sebald, Kazuo Ishiguro and others, she explores the way forces of globalization have pushed translation to become one of the factors breaking down the constraints of national literatures and morphed

it into a driving force behind the rise of contemporary international fiction (Walkowitz 2015: 3-37). She comes up with the concept of a “born-translated” work of literature – the result of such a mode of literary text production that takes into account and accommodates its prospective translingual circulation and consumption (ibid.). Walkowitz asserts that:

born-translated literature approaches translation as a medium and origin rather than as an afterthought. Translation is not secondary or incidental to these works. It is a condition of their production. [...] In born-translated novels, translation functions as thematic, structural, conceptual, and sometimes even typographical device. These works are *written for translation*, in the hope of being translated, but they also are *written as translation*, pretending to take place in a language other than the one in which they have, in fact, been composed. (Walkowitz 2015: 5; original emphasis)

According to Walkowitz, even though many works of literature that are produced today actually welcome translation as a means of accumulating more readers and cutting a larger slice from the international publishing market, “born-translated” novels stand out because they “increase translation’s visibility, both historically and proleptically” and “highlight the effects of circulation on production” (ibid.: 6). Most importantly, Walkowitz believes that Ishiguro’s fiction matches well the profile of the born-translated novel since his text production clearly reveals an aspiration and an effort to approach the translation of his *œuvres* in a proactive manner (ibid.: 72-77). She argues that Ishiguro’s novels are “born-translated” for various reasons. The fact that the author, though writing in one language, keeps in mind both the translatability of the text into other languages and its semantic accessibility to foreign readers (Walkowitz 2015: 73), is one example. Another issue for Walkowitz is Ishiguro’s feat of experimenting with “translatese”, that is, the deliberate use of a stilted tone by his first-person narrators and their careful choice of wording, aimed at creating the impression of reading an already translated text (ibid.: 73). Such modes of text production, in Walkowitz’s opinion, not only welcome being translated, but also “built translation into their form” and prevent “readers from being “native readers,” those who assume that the book they are holding was written for them or that the language they are encountering is, in some proprietary or intrinsic way, theirs” (ibid.: 6-7). Thus, one can surmise that Ishiguro’s translation-aware mode of text production is not only his personal anticipatory writing tactic, but also a reaction to larger transnational condition and globalising processes on the literary arena. One can argue that it is exactly his translation-aware text production that makes his novels born-translated fiction.

Ready-made for Consumption

Speculating on what sort of novelist Kazuo Ishiguro really is, whether British, European, Japanese or International, Kenzaburo Oe, a prominent Japanese writer and also a Nobel laureate, arrived at the conclusion that what really matters in today's world is the fact that Ishiguro is "an author who writes in English", since "the initiative in world literature has been with English, especially in the field of the novel" (Oe, Ishiguro 1989: 60-61). Paul Jay presents a concurring opinion stating that, today, transnational literature is primarily written in English (Jay 2013: 556). As English is no longer bound to a particular country or nation, works written in the English language appear in multiple geographical locations and address various audiences all around the world, meaning that the production and consumption of literary works written in English has become a truly transnational affair and has disconnected such works from any national canon (Jay 2013: *ibid.*).

As globalisation morphs English into the dominant language of global communication, education and entertainment, it becomes self-evident that novels written in English have a better chance at becoming visible on the international publishing market. Such works, due to the staggering number of native and, most importantly, non-native speakers of English worldwide, possess the imminent immediacy of transcending the geographical locale of their production and reaching international audiences. Rebecca Walkowitz believes that authors who write in English are in a more advantageous position than others, since more often than not "anglophone works can succeed without being translated" (Walkowitz 2015: 10). She points out that, due to the great number of people speaking English as their first, second or third language, the act of writing in English "allows [authors] to be published in the original and to reach many audiences in English-language editions" (Walkowitz 2015: 10). Moreover, building on the statistics, Walkowitz concludes that Anglophone works of literature stand a better chance at getting translated, since "more works are translated out of English than out of any other language [*sic*]" (Walkowitz 2015: 18). Thus, being an Anglophone writer, and carrying out his text production in one of the modern world's dominant languages, raises Ishiguro's visibility as an author on the international literary market and enables a quicker dissemination of his literary fiction around the globe.

Moreover, Ishiguro, recognising the power that lies behind the English language, capitalises on it and uses it to his own advantage. For instance, his third and most celebrated novel to date, *The Remains of the Day* (1989), is a good example of the way the author, quite ironically and shrewdly, has made the most of not just the English language, but the whole discourse of Englishness *per se*. The novel centres on the life story of Mr Stevens, once a butler at Darlington Hall, a distinguished English household now a mere

remnant of the past glory of British empire and the valuable curiosity of its current owner, Mr Faraday, an American businessman. It is a skillful pastiche of an English manor house novel about the dignified vocation of butlering with a darker underlying twist. This work became Ishiguro's best-known novel globally, earning him international acclaim, making best-seller lists around the globe, and winning a Booker Prize for Fiction. It hurled Ishiguro as an author into the international public limelight, garnering an impressive amount of academic research and was made into a major motion picture, starring Anthony Hopkins and Emma Thompson. The film received eight Academy Awards nominations, reaching the very apex of contemporary literary fame and making the author himself somewhat of a celebrity. Without doubt, there is no need to downplay the significance of Ishiguro's talented and masterful rendering of the butler's unreliable story of misguided choices, misplaced ideals and mistakenly 'dignified' professional life. Yet, it would be unwise to ignore another key factor pertaining to this story of literary success – the discourse of mythical Englishness that requires no translation, since it is already an international commodity circulating in the global cultural space. Ishiguro readily admits his awareness of this fact and his conscious effort to exploit it for his literary needs:

The England of *The Remains of the Day* is too English. [...] I did it really to play into the kind of *mythical England that is being sold* by the English Heritage industry. [...] There is a nostalgia industry and to some extent I just wanted to play with those *stereotypes* [...] it is partly the reason I think *the book did very well all around the world*. Everyone all over the world, people who have never visited England have this image of England being like that. So it is a kind of *international commodity*. It is an *international myth*. (Gallix 1999: 143; emphasis added)

Indeed, the images of 'good old England' with its glorious green meadows, serene countryside, quaint manor houses, overtly polite 'five o'clock teas' of the upper-classes and courteous butlers are pervasive in both the on-screen images (television and movie industry) and the off-screen (books, magazines, souvenir industry). By consciously tapping into such powerful international imagery, Ishiguro expands the dimensions of his novel's 'translatability' even further:

[..] It is the Englishness that is understood by *an international community*. [...] it is precisely an England that has been conjured up for *the consumption of foreigners* all around the world. [...] It is very much an England that has been *ready-made for foreign consumption, ready-made for translation*. [...] I think it is no coincidence that the book was

translated into a movie, a Hollywood movie. And they didn't have to change it very much because it was all *ready-made for international consumption*. (Gallix 1999: 147; emphasis added)

This brings us to another vital feature of Ishiguro's translation-aware text production: in his novels he resorts to tropes, images, clichés, stereotypes and stock characters that need no 'cultural' translation across national borders, since they already operate in the global media space as international commodities. Like a skilful puppeteer, he manipulates *transnational* images and concepts channelled to a world-wide audience by the means of what Appadurai calls "mediascapes" and "ideoscapes", landscapes dealing with the production and dissemination of images (Appadurai 2003: 33). Patricia Waugh calls attention to the abundance and significance of stereotypical tropes in Ishiguro's fiction, claiming that he deals with "iconic images from popular culture [...] images already translated across geographies and discursive traditions. [...] Ambivalent artifices of belonging, stereotypes are shortcuts, opening space for affective exploration" (Waugh 2011: 16-17).

Thus, his first two novels, *A Pale View of the Hills* (1982) and *The Artist of the Floating World* (1986), tap into famous Western perceptions and exoticising discourse regarding Japan: Madame Butterfly topoi, a Japanese propensity to suicide (*hara-kiri*), a Western fascination with Japanese *ukiyo* art (namely, depictions of the 'floating world' of the 'pleasure districts'). At the same time, the novels *The Remains of the Day* (1989) and *When We Were Orphans* (2000) present the readers with two of the most English stock characters of international renown that certainly do not need a second introduction: a butler at a grand English manor house, and an English detective of the Sherlock Holmes variety, on the case to unmask an unspeakable evil. In his sixth celebrated novel *Never Let Me Go* (2005), which was also made into a major motion picture under the same name, Ishiguro capitalised on the popular dystopic narrative of cloning: rearing human clones for organ donation appears to be an increasingly pervasive sci-fi horror trope in the modern literary and cinematographic space. Finally, Ishiguro's latest novel to date, *The Buried Giant* (2015), strides into the medievalistic territory of epic fantasy and audaciously peruses such globally recognized characters as King Arthur, Merlin, Sir Gawain and emblematic fantasy tropes such as the slaying of a dragon and a noble knight on a quest. It appears that Ishiguro's novels teem with tropes, images and characters ready-made for international consumption that operate as imaginary shortcuts transcending national boundaries and constituting the author's own transnational 'currency' that facilitates access to an international audience. Chu-chueh Cheng observes that Ishiguro's profuse use of national myths, clichés and common images that broadly circulate in the global mass media (mostly television and films),

proves to be effective, since cultural stereotypes and stock characters are mediums free of geographical constraints and “cultural barriers” as they place no particular demands on the reader’s background knowledge (Cheng 2005: 148-149).

Conclusion

Globalisation forces writers all around the world to become increasingly aware of the mediums through which they reach global readership. Sir Kazuo Ishiguro’s mode of text production manifests his desire to become an international writer by appealing to an international audience. Getting published internationally, going on long promotional tours abroad and meeting his foreign readers, made Ishiguro aware of the scale and the dimensions of his fiction’s literary reception and truly global circulation. He admits that it has shaped his understanding of writing “as a kind of communication process” and translation is a vital medium in this communication (Wong 2001: 181). Recognizing the fundamental role translation plays in the consumption of his work in the international arena, Ishiguro adopted a certain mode of text production that could be characterized as a translation-aware approach to fiction writing. As a writer, he concerns himself with linguistic, semantic and thematic dimensions of readability and translatability of his literary texts. Sacrificing clever puns and vernacular colloquialisms, using cautious and restrained English, imitating ‘translationese’, tapping into and subverting the stereotypical tropes of international renown – all of these shape Ishiguro’s proactive and cross-cultural approach to text production. Such a mode of text production reflects both Ishiguro’s distinctive status as the author who transgresses the geographic, national and cultural boundaries of the literary canons and emerges with new hybrid literary subjectivities, and the machinery of cultural globalization that present-day writers have to face. It seems that translation-aware text production has become a globalised cultural trend in the literary arena that gains momentum and should not be overlooked by any contemporary author aspiring to write internationally.

References

- Appadurai, A. (2003) “Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy”, Braziel, J. E., Mannur, A. eds. *Theorizing Diaspora: A Reader*, Blackwell Publishing Ltd, 2003.
- Bigsby, C. (1987) “In Conversation with Kazuo Ishiguro”, Shaffer, B. W., Wong, C. F. eds. (2008) *Conversations With Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Cheng, Ch. (2005) “Chic clichés: the reinvention of myths and stereotypes in Kazuo Ishiguro’s Novels”, https://www.brunel.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0005/185864/ET53ChengEd2.pdf [accessed: 25.08.2017].

- Gallix, F. (1999) "Kazuo Ishiguro: The Sorbonne Lecture", Shaffer, B. W., Wong, C. eds. (2008) *Conversations With Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Hamilton, C. (2007) "Interview with Kazuo Ishiguro", cited in Shibata, M., Sugano, M. "Strange Reads: Kazuo Ishiguro's *A Pale View of Hills* and *An Artist of the Floating World in Japan*", Matthews, S., Groes, S. eds. (2009) *Kazuo Ishiguro: Contemporary Critical Perspectives*, London: Bloomsbury Publishing. Kindle Edition.
- Ishiguro, K., Oe, K. (1989) "The Novelist in Today's World: A Conversation", Shaffer, B. W. Wong, C. F. eds. (2008) *Conversations With Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Ishiguro, K. (2000) "There was a liberating feeling", cited in Wai-chew, S. (2009) *Kazuo Ishiguro* (Routledge Guides to Literature), Taylor and Francis: Kindle Edition, 2009.
- Jay, P. (2013) *Global Matters: The Transnational Turn in Literary Studies*, Ithaca: Cornell University Press. Kindle Edition.
- Mason, G. (1986) "An interview with Kazuo Ishiguro", in Shaffer, B. W., Wong, C. F. eds. (2008). *Conversations with Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Matthews, S. (2009) "'I'm Sorry I Can't Say More': An Interview with Kazuo Ishiguro", Matthews, S. and Groes, S. eds. *Kazuo Ishiguro: Contemporary Critical Perspectives*, London: Bloomsbury Publishing. Kindle Edition.
- Shaffer, B. W., Wong, C. F. eds. (2008) *Conversations With Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Swaim, D. (1990) "Don Swaim Interviews Kazuo Ishiguro", Shaffer, B. W., Wong, C. eds. (2008) *Conversations With Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Swift, G. (1989) "Shorts: Kazuo Ishiguro", Shaffer, B. W., Wong, C. F. eds. (2008) *Conversations With Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Walkowitz, R. (2015) *Born Translated: The Contemporary Novel in an Age of World Literature*. New York: Columbia University Press, https://www2.warwick.ac.uk/fac/cross_fac/g19c/activities/displacements/readingnovelsworkshop/walkowitzborntranslated.pdf [accessed 25.08.2017].
- Waugh, P. (2011) "Kazuo Ishiguro's Not-too-late Modernism", Groes, S., Lewis, B. eds. *Kazuo Ishiguro: New Critical Visions of the Novels*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wong, C. F. (2001) "Like Idealism is to the Intellect: An Interview with Kazuo Ishiguro", Shaffer, B. W. Wong, C. eds. (2008) *Conversations With Kazuo Ishiguro*, Jackson: University Press of Mississippi.

Jūlija Popova studied at the University of Latvia majoring in postmodern literary studies. Currently is a full-time lecturer at the Baltic International Academy. Her research interests include postmodern British and American fiction, genre hybridity and the transnational turn in literary studies.

Marija Semjonova

Sieviešu identitātes “aizmiršanas” stratēģijas un kultūru apvērstā tulkošana mūsdienu latviešu sieviešu prozā

Kopsavilkums

Raksta uzmanības centrā ir Gundegas Repšes triloģijas “Smagais metāls” (2002–2012, “Alvas kliedziens” (2002), “Vara rati” (2006), “Dzelzs apvārdošana” (2012)) analīze no feministiskās kritikas, subjektivitātes teorijas un postmoderno patību skaidrojošo teoriju perspektīvas. Repšes literārais materiāls aplūko meitenes/sievietes identitātes tapšanu un pārmaiņas padomju un postpadomju ideoloģijas periodā. Pētniecisko interesi veido naratīva paņēmieni, kuri palīdz autorei radīt un pārraidīt ideoloģijas svārstības attiecībā uz sieviešu ķermeniskām praksēm (tādām kā dzemdības, mātišķums), kā arī šo svārstību apzināšana plašākā – sociālajā un politiskajā – kontekstā. Rakstā tiek pievērsta uzmanība politiskā un filozofiskā subjekta veidošanas niansēm un atšķirībām laikmetīgajā kultūrā un domāšanas procesos. Lai izskaidrotu ideoloģijas transformācijas nozīmi sieviešu identitātes veidošanā, tiek lietots apvērstās tulkošanas (*back translation*) jēdziens.

Atslēgvārdi: Gundega Repše, naratīvs, ideoloģija, dzimte, apvērstā tulkošana, ķermeniskums.

Šī raksta nolūks nav sniegt visaptverošu ideju vai priekšstatu par to, ko nozīmē veidot mūsdienu literatūru kā sievietei; kā un kāpēc rodas nošķirumi un pretrunas, vērtējot sieviešu literāro sniegumu. Drīzāk tālāk sekojošajā analizē tiks skatīta viena teksta detaļa, kas atspoguļo sievieti rakstīšanas un literatūras procesā, – kā un kāpēc pagātnes notikumi (kas raksturo nevis nacionālo un vispārātzīto, bet individuālo, izdzīvoto vēsturi) tiek pārnesti literārajā tekstā, kā veidojas to “jēdzieniskie nospiedumi” un kā kultūras ietekmētā dzimte pārveido, “tulko” tekstā ietvertu jēgu. Par izpētes objektu ir izvēlēta Gundegas Repšes triloģija “Smagais metāls”, kura tapa no 2002. līdz 2012. gadam un kuras uzmanības centrā ir latviešu meitenes dzīves gaitas vēlajā padomju periodā (no 20. gs. 70. gadiem) līdz 21. gs. sākumam.

Tekstam piemīt klasiska audzināšanas romāna dvesma, kas nozīmē, ka lasītājam ir precīzi jāseko katram nākamajam meitenes solim, kuram ir

iespējamās sekas un ietekmes stāstījuma turpmākajā attīstībā un varbūt arī fināla veidošanā. Romānu triloģija stāsta par meitenes/sievietes ikdienas pieredzi padomju un postpadomju Rīgā. Zīmīga tekstu īpašība ir galvenās varones vārdu pārmaiņas no teksta uz tekstu – Rugetta, Roze, Raina ir viena tēla trīs veidoli, kurus vieno patības un identitātes izpratne (vienīgi) ar rakstīto vārdu. Teksta sākums aicina lasītāju skatīt tēlu līdzveidošanos caur rakstītā vārda/teksta prizmu. Tiesa, tam sākotnēji varone nespēj uzticēties – ievadteksts ir lasītāja iepazīstināšana ar intīmāko literāro žanru – dienasgrāmatu –, kuras nozīme un klātbūtne varones ikdienas atveidošanā sākotnēji tiek apšaubīta: “Ko lai stāstu tev, kas esi nekas? Nav jēgas ne uzticēties, ne mānīties. Tukšais papīrs ir bez acīm, nav pat rūtiņu pērlišu miljona vai līniju apvāršņu.” (Repše 2012: 14)

Cits aspekts, kas liek domāt par sieviešu identitātes meklējumiem un tās “pārveidošanas” nozīmīgumu, ir varones pārlicība par papīra “nejūtīgumu” un tātad arī nosacītu vienaldzību pret paustajām domām. Papīra īpašība – bloknota tipa klade ar baltajām lapām – paver vēl kādu papildkontekstu pirms pamata naratīva izklāsta: papīrs kā simboliski, tā reāli neierobežo rakstītāju, tādējādi reprezentējot ideālās brīvības veidu (“nav rūtiņu pērlišu miljona vai līniju apvāršņu” – tātad pat grafiski varones domas nevar būt ierobežotas vai pakļautas kādiem izklāsta likumiem). Teksta jēdzieniskā un mākslinieciskā risinājuma – dienasgrāmatai raksturīgs stāstījuma pārrāvums un precīza sekošana laika atstarpēm – pamatā var saskatīt postmodernajai domai raksturīgo tieksmi apjēgt labi pazīstamus un zināmus vēstures notikumus no apvērstās perspektīvas, jautājot par tiem ikdienas apstākļiem, kuru klātesamība nešķiet nozīmīga varones izvēles un pašidentifikācijas procesā. Citiem vārdiem, Repšes tekstu varētu vērtēt kā mēģinājumu radīt lasītājam priekšstatu par apvērsto rakstīšanu, par tādu izteiksmes veidu, kura nolūks ir nevis pavēstīt par notikumiem, bet apšaubīt, noliegt tos. Apvērstā lasīšana nozīmē arī lasītāja “laišanu” pie teksta tapšanas iemesliem: pateicoties izvēlētajam žanram, teksts rāda niansētu, sīko diedziņu audeklam līdzīgo stāstu, kurā ikviens no varoņu rīcībām ir savstarpēji saistīta vienlaikus ar visu triloģiju. Šis paņēmieni savukārt var liecināt par triloģijas pietuvināšanos postmodernajam jēdzieniskās polifonijas principam, kura mērķis ir pārraidīt tekstā ietvertas ainas, idejas un paņēmienus.

Sekojoši līdzīgi mūsdienu literārajiem procesiem, Latvijā un citur pasaulē šķiet acīmredzama sieviešu literatūras (jeb sieviešu sarakstīto tekstu) aktīva iesaistīšanās dažādu žanru, tematikas, politiskās un ideoloģiskās virzības tekstu attīstībā un augsta atpazīstamības sasniegšana lasītāju vidū. Būtu aplami vai vientiesīgi pieņemt, ka šā procesa pamatā ir vienīgi tā dēvētais “postmodernais stāvoklis”, kas atļāva vai pievērsa dziļāku uzmanību tekstu plurālismam, jēdzieniskai un tematiskai polifonijai un apšaubīja autora personību, kas varētu nozīmēt kāda literārā kanona vai atzīto vērtību novārtā esošās literatūras nonākšanu literārās skatuves priekšplānā. Šāds

pieņēmums tomēr neizslēdz kāda “vērtētāja” klātesamību literārā teksta pirmpublicēšanas posmā, kad tajā tiek ieraudzīta publicēšanas vērtība un tādējādi “ļauts” nonākt plašajā publikā. Proti, vienīgi postmodernā stāvokļa izcelšana neizslēdz ārējā vērtētāja autoritatīvās balss esamību, kas var ierobežot publicējamā teksta māksliniecisku asumu, naratīvu precizitāti un pazemināt uzticēšanos tiem. Šajā rakstā mēģināšu aprakstīt, kā un kāpēc sieviešu teksti, kuros ir vērojama izteikta politikas un ideoloģijas apšaubīšana, saglabā naratīvu oriģinalitāti, izceļ autores un tekstā iesaistīto varoņu moderno patību nemitīgo tapšanu, kā arī ielaiž lasītāju “starp rindām”, kur biežāk slēpjas teksta tapšanas iemesli, tiek pareģota to iespējamā ietekme uz literatūras kritiķu un literāro tekstu “patērētāju” prātiem, visbeidzot, tiek problematizētas dzimtes un rakstības (jeb paliekošā teksta ar augstāku ietekmes potenciālu) mijattiecības.

Dzimtes kategorijas daudzdimensionalitāte un kontekstu ietekmētā izpratne izvēlētajā tekstā var būt skatīta caur meitenes (vēlāk – sievietes) mainīgo attieksmi pret apkārt notiekošo un tā nozīmīguma apjēgsmi individuālās izvēles veikšanā. Dzimte tiek izprasta kā atribūts šai izvēlei, kā tās apvalks un iespējamais pamatojums. Vēl vairāk – dzimtes kategorija Repšes tekstā ietekmē priekšstatus par to, ko nozīmē būt sievietei padomju sabiedrībā, ko nozīmē izglītoties tās sistēmā un ko nozīmē vērtēt padomju pagātnes sekas individuālas sievišķības izpratnē pēc režīma norieta.

“Klusums piešķir valodu” (Repše 2012: 102), teikts Repšes romānā “Alvas kliedziens” – triloģijas “Smagais metāls” pirmajā daļā. Domugrauds netīšām formulē minētā teksta kultūras izpausmju divējādību, pretrunas starp piedzīvoto un pārraidīto (tekstā), nedrošību par dzimtes uzspiestajām uzvedības, rīcības un pašreprezentācijas (tiešās – gleznās un netiešās – pārdomās) robežām. Repšes romānu centrā ir ierindas padomju un agrīno postpadomju meitenes/sievietes tēls, kura eksistences pamats ir mūžīgā taisnošanās pašas ķermeņa, identitātes un dzimtes priekšā. Vēstījumu jēdzieniski sarežģī pastāvīgs atskats (kas pārtop pat par varones domu un rīcību attaisnojumu avotu) ideoloģijā, tās ikdienišķošana. Raksta turpinājumā mēģināšu ieskicēt, kā ar naratīva iesaisti dzimtes koncepts funkcionē kā kultūras un sociālās ideoloģijas daļa un tiek pārraidīts pašas romāna varones (viņas vārdi mainās katrā nākamajā romānā – Rugetta, Roze, Raina) ķermeniskajā atmiņā, citādi sakot, kā dzimtes jēdziens tiek “tulkots” gan politiskajā, gan individuālajā praksē. Dzimtes nozīmīguma izcelšana romānu tekstos nav nejauša – tās pamatā, iespējams, atrodas pretošanās ierastajai un piedzīvotajai ideoloģijai, kura balstījās, izmantojot Irinas Žerebkinas (Ирина Жеребкина) (Жеребкина 2002) koncepciju, manipulācijās pār rīcībspējīgiem subjektiem un būtiski ietekmēja arī subjekta apziņas un dažādu ārēju izpausmju veidus (tādēļ subjekti tika iesaistīti kopīgajos ideoloģijas atbalsta pasākumos, piemēram, ideoloģizētos svētku gājienos). Jaunā ideoloģija neizzuda pavisam, taču mainīja izpausmes veidu un manipulācijas objektu – no ārišķīgā un atvērtā

tā pievērsās dziļākiem apziņas slāņiem un ietekmēm, piemēram, ķermeniskuma un indivīda uzvedības principiem (Жеребкина 2002: 30–31). Romānu tekstos lasītājs arī tiek ievests varones apziņas labirintos, kuru veidošanas pamatā ir iekļaušanās jaunajā, ideoloģiski neviennozīmīgajā realitātē, kas tiek pārrādīta arī ķermeniskuma līmenī – varones uzvedības pārmaiņās.

Triloģijas vēsturiskais konteksts – padomju impērija 20. gs. 70. gados, tās vēlākais noriets un pirmie Latvijas neatkarības gadi – liek pamatu ideoloģiskajām pretrunām un to daudzlīmeņu “tulkojumiem” un izpratnēm varones un viņas tuvinieku prātos. Zīmīgi izcelt arī vēstītājas vārda variācijas – katrā nākamajā romānā (“Alvas kļiedziens”, “Vara rati”, “Dzelzs apvārdošana”) tas iegūst jaunu veidolu, liekot domāt par dziļākiem izdzīvotās padomju ideoloģijas ietekmes līmeņiem – pašnoteikšanās, pašdiferenciācijas (pašiekļaušanās un pašizslēgšanās) procesiem no piedzīvotās pagātnes. Citiem vārdiem, katrs nākamais vēstījums ir veidots, lai radītu jaunu – jaunpiedzīvotu – realitāti, kuras vienīgā saike ar pagātnes notikumiem ir galvenās varones vārda pirmā līdzskaņa atkārtošana. Būtiski izcelt, ka arī varones apkārtne – tuvāko draugu, paziņu vārdi – ir fonētiski/skaniski pielīdzināma viņas vārda variācijām, tieši pateicoties pirmajam vārda burtam (piemēram, tuvākie draugi – Ralfs, Rolšteins). Varones subjekts un subjektivitāte (jeb apzinātā attieksme un rīcība jaunajā ideoloģijā) būtībā tiek slēpta ne vien no sabiedrības, bet arī no viņas pašas. Identitātes “meklēšanas” motīvs tiek turpināts Rainas tēlā, kad pašslēpšanās varēja būt apjēgta jau pēc notikumiem – agrīnā postpadomju perioda laikā. “Lai pārāk nesamelotos, es devos ekspedīcijā uz sevi, ieraudzīju agrāk nepamanītus nostūrus, ļaudis, notikumus, rakstus, salikumus un izgriezumus no miesas, kas it kā kādreiz bijusi mana.” (Repše 2012: 340) Šāda vēstījuma izklāsta paņēmiena teorētiskās saknes var būt meklējamas mūsdienas feministiskajā literatūras un politikas kritikā, kur pastāv priekšstats par to, ka, piedzīvojot politisko pāreju no padomju ideoloģijas uz kapitālisma ideoloģiju, notika pāreja no varas manipulācijas (sievīšķā) subjekta apziņas līmeņa uz dziļāku manipulācijas līmeni – subjekta iekāres un instinktu līmeni. Vienkāršāk – tika piedzīvota pāreja no varas pār subjekta rīcību uz varu pār subjekta domāšanu un rīcību (Жеребкина 2002: 30). Filozofijas doktore Irina Žerebkina pētījumā “Sieviešu politiskais neapzinātais” (2002) (Женское политическое бессознательное) attīsta ideju par to, ka stingras ideoloģijas apstākļos tiek saglabāta tā dēvētā “varas kolektīvā seja / kolektīvs veidols” (Жеребкина 2002: 13), kas šīs ideoloģijas sagraušanas gadījumā neizzūd, taču iegūst citādu – kolektīvi mainīto un kolektīvi atzīto – veidolu. Romānu tekstos šī pāreja var būt saprasta ar varoņu attieksmi pret laiku (gan iepriekš izdzīvoto, gan realitāti). Potenciāli ideoloģijas nesēji – skolotāji – tiek raksturoti kā tie, no kuriem “dveš saspiestais laiks” (Repše 2012: 37; “Alvas kļiedziens”), kas triloģijas turpinājumā tiek apvērsts ideoloģijas uztvērēju (bijušo apmācāmo) prātos, un realitāte kļūst par “ideoloģijas kļūdu” labošanas laiku (“Vara rati”). Būtiski izcelt, ka laika dimensija realitātē

tiek sarežģīta ar tā apvienošanu ar mākslai veltīto laiku, pat vairāk – laiks tiek izprasts, tikai pateicoties tā veltīšanai mākslai. Trilōģijas daļā “Vara rati” lasām:

Man patīk Pauļuka atzišanās, ka ar gleznošanu viņš izpērk savas dzīves kļūdas un ka tas ir līdzeklis, ar ko viņš var pateikt, kas viņš ir. Tātad māksla ir patiesība. [...] Nevis sūdi, ko cilvēks sataisa, pa dzīves gaņģiem klupdams, krizdams, maldīdamies, bet māksla ir patiesība. Tas, ko viņš uz saviem sūdiem izveido. Ir jāspēj no tiem atsperties. Reizēm var izdoties tos tā pieblīvēt, ka neviens neticēs, ka bijis kas nelāgs, sāpīgs, nodevīgs. Tikai māksla kā patiesība un patiesība, kas nevar nebūt nākusi caur mākslas nežēlīgi sāpīgajiem dzemdību ceļiem. (Repše 2012: 214)

Fragments rāda vēl kādu papildu kontekstu, kas saskan ar iepriekš teikto par ideoloģijas manipulācijas objekta pārmaiņām – no ārišķīguma uz slēpto, ķermeniskās izpausmes skārušo: laiks var būt izdzīvots un apjēgts, pateicoties tikai sievietes ķermenim pazīstamajai ķermeniskajai izpausmei – dzemdībām. To simbolika tiek saprasta arī kā pagātnes atpestīšanas mēģinājums, kā “ideoloģijas sejas” pārveidošana par individuālās pieredzes veidotāju un līdzradītāju.

Trilōģiju raksturo galvenās varones asā un tiešā reakcija uz padomju ideoloģijas uzspiestajām, taču nepārbaudītajām (!) patiesībām, kas pastarpināti ietekmē arī viņas attieksmi pret pašas sievišķību, piemēram, pirmie neatkarības gadi (“Dzelzs apvārdošana”) pāiet varones sievišķības “pusnomodā”, vēl neticot realitātei (un nākotnei) un noliedzot pagātni:

Ķermenis nūrd un pēkšņumā apstulbā raujas čokurā, mēģinot izbēgt gaismas rentgenam. Nopirkt biežus aizkarus, uzlikt acu apsējus, dzert miegazāles un vecēnu tējas. Neķert brīdi, kad laiks, kurš naktī vēl apskāva tevi kā sudrabā margots kupols, nu maigi nošļūk pār galvu kā atomsēne. Neķer, netvarsti laika vienlaicību. Tu esi pamodināta, bet nespēj pamosties. (Repše 2012: 348)

Citātā ieskanas vismaz divu kultūru – jaundzimušās (nacionālās?) valsts un padomju laika – savstarpējs dialogs, kas norisinās varones prātā, pat vairāk, tiek “sapludināts” ar varones (sieviešu) dzimti. Pēdējā teikuma papildu nozīme no feministiskās kritikas skatpunkta šķiet acīmredzama un var būt saistāma ar “sievietes – (pamodinātās) dzimtenes” tēlu. Teorētiskajā domāšanā šī “ideoloģiskās pārejas” telpa var tikt skaidrota ar “ideoloģijas paradoksa” konceptu, kas nozīmē, ka jebkurā politiskajā diskursā iesaistītajiem subjektiem netiek piedāvāti konkrēti uzvedības/rikošanās/domāšanas identifikācijas modeļi, taču subjekts tiek “pārbīdīts” no vienas ideoloģiskās/simboliskās telpas citā (šeit – no padomju telpas uz nacionālās ideoloģijas telpu). Jaunajā telpā subjektiem

tiek piedāvāts atrast no jauna tādas (paš)identifikācijas, kurām tie ir gribējuši līdzināties pagātnē un par kurām tie sevi iztēlojas (Žižek 2000).

Var teikt, ka Repšes aprakstītais jaunās ideoloģijas “pārņemšanas” vai “iemācīšanas” process nozīmē arī *vēsturiskās (iz)tēlošanās* (Slavoj Žižeka (*Slavoj Zizek*) lietots termins, 1995) apvāršņu pārtapšanu par jaunās apjēgsmes objektiem. Vienkāršāk sakot, strauja ideoloģijas pārmaiņa kļūst par pagātnes kultūras “tulkošanas objektu” nākotnes kultūrā. Tulkošana tekstā nozīmē nevis tulkošanas teorijā atzīto “racionālā adekvātuma” (Apter 2006: 5) principu, pēc kura literārās tradīcijas un valodas saglabāšana biežāk nozīmē stilistisku un semantisku “greizumu” mērīšanu salīdzinājumā ar oriģinālo tekstu (Apter 2006: 4–5), bet gan sievietes (dzimtē noteiktu) pieredžu, atmiņu un attieksmju selektīvo pārnesi ideoloģiski jaunapgūtajā telpā.

Repšes triloģijā sievišķās identitātes “pārbūves” vēlme tiek konstruēta pakāpeniski, sākot ar galvenās varones pubertātes vecuma protestiem (pašnāvības mēģinājums pirmajā daļā “Alvas kļiedziens” un protesti pret “pieklājīgu (indivīda) socializāciju” ar darbu padomju režīma labā) un noslēdzot ar iepriekš citēto “ķermenisko vēlmi” vai “nojausmu” par ideoloģijas maiņu. Zīmīgi, ka strikts nošķirums starp politisko un ķermenisko (dzimtes?) ideoloģiju tekstā teju nepastāv, tas, līdzīgi romāna daļu nosaukumiem / metāla sakausējumiem (ALVA – VARŠ + ALVA = BRONZA un DZELZS (patstāvīgs, vizitūrīgākais metāls no minētajiem)), atrodas mūžīgajā mijiedarbībā. Piemēram, norādot, ka “Par kariem un komunismu es te netaisos domāt. Man vispār vēsture riebj. Baigi tur jāpēta pašam savs krātiņš, kurā nez kālab nācies piedzimt. Pētīt varmākas, tad tā profesija! Slimiem vīriešiem tas varētu patikt. Varas mehānismi” (Repše 2012: 167), kas var liecināt par šķietamo seksisma izpausmi, neliedz galvenajai varonei rīkoties pretrunā ar paustajiem uzskatiem: “Rainai piemita milzīgs spēks. Nesievišķīgs, ass un izturīgs. Kā dzelzs. Viņā bija kaut kas pārvērties par dzelzi, jā. [...] Tas tikai tā izskatījās – puķes un putniņi, sveces un vīraks, māksla un sapņi, bet struktūra – dzelzs.” (Repše 2012: 428)

Repšes attīstītā ideoloģijas “piegarša” naratīvā tiek veidota ar trīs varoņu telpas un atmiņu par piedzīvoto padomju un agrīno postpadomju laiku apzinātu “eksotizāciju” – ikdienas skaidrojums ar simbolu un (mitoloģizēto) metaforu starpniecību. Par mitoloģizēto objektu tekstā paredzami tiek izvēlēta sievišķību teju noliedzoša nodarbošanās – literāra teksta radīšana:

Viņa [Alma, Rugettas draudzene] smīnēja, kad atzinos, ka naktīs mēģinu rakstīt tā, it kā sevi (sievišķību?) aizmirstu, izmestu krāsnī un ar kādu sesto maņu noraudzītos uz visu no mūžveca koka galotnes. Viņa domā, ka esmu bērnišķīga, lecīga un ka visdrīzāk es uz trulo pūli gan gribētu lūkoties un sludināt no tempļa frontona, ne dižozola galotnītes. (Repše 2012: 114)

Radītie tēli romānu tekstos parāda kā ideoloģijas telpu, tā arī varones attieksmi pret to vai pat “ķermenisko” piedzīvošanu, gan skaidro Rugettas, Rozes, Rainas tiešu un tuvu (!) saskarsmi ar padomju reālījām, gan arī piedāvā vērtējumus par varoņu dzīvēm no gandrīz nedefinējamās laika atstarpes, laika perspektīvas. Ņemot vērā vienu no kultūras (un tās apstākļu) tulkošanas stratēģijām, kura atšķiras dažādu (vienas ģeogrāfiskās telpas) paaudžu pārstāvjiem un kurā “ir jāsauglabā attāluma un tuvuma (izdzīvotā atpazīstamības) mainīgo raksturu, [...] vai citādi – padarīt eksotisko par ikdienišķu un ikdienišķu par eksotisku” (Eriksen 2004: 31), Repšes ideoloģijas veidošanas stratēģija un sievišķības “tulkojums” tajā šķiet šī uzskata literārā realizācija. Ideoloģijas mainīgums kļūst iespējams, izzinot un pieņemot izvēlētā dzīves mērķa – rakstīšana un tās neatbilstība varones dzimtei – piepildīšanas nespēju, kura sākas ar šķietamu (literārās) tradīcijas nolīgumu:

Un vēl man jāpierāda no jauna, ka sieviete nav kultūras iznīcinātāja, tās kavētāja un maitātāja, ka sieviete nav maizes kukulis, ko griezt un sadalīt [...], ka sieviete nav ģimenē sieva vien, ka sieviete nav nedz nežēlīgā nāvē grūdēja, nedz pielaidīga piedevēja. Es negribu, lai šī mana dzimte iet bojā kopā ar vārdu sieva. To, mandomāt, jāpierāda katrai paaudzei no jauna, ne tikai gadsimtā reizi. Kā to izdarīt, patiešām vēl nezinu. (Repše 2012: 171)

Ideoloģijas un sievišķības tulkojuma ideja rod turpinājumu arī tekstu izvietojuma un žanra variāciju ierakstīšanā pamata žanrā – romānā. Romānu žanriskās variācijas – no atklātās un intīmās dienasgrāmatas pirmajās divās daļās līdz sievišķības teju zinātniskai izpētei vārdnīcas formā noslēdzošajā daļā – realizē iepriekš minēto sievišķā subjekta “nobīdi” un “nedrošību” par jaunapgūto ideoloģisko telpu arī rakstīšanas, literatūras praksē. Šīs nedrošības dēļ pati padomju ideoloģijas realitāte pārtop par atmiņas objektu, kas “nogludina” sākotnējo aso reakciju uz tās ārējām izpausmēm. Teksta sākumā ideoloģijas apziņa sakrīt ar tautas tradīciju iepiludināšanu padomju režīmā un skaidru tradicionālās un padomju kultūru sapludinājumu telpas izzināšanā, kam piemīt vientiesīgums un “ideoloģisks monohromiskums”:

Visiem, visiem ir brīvdienas, ir izceptas piparkūkas, un mājas smaržo pēc krustnagliņām, apelsīnu miziņām un egļu skuļām. Tikai Padomju Savienībā visi strādā un izliekas, ka tie ir tumsoņu svētki. Bet, tā vai tā, vismaz puse Rīgas šovakar klusi dedzinās eglīti. Kā cietumnieki. Kā notiesātie. Skatos laukā pa logu – iepretim uzraksts “Moloko”, pa kreisi “Mjaso”, pa labi – “Sberkassa”. Mašīnu dunoņa, netīras, melnas ielas, drūmi, bezcerīga darba nomākti cilvēki. Viņi ceļ sev kapenes, kaut tiks apbedīti kā nezināmie. Gribas sagraut šo iekārtu un sākt visu no jauna. (Repše 2012: 70)

Bet noslēgumā reālās telpas ietekmēm tiek zaudēta jēga, tā pārtop par “patiesās sievišķības” meklējumiem, ideoloģijas svārstības šķietami atstājot normalē. Tā ir iespējama vienīgi ārpus kā ķermeņa, tā arī ķermeniskuma robežām:

Ir dienas, kad esmu kopā ar savu ķermeni. Tad eju, daru, satiekos ar ļaudīm, plānoju dzīvi. Bet uzkrītoši bieži esmu atsevišķi. [...] Kad mazgājos, es palieku sausa, kamēr ķermenis puto un skalojas. Nepatīkamo cilvēku sabiedrībā arvien biežāk piedalās tikai ķermenis, bet es tā iemācītās uzvedības normas novēroju. [...] Domāju, ka tas ir bīstams stāvoklis, jo es varu iemācīties sevi izraidīt no ķermeņa un tādējādi kļūt neuzvarama. (Repše 2012: 391)

Pāreja pie sievišķības “vārdnīcas” formas romānu triloģijas noslēdzošajā daļā “Dzelzs apvārdošana” kļūst par ideālu “patības” izzināšanas instrukciju pārējai (pēcteču) sabiedrībai, kurā par vienīgo zināšanu un patiesības pārraidītāju ir izvirzītas sievišķās pieredzes un (politiskās) ideoloģijas ķermeniskās izdzīvošanas prakses. Pagātnes ideāli piedzīvo apvērsto tulkošanu/kultūras pārnesei un no ideoloģijas simbolu pašrepresentācijas, kuras nolūks ir atspulgu simbolu atražošana (Добренко 2007), tie kļūst par ikdienas lietošanas noteikumiem (tekstā apvienota ar vārdnīcas jeb nepazīstamo jēdzienu tulkošanas avotu), kuri eksistē kā neapzinātā sievietes esības daļa.

Nobeigumā sniegsu dažus secinājumus par dzimtes tulkošanas vektoriem Repšes triloģijā.

1. Dzimtes kategorija varoņu apziņā neiegūst striktu nošķirumu no politiskās ideoloģijas, tā funkcionē kā neatņemama daļa – tās sarežģītāja. Kaut arī dzimte ir pieredzēta un veidota dažādu ideoloģiju ietekmētajos kontekstos, tā vienlaikus pārraida sevi neatkarīgajās varoņu pieredzēs, to nemitīgajā attīstībā.
2. Dzimte romānos ir uzskatu un rīcību modelējošs aspekts, ar to tiek aizmirsta pagātne un izzināta nākotne. Tā arī ir vienojoša kategorija ideoloģiju transformācijas periodā. Dzimte romānos funkcionē pieredžu nošķirumu izcelšanai, tai vienmēr ir kāds papildu konteksts (piemēram, dzimtes piederības apzināšana ar mākslu), kas raksturo varoņu izvēles izcelsmi.
3. Lai arī sievišķības koncepts padomju un postpadomju telpā piedzīvo dažādu izzināšanu, nemainīga paliek tā “pašpārveidošanas” daļa, kuras papildu konotācijas ir rodamas arī romāna daļu nosaukumos (metāla sakausējumos). Pašpārveidošanās motīvs tiek turpināts arī tekstos ietvertā metaforu līmenī un skar dažādas sieviešu ķermeniskuma izpausmes (laika pārmaiņu apzināšana tiek saistīta ar dzemdībās pārdzīvotajām pārmaiņām).
4. Apvērsts tulkošanas jēdziens tekstā nozīmē padomju ideoloģijas elementu revitalizāciju varones apziņā, šiem elementiem joprojām ir cieša

piesaiste dzimtes koncepta dažādiskošanas praksēm, taču šajā procesā dzimte pakāpeniski zaudē sākotnējo – uzskatu un dzīves modelējošo – nozīmi. Pēdējā aspekta dēļ Repšes triloģiju ir grūti raksturot kā radikālo feministisko ideju avotu, drīzāk tas ir mēģinājums realizēt intersubjektīvo aktu (vai daļējas atminēšanās aktu) attiecībā uz padomju reālās piedzīvoto. Apvērsta tulkošana kļūst iespējama, arī pateicoties izvēlētajam tekstu izklāsta veidam – dienasgrāmatas piezīmēm. Tās sākotnēji laikā saraustītais, nevienmērīgais vēstījums ļauj gan rakstniekam, gan teksta uztvērējam iesaistīties padomju un postpadomju kontekstu līdzpiedzīvošanā, kas ļauj pietuvināties varoņu pieredzei iztēlotajā realitātē.

Atsauces

- Apter, E. (2006) *The Translation Zone. A New Comparative Literature*. Princeton and London: Princeton University Press.
- Eriksen, T. H. (2004) *What is Anthropology?* London: Pluto Press.
- Repše, G. (2012) *Smagais metāls*. Rīga: Dienas grāmata.
- Žizek, S. (2000) *The Sublime Object of Ideology*. London, New York: Verso.
- Добренко, Е. (2007) Политэкономия соцреализма. Москва: Прогресс.
- Жеребкина, И. (2001) Введение в гендерные исследования. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Жеребкина, И. (2002) Женское политическое безсознательное. Санкт-Петербург: Алетейя.

Marija Semjonova ieguvusi filoloģijas doktora grādu 2015. gadā Latvijas Universitātē. Viņas pētnieciskās intereses ietver dzimtes un feministiskās studijas, postkoloniālās studijas, naratīvu pētniecību. Kopš 2017. gada viņa ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Dzimtes studiju centra pēcdoktorantūras pētniece, viņas pētnieciskais lauks ir digitālās humanitārās zinātnes, atmiņas, identitātes un dzimtes digitizācijas procesi kibertelpā.

Summary of the volume “Gender and Translation”

Gender studies and translation studies are currently undergoing considerable growth, with continuing efforts to overcome disciplinary boundaries and develop competencies in cross-cultural dialogues. The collection addresses the concept of gender as an integral part of language and culture as well as issues, related to its translation in different national and ideological contexts. The articles of the collection deal with different approaches to the understanding and translation of the concept, with regard to cultural and historical traditions, language models and ideologies of identity. Special attention is paid to the importance of translation of the concept with relation to gender equality policy and an ideological standing of the translator.

Another objective of the collection is to argue about the challenges of gender-related terminology in an interdisciplinary perspective. Methodological and theoretical diversity of approaches towards translation of gender as a cultural and ideological concept is addressed by experts in linguistics, translation and anthropology – prof. Māris Baltiņš, prof. Andrejs Veisbergs and assoc. prof. Aivita Putniņa. The volume includes the articles by the internationally recognised leading researchers in the field of gender and translation, such as Louise von Flotow (Canada), Olga Castro (United Kingdom), Eleonora Federiçi (Italy), Cornelia Slavova (Bulgaria). By using different methodologies in comparative research of gender, language and translation, these authors provide a deep insight into the ways in which translation practices, theories and discourses in different languages have to deal with power relations in national gender orders and popular attitudes towards understandings of femininity and masculinity.

The collection also looks at the specifics of translation terminology, related to the EU and national gender equality policies and strategies, in the Latvian language. Marite Zitmane and Aleksandra Ļajučuka look into the discursive manifestations of various interpretive practices in media and politicians’ debates. The discussion of these topics is particularly important given the national debates on different aspects and meanings of implementation of the legal instruments of modern EU policy at the national level. Gender equality is one of the long-term EU policy directions, and the political articulation of the

supranational normative ideals should be carefully translated into multi-level strategies of their practical legal application at the national level. The articles argue about the selective adaptation of gender equality at the national and transnational level from the gender/translation perspective.

The collection addresses different aspects of gender and language in translation as an inter-cultural transfer instrument, often related to other forms of communication. The articles of Irina Novikova, Agita Baltgalve, Julia Popova and Marija Semjonova are devoted to discussing the interaction of language, culture and translation across different national and historical contexts.

The multi-disciplinary and methodological framework of the volume make it into an inspiring source for further research and teaching in the fields of gender and translation. With their thematic diversity and terminological complexity, the articles are intended for anyone interested in the discourse and practices of gender and/in translation, from popular to academic, from everyday to political, from national to transnational, from cultural to ideological.

Dzimte un tulkošana, 2018

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5-132, Rīga, LV-1050
www.lu.lv/apgads